

Botlik József

A Rákóczi-család és a ruszinok

A Nagyságos Fejedelelem, II. Rákóczi Ferenc leghűségesebb népéről – „gens fidelissima” –, a ruszinokról szólunk, akiknek élete, sorsa elválaszthatatlanul összefonódott a hajdani Zemplén vármegyével, a munkács-szentmiklósi uradalommal, a kezdetben ortodox, majd görögkatolikus püspökséggel.

A történelmi Magyarország északkeleti részén, a ma Ukrajnához tartozó Kárpátalja hegyes vidékén a 13. század második felében jelentek meg a ruszinok, más nevükön rutének, magyar-oroszok, kisoroszok. Beköltözésük időpontját azonban többen vitatják, a nézetek három csoportba oszthatók. Egyesek szerint már a magyar honfoglalás előtt éltek ruszinok az északkeleti hegyvidéken és másutt is a Kárpát-medencében, de beolvadtak a letelepült magyarságba. Jelenlegi lakóhelyükön, Kárpátalján azonban nem élhettek, mert az akkor sűrű erdőszéggel volt borítva, így legfeljebb a Kárpátok déli lejtőin, a patakok és a folyók völgyében lakhattak nomád pásztorokként. Ez már a másik nézet, amelyet alátámaszt, hogy az északkeleti Kárpátok e része a tatárjárásig, a 13. századi derekáig teljesen lakatlan volt, az egész országot körülvevő védőtörlesz, vagyis a gyepű egyik szakaszát képezte. Ez a gyepű azonban csak néhány napig tudta visszatartani Batu kán hordáit az ország belső területeitől, mert a tatárok felégették, illetve megsemmisítették a különféle mesterséges akadályokat, árkokat, sövényeket, földhányásokat, valamint fa- és kőtörleszokat. A harmadik – teljesen megalapozatlan, történelmi tényekkel nem alátámasztható – nézet az ukrán nacionalista történetírásé: a mostani Kárpátalja, sőt annál jóval nagyobb északkelet-magyarországi terület a magyar honfoglalás előtt a Kijevi Ruszhoz tartozott. Ezzel akarják utólag „történelmi okokkal” bizonyítani Kárpátalja 1945. évi Szovjetunióhoz való csatolását, és a jelenlegi Ukrajnához való tartozását.¹ Egy példa az 1945 utáni kárpátaljai szovjet történetírás szemléletére: „A magyar feudális állam keleten az óorosz állam legtávolabbi földjeivel – a Kárpáti Russzal – volt határos. Ez a határ a Tokaji hegyektől a Tiszáig, onnan pedig a(z Ecsedi-) lápig húzódott, és azután a Szamos és Kraszna felé kanyarodott. A XII. század nyolcvanas éveinek végén Magyarország elfoglalta a Kárpátontúlt, és a Kárpátokig tolta ki határát. Roman Msztyiszlavovics halics-volinyi fejedelem nem állt ellen a magyar királyok agresszív cselekményeinek, mert lefoglalta a kijevi fejedelmi székért folytatott harc és birtokainak kiszélesítése Litvánia rovására. A Kárpátontúlon erősödni kezdett a magyar hűbérurak hatalma”.² Itt fontos megjegyeznünk, hogy a *Kárpátontúl* (azaz Kárpátalja) fogalom az orosz „Закарпатская” (‘Zakarpatszka’) és az ukrán „Закарпатська” (‘Zakarpatszka’), újabban „Закарпаття” (‘Zakarpattya’) hivatalos elnevezések egyszerű tükörfordítása, Moszkvából és Kijevből tekintve a területre. „Kárpátontúl” tolmácsolása a magyar nyelvhasználatban természetesen Kárpátalja.³

1 tudomány és társadalom

Az 1241-42. évi tatárjárás után, IV. Béla király új védelmi rendszert épített ki a hegyeken, magaslatokon emelt várakkal, illetve hozzákezdett a gyepeülvék, vagyis vonalak benépesítéséhez. A mostani Kárpátalja hegyeit nem hadi, hanem gazdasági célokra használták, és hozzáfogtak az erdők irtásához, azok helyén falvak létesítéséhez. IV. Béla, majd utódai e területen nagy kiterjedésű birtokokat ajándékoztak híveiknek, akiknek a kialakuló uradalmakat be kellett népesíteniük. A földesurak onnan hoztak telepeseket, ahonnan tudtak. Ezt a munkát a kenézek (az északi és a nyugati végeken soltészeknek hívták őket) végezték, akik a Kárpátok északi és északkeleti oldaláról, Halicsból és Podoliából hívták be a ruszin jobbágyokat. Szolgáltatuk fejében az általuk alapított, a kivágott erdők helyén létesített úgynevezett irtásfalvak bírái lettek, azonban ők is a földesúr jobbágyai voltak, de a robotterhek alól felmentést kaptak. A kárpátaljai rutének, vagyis ruszinok tervszerű betelepítése tehát a tatárjárás után, a 13. század második felében kezdődött, a későbbi évszázadokban folytatódott és csak a 17. század elején fejeződött be. 1254-ből, illetve 1256-ból származó oklevelek már a gyepeülvék belüli, a Laborc és az Ondava folyók között fekvő Nagymihálytól (ma Mihalovce, Szlovákia) északnyugatra élő ruténeket is említenek. Hodinka Antal megállapította, hogy a rutének betelepítése a gyepeülvétől a határ felé történt, mert legrégebb falvaik az ország kapuihoz vivő közlekedési utak mentén találhatóak. A másik fontos szempont, hogy a Magyarországra települő rutének nem egységes nemzetként vagy népcsoportként érkeztek, hanem a kenézek által különböző időkben és helyekről erdőirtásra, földfoglalásra ide vezetett jobbágyok. Ezt bizonyítja az is, hogy a rutének sem nyelvileg, sem szomatológiailag, sem ruházatilag nem homogének. A rutén falvak keletkezése a kenézlevelekkel kezdődik. A legtöbbit Bereg vármegyéből ismerünk, mert a munkácsi és a szentmiklósi uradalom sok kenézlevél (*litterae keneziales*) másolatát megőrizte. A munkácsi levéltár legrégebbi oklevele szerint I. (Nagy) Lajos király lánya, Mária, Magyarország (és Lengyelország) királynője örömeinek adott kifejezést a telepes-népesség szaporodása felett.⁴

A rutének egyik legnagyobb betelepülő raja Koriatovics (Korjatovics, Korjátovics) Tódor (Fedor) podoliai herceg vezetésével feltehetően 1397-ben, Zsigmond király idejében érkezett a jelenlegi Kárpátalja területére, ahol a király Munkács várát adományozta számára. A menekülő herceg népe csupán néhány száz fő lehetett.⁵ Zsigmond királytól Korjatovics a munkácsi herceg címet is megkapta és a történelmi hagyomány szerint, ő alapította a munkács-csernekhegyi kolostort, amely a későbbiekben a rutének vallási-kulturális központjává fejlődött. (A rutének papjai a 13. század elejétől a 15. század közepéig a Kárpátok túloldalán fekvő halicsi, premisli (ma: Przemyśl, Lengyelország) püspökségből érkeztek.) A munkácsi püspökség létezése a 15. század közepétől eredeztethető, amit I. Mátyás király 1458. augusztus 14-én kelt oklevele is megerősít. Eszerint a Szent Miklósról elnevezett bazilita kolostor apátja ekkor már valós joghatóságot gyakorolt minden rutén felett. Azt nem tudjuk, hogy mikor szentelték püspökké az apátokat, de egy 1491-ben kelt oklevél szerint egy Iván (Ioannes) keresztnevű püspök a kolostor igumene és a vidék főpásztora volt. Az sem ismeretes, hogy az egyházszervezetet Halics, Kijev vagy netán Konstantinápoly alapította, az viszont bizonyos, hogy 1491-től már folyamatos volt a munkácsi püspökök sora. A kolostor szerzetesei közül választották őket, és joghatóságukat Kassától Máramarosig következetesen gyakorolták Magyarország északkeleti vidékén. Ezt hamarosan kiterjesztették a távolabbi magyarok tájak – Érmellék, Bodrogköz, Nyírség, Hajdúság, Nagykunság – magyar ajkú bizánci szertartású kereszténységé-

re is. A munkácsi püspökség létjogosultságát megalakulása után még hosszú évtizedekig kétségbe vonták az egyházi körökben annak ellenére, hogy a főpásztorok kezdettől fogva törekedtek joghatóságuk kiterjesztésére, valamennyi ruszin parókiára. Nem mondtak le a körtvélyesi apátok által irányított máramarosi egyházközségekről sem, és címeikbe felvették a „máramarosi püspök” megjelölést is. Ezen igényük a későbbiekben megvalósult, mert e terület is tényleges joghatóságuk alá került. A 17. század első évtizedeiben Sergius, illetve Petronius munkácsi püspökök az 1591-1605 között zajlott ún. „hosszú háborúban” elnéptelenedett, és ekkor ruszinokkal is betelepülő Szabolcs vármegyére, vagyis az Alföld egy részére is kiterjesztették joghatóságukat. Fontos, hogy „1623 után az oklevelek a munkácsi főpásztorokat már nem 'rutén püspököknek', hanem a 'görög egyházak püspökének' nevezik. Ez a névváltozás is kifejezésre juttatja, hogy az egyházmegyében a ruszinokon kívül más nemzetiségűek is élnek. Ide tartozott a *keleti szertartású magyarok* túlnyomó többsége is. A keleti szertartású néptömegek mozgásával és telepítései tovább növekedett a munkácsi püspökség területe is”.⁶

Bár a 17. században a munkácsi egyházkerület fokozatosan mind nagyobb területre – gyakorlatilag a történelmi Magyarország egész északkeleti vidékére – kiterjedt, létezését még ekkor is kétségbe vonták. Jellemző, hogy Lippay György esztergomi érsek utóda, Szelepchényi György főpásztor érsekségének első esztendejében Rómába küldött jelentésében egyenesen tagadja a munkácsi püspökség létezését. Azt még elismeri, hogy az elmúlt évszázadokban Oroszországból szakadár püspököket küldtek Munkácsra, akik az itteni kolostor főnökei voltak, de szerinte hazánkban nem alapítottak püspökséget. Szelepchényi érsek álláspontját, miszerint a munkácsi püspökség nem létezik, mivel azt soha fel sem állították, Róma is magáévá tette. Amikor a Bécsben székelő pápai nunciatúra 1701-ben jegyzéket készített a Magyarországon működő püspökségekről, abba a munkácsit, mint nem létezőnek tekintett egyszerűen nem vették fel. Ezt hangoztatták az egi püspökök is. Meg kell említenünk a másik végletet is: a rutén egyháztörténészek jelentős része viszont amellett kardoskodik, hogy a munkácsi püspökség ősrégi alapítású. Szerintük egyike a Szent Cirill és Metód által Pannóniában létrehozott hét püspökségnek. Állításaikat egyetlen elfogadható ténnyel sem tudják bizonyítani, ugyanakkor a legfontosabbat nem veszik figyelembe. Nevezetesen, ha a 9. században már létezett volna a munkácsi püspökség, akkor a magyarországi bizánci szertartású kolostorokat nem rendelték volna a római katolikus püspökök joghatósága alá, Imre királyunk pedig 1204-ben nem kéri III. Ince pápát arra, hogy hazánkban keleti rítusú püspökséget állítson fel. Az előbbieket ellenére a munkácsi és az eperjesi egyházmegyei köztudat úgy tartja, hogy a munkácsi püspökséget Cirill és Metód alapította.

A források és történészek kutatási eredményei, illetve összevetésük ellenére sem állapítható meg tehát kétséget kizáróan a munkácsi püspökség alapításának ideje, sőt fejlődésének folyamata sem, hiszen létét a katolikus egyházfők még a 18. század legelején is megkérdőjelezték. Pirigy István véleményével értünk egyet, amikor a következőket szögezte le. „A rendelkezésünkre álló oklevelek azonban azt bizonyítják, hogy a munkácsi püspökséget senki sem alapította meg, hanem az a csernekhegyi higumenek által kormányzott paróchiák közösségéből fejlődött ki. E fejlődés folyamatát pontosan nem ismerjük”.⁷

Közben Kárpátalján a 16. század első felében már mindenfelé megépültek és működtek a pravoszláv fatemplomok, amelyek papjai elsősorban Halicsból és Podoliából származó

oros papok, prédikátorok voltak, de számos helybeli fiatal is jelentkezett lelkési pályára. Híveikkel együtt jobbágysorban éltek, életkörülményeik alig különböztek a többi jobbágétól. „Csak egy-két falu hozatott papot, a többi úgy segített magán, hogy egy-egy élelmesebb parasztleány a külföldről jött paptól megtanulta az olvasást és a szertartások végzését, azután egy pravoszláv monostorban fölszenteltette magát s utána a falujában lelkészkedett. A XVI-XVII. században, 5-6 (sőt néha több) ilyen pap is volt egy-egy templom mellett. Ezek a parasztpapok, a 'batykók' olyan műveletlenek és tudatlanok voltak, akár a hívek, s nem is volt több tiszteletük. Lippay esztergomi érsek még 1654-ben is ezt jelentette Rómába: 'Ezek a papok a néppel egyetemben a görög szertartást tartották ugyan, de egyébként a legtudatlanabbak, műveletlenek és tanulatlanok. (...) Mint a híveik, ők is barmok módjára írtózatos bűnökbe és az isteni dolgokról való mérhetetlen tudatlanságba merültek'.⁸ Gyakran előfordult, hogy a parasztpapokat az oltár elől hurcolták a különféle jobbági szolgáltatások, a robot teljesítésére. Ha mindezeknek nem tettek eleget, botbüntetéssel, vasra veréssel, sőt börtönnel sújtották őket. Ennek oka, hogy a ruszin papok felett a földbirtokosok uralkodtak nemcsak társadalmi, hanem egyházi vonatkozásban is. A munkácsi uradalmat – amelyen a püspökség volt – Korjatovics Tódor 1414-ben bekövetkezett halála után Lázárevics, majd Brankovics szerb despoták kapták birtokul Zsigmond királytól, később magyar főuraké lett. Egy ideig megint királyi birtok és csak 1573-ban került újra főnemesi kézbe. Ezt követően a Mágócsy, az Esterházy, a Rákóczi és más családok váltogatták egymást a birtokosi székben és a munkácsi kolostort kegyúri jog alapján kezelték, és miként a jobbágyokkal, annak lakóival is szabadon rendelkeztek. Vizsgálatok és ítéletek nélkül büntették meg, esetleg elűzték a püspököket, és helyettük azt neveztek ki, akit akartak. A kolostor fenntartását fedező falvak pénzbevételeit maguknak szedették be. A helyzetet súlyosbította, hogy a 16. században az egyházmegye joghatósági területén, a munkácsi domíniumon kívül nyolc nagy és több kisebb uradalom létezett, amelyeknek tulajdonosai szinte megbénították a püspöki joghatóság működését. A főpásztorokat következetesen gátolták abban, hogy rendszeresen felkeressék az egyházközségeket, a papok munkáját ellenőrizzék, mert mindezekben a kegyúri jogaik megsértését látták. A földbirtokosok megakadályozták azt is, hogy a püspököket – akik egyben a munkácsi kolostor apátjai is voltak – a szerzetesek és a vezető beosztású világi papok válasszák meg. Akadályozták azt a régi szokást is, hogy a püspök kijelölje utódját, akit a papság azután megválasztott. Kivétel volt Bereg vármegye – ennek területén volt a püspökök székhelye, a munkácsi kolostor –, amely a püspököket a nemesei közé sorolta. A munkácsi és a többi vármegyei uradalmak birtokosai, valamint a szomszédos vármegyék, ahol a püspök ruszin egyházközségei voltak, nem ismerték el a főpásztor nemesi rangját és továbbra is jobbágyoknak tekintették. A főpap társadalmi elismertségét az is ronthatta, hogy az alája tartozó világi papok felkészítésével és nevelésével foglalkozó intézményt a püspökség nem tudott fenntartani. A munkácsi kolostorban ugyan időszakonként működött alsóbb fokú tanintézet, de ebben csak a szerzetesek képzésével foglalkoztak. Őket is csak lényegében a szertartások elvégzésére tanították meg az idősebb lelkészek, amit elegendőnek tartottak a felszenteléshez. A teológiában is többnyire teljesen járatlanok voltak. Ezt persze nem menti az, hogy ez időben a római katolikus, illetve a protestáns lelkészek jelentős részének is igen alacsony volt a műveltsége.⁹ Ebben a helyzetben a munkácsi püspökök a magyar királyokhoz, majd a 17. század legelejétől a kassai főkapitányokhoz fordultak segítségért, akik a püspöki joghatóságukat támogató

ún. oltalom-levelet adtak ki számukra. Ezek az okiratok felszólították a földesurakat, hogy ne akadályozzák a főpásztorok munkáját, a papokat pedig kötelezték, hogy ismerjék el a munkácsi püspök joghatóságát. Ez a tény egymagában bizonyítja, hogy a munkácsi egyházmegye nem volt szabályszerűen felállítva, hiszen a papok felszenteléskor engedelmességet fogadnak a püspöküknek és törvényes utódaiknak. Erre annál is inkább szükségük volt, mivel az ország három részre szakadását (1541) követően a püspökség területéből Ung és Zemplén vármegye a Drugeth család tulajdona lett. E familia férfiágának a kihalása után uradalmuk egyesült a Bercsényi család birtokával, Bereg vármegye nagy részét ekkor a Mágócsy nemzetségé volt.

Az 1606. évi bécsi béke után a munkácsi egyházmegye területének nagyobb fele Erdélyhez került, a munkácsi vár pedig az erdélyi fejedelmek magántulajdonává vált. A püspökség helyzetében változás történt, ugyanis Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György erdélyi uralkodók már nem oltalomlevelet, hanem püspöki kinevezést adott a munkácsi főpásztoroknak. A védelmezés, illetve a beiktatás a püspökök közjogi helyzetén és személyes sorsán lényegében semmit sem változtatott. Továbbra is ki voltak szolgáltatva a földesurak önkényének, valamint a munkácsi várkapitány erőszakoskodásának. Ilyen körülmények között az egyházmegye valódi kormányzására alig volt lehetőségük. A vallási élet fellendítésére, papnevelő intézet vagy más kulturális intézmény felállítására nem is gondolhattak.¹⁰ Látszólag maradt tehát minden a régiben, amikor a világi, vagyis a földesúri hatalom uralkodott az egyházi felett, amikor a főurak tisztartói, vajdái a falvakba kiszállva vizsgálódtak a papoknál, hogy tudják-e a legfontosabb imádságokat és a Tízparancsolatot.

Nem volt véletlen, hogy a 17. század elején, az északkeleti Felvidéken is megindult az uniós mozgalom, amelynek eredménye lett a munkácsi püspökség egyesülése Rómával. Ez az unió egyben a társadalmi felszabadulást is jelentette a papság számára. Hasonló uniós törekvések jelentkeztek ebben az időben a magyarországi románoknál is, akiknek mintegy a fele, a délszlávoknak pedig egy töredéke egyesült Rómával. „Az uniós folyamatok egymástól függetlenül, különböző körülmények között indultak meg és játszódtak le. Maga az unió azonban mindenütt a Basel-Ferrara-Firenzei XVII. Egyetemes Zsinaton (1431-1445) 1439. július 6-án elfogadott elvek alapján jött létre. Ezek szerint a keletiek elismerik a római pápa főségét, azaz a primátust, a Filioque-tant, („és Fiútól”), vagyis hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, a tisztítóhely létét, valamint azt, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az Oltáriszentségnek. Viszont a keletiek változatlanul megtarthatják szertartásukat. Papjaik elnyerik mindazon jogokat és kiváltságokat, melyek hazánkban a római katolikus lelkészeket megilletik”.¹¹ A munkácsi püspökség Rómával való egyesülésének kezdeti mozzanatait a rutén egyháztörténet kevéssé tárta fel, ezért csak következtetni tudunk arra, hogy mi volt az oka, és milyenek voltak elsődleges hatásai a rutén népre. „Kétségen felül áll, hogy az egyesülésnek gazdasági, politikai és társadalmi okai és céljai voltak. Ha jól megfigyeljük az egyesülés lefolyását, rájövünk, hogy az nemcsak vallási mozgalom volt, mert nyomon követik a sokkal szélesebb körű átalakulások a rutén nép és a papság életének minden terén. Ezeknek az átalakulásoknak megvalósítására törekedett Taraszovics Bazil, munkácsi püspök, aki felismervén a rutén nép, papság és püspökök tarthatatlan helyzetét, élete céljává tűzte ki, hogy ezen segítsen. A római egyházzal való egyesülés eszköz volt számára ennek az egyébként gondosan és sikeresen titkolt céljának az elérésére”.¹² Taraszovics Bazilt, aki 1634-48 között volt

főpásztor, nemcsak az imént említettek ösztönözték az unió útjának egyengetésére. A 17. század elején az országban a katolicizmus újra megerősödött. Számos főnemesi család – közöttük a ruszinok által lakott vidékek földbirtokosainak nagyobb része – újra katolikus hitre tért. Ez utóbbiak uradalmában (Ungvár, Homonna, Huszt, Szatmár[németi] stb.) ferences, jezsuita és pálos szerzetesek telepedtek le, akik az eretnekeknek tekintett lutheránusokat (evangélikusokat), kálvinistákat (reformátusokat) és a szkizmásoknak („szakadóknak”) nevezett görögkeleti, vagyis ortodox szertartásúakat is katolikusokká igyekeztek téríteni. Természetesen a protestáns visszahatás sem maradt el, mert az erdélyi fejedelmek viszont – hasonlóan, mint a magyarországi református hiten maradt földesurak – a kálvinista ruszin papokat támogatták, és a ruszin jobbágyokat református hitre akarták téríttetni. Ebben a helyzetben, az uniót kezdeményező papi személyiségeket mélységesen áthatotta az egyház egységének eszméje, amelyet tovább erősített a fenyegetettség érzése, amit a keleti szertartásúak körében megkezdett „térítés” is kiváltott. Másrészt nem kevés hatással volt az események alakulására a szomszédos Lengyelországban korábban, alig egy évtizede lezajlott sikeres vallási egyesülés, a breszti unió (1596).

Az északkelet-felvidéki uniók kísérletek már a 17. század legelején, Taraszovics püspök törekvései előtt megkezdődtek Ung és Zemplén vármegyéék leghatalmasabb főúrának, Homonnai Drugeth Györgynek a jóvoltából. Jobbágyainak túlnyomó része ugyanis ortodox hitű ruszin volt, akiknek követniük kellett volna a katolikus hitre 1605-ben áttért urukat. Drugeth Györgynek a közeli Lengyelországban is voltak birtokai, sőt rokonai, barátai éltek ott, ezért minden bizonnyal jól ismerte a breszti unió körülményeit. Az ebben az időben, teljes erővel folytatott magyarországi rekatolizációs mozgalom körülményei között természetesen volt, hogy Drugeth a birtokaira hívta 1613 szeptemberében két jezsuita szerzetes kíséretében Atanaszj Krupeckij premisli keleti szertartású katolikus püspököt. A három hittérítő Ungvár és Homonna környékén kezdte meg az unió munkát elsősorban a ruszin papok körében, mondván, a nép úgyis vakon követi őket majd az egyesülés útján. Krupeckij püspök a következő év tavaszán, 1614. pünkösdjén egy Mária-zarándokhelyen, Krasznibród (Laborcrév) községben a kápolna helyén, a Drugeth György által a Szentlélek tiszteletére építtetett új templom felszentelésekor akarta kihirdetni az uniót. Tizenháromezer ember gyűlt össze. A püspök a templomban tolongó zarándokokat kiküldette, a kapukat bezáratta, hogy zavartalanul tudják a szentelést előkészíteni. Az unió ellenségei azonban fellázították a tömeget, amely botokkal támadt a püspökre és kíséretére, akiket csak Drugeth gróf fegyveresei tudtak kimenteni szorult helyzetükből.¹³ Krupeckij visszatért Lengyelországba, de továbbra is tartotta a kapcsolatot az északkelet-felvidéki uniópárti papokkal.

Az első uniók kísérlet kudarca után két évtizeddel, 1633-ban Taraszovics Bazil munkácsi püspökké való kinevezésével – ezt I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, mint a munkácsi vártartomány ura tette meg – kerül sor a másodikra, felemás sikerrel. Bazil püspök tanult elődjei sorsából, és titokban tartotta szándékait. Püspökségének első éveiben élénk főpásztori tevékenységet folytatott, zsinatokat hívott össze és kánoni látogatásokat tett különböző helyekre. Közben titokban felvette a kapcsolatot Lippay György egri püspökkel, a későbbi esztergomi érsekkel, és két éven keresztül tárgyalt vele az unió lehetőségeiről. A korabeli oklevelek szerint lengyelországi papokkal vette körül magát, akik között már görög katolikusok is voltak. Jövedelmének egy részét a szomszédos országba küldöz-

gette. Az egri püspökkel folytatott sikeres tárgyalásai után Taraszovics, az egri főpásztor akkori székhelyére, Jászó helységbe készült, hogy a katolikus hitvallást letegye. 1640. december 13-án közvetlen elindulása előtt liturgiát végzett, amikor a munkácsi várkapitány, Balling János katonáival a templomba rontott és az oltár mellől fogságba hurcolta a püspököt. Valószínűleg környezetének egy olyan tagja adta fel, aki nem értett egyet az unióval. Tettével Balling szinte az utolsó pillanatban gátolta meg az uniót, amellyel Taraszovics Bazil olyan kiváltságokat kapott volna, melyek függetlenítik a földesuraktól. Látszólag nem történt semmi lényeges esemény, hiszen a munkácsi püspököt már korábban is gyakran bebörtönözték a kolostor kegyurainak magukat tartó földbirtokosok megbízottjai. Ez esetben azonban nem kevés bonyodalom származott a várkapitány felépéséből, mert az unióra váró katolikus egyház azonnal működésbe lendült. Nemcsak papjai, ruszin és „kun” hívei, hanem az egész ellenreformációs államszervezet – élén III. Ferdinánd királlyal –, sőt Róma is közbelépett. Taraszovics ügye rövid idő alatt nemzetközivé vált, hiszen a császár, a pápa, a Vatikán követe, vagyis a nuncius, az esztergomi érsek levelezett egymással, a Congregatio de Propaganda Fide (Hitterjesztés Kongregációja) is ülésezett és határozatokat hozott. A püspök ügye egy időre kiélezte a királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség közötti amúgy is feszült viszonyt. Taraszovicsot nem tudni, hogy miért, de egy ideig rutén pátriárkának is nevezték, aztán hamarosan kiderült, hogy ilyen méltóság nincs és nem is létezett. Ráadásul az is napvilágra került, hogy Munkácson nincs kánonjogilag elismert püspökség, ezért Róma ejtette az ügyet, a magyar főpapok azonban nem. Sok huzavona után I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, a munkácsi vár ura fél év után kénytelen volt a püspököt szabadon engedni, viszont még a király közbenjárására sem engedélyezte, hogy a székhelyére visszatérjen.¹⁴ A fejedelem azzal érvelt, hogy a munkácsi püspököket mindig a várurak nevezték ki, vagy tették le tisztségükről, amely soha nem sértette a király kegyúri jogait.

Egy idő után Taraszovics püspök megbékülhetett Rákóczival, mert „élete végén, valószínűleg 1648 körül, ismeretlen körülmények között visszatért Munkácsra. Ennek minden bizonnyal az volt a feltétele, hogy az uniót legalábbis külsőleg meg kellett tagadnia. Ezt azért vállalta, hogy utódját ő jelölhesse ki. Utódaul az unió legbuzgóbb apostolát, Parthén (egyek forrásokban Parthen) Péter bazilita szerzetest ajánlotta, sőt katedrálisának papjait meg is eskette, hogy mást helyette ne válasszanak”.¹⁵ Parthen ugyanis titokban már megtette az első sikeres lépéseket az unióra Ungvárott, a katolikus Drugeth-uradalmak központjában. Természetesen nem egyedül, hiszen a katolikus papi rend, a közben esztergomi érsekké előlépett Lippay György irányításával továbbra is a Rómával való egyesülés érdekében tevékenykedett. Az unió azonban nem egyszerre történt a munkácsi püspökségben, hanem három szakaszban. Még Taraszovics életében Jakusics Anna, Drugeth János országbíró özvegye Ungvárra hívta Parthén Pétert, hogy az uniónak megnyerje a rutén papokat. Az utóbbit ebben segítette rendtársa, Kosovicki Gábor is. Ezután került sor azokra a megbeszélésekre, amelyeket az özvegy testvére, Jakusics György egri püspök folytatott Ungváron az itteni uradalomban működő rutén papokkal az egyesülésről. A tárgyalásokon a következő feltételekben állapodtak meg: „1. A keleti szertartás teljesen sértetlen marad. 2. Az egyesültek püspökeit a papok szinódusa választja, az Apostoli Szentszék pedig megerősíti. 3. Az egyesült papság megkapja mindazon egyházi és világi kiváltságokat, melyekkel a latin szertartású papság rendelkezik”.¹⁶ A tárgyalások befejezése után, 1646. április 24-én Szent György vértanú ünnepén az ungvári vártemp-

lomban 63 rutén lelkész letette a katolikus hitvallást Jakusics György egri püspök kezébe, és engedelmességet fogadott X. Ince pápának és utódainak, és ezzel megvalósult a Rómával való egyesülés. Ezt az uniót Jakusics utóda, Kisdi Benedek egri püspök is megerősítette, két év múlva pedig, az 1648 szeptemberében tartott nagyszombati zsinat is tudomásul vette.

Mit jelentett a Rómával történt egyesülés? Az unió mindenekelőtt a rutén papoknak hozott kézzelfogható előnyöket. Az egyezséget megelőzően minden illetékes fórum kötelezettséget vállalt arra, hogy az áttérők megkapják a katolikus lelkészek előjogait, azaz a papi telket, az addigi jobbágyi robot alóli felmentést, a szokásos jövedelmeket és a közösségi nemesi jogokat. Mindezekért kevés áldozatot kellett hozniuk, hiszen továbbra is megtarthatták görög szertartásaikat, a szláv egyházi nyelvet, valamint a püspökválasztás jogát is. A pravoszláv papok ily módon, egyszerű jobbágyokból, szűkös körülmények között élő parasztokból, batykókból kivételezett urakká válhattak néhány, számukra amúgy sem különösen világos dogmának a feladása és a pápa főségének elismerése árán. Mindezzel felemelkedtek a magyarországi kiváltságos osztály legalsó szintjére. Fontos azonban rámutatni arra, hogy: „...ebben az egyesülésben csak a papok vettek részt, a nép nem szerzett róla tudomást, sőt a papság legnagyobb része is távol állott tőle. Az egyesülés csak a püspöknek és papoknak jelentett főleg anyagiak terén nagy előnyt, a népnek pedig alapjában véve semmit. Szellemi elmaradottságában a rutén nép nem volt képes felfogni a római egyházzal való egyesülés erkölcsi jelentőségét és kitartóan ragaszkodott az óhithez (ti. az ortodoxhoz vagy pravoszlávhoz – B. J.). Hiába igyekeztek a katolikusok erővel megrontani a viszonyt az immár papíron egyesült rutén nép és kálvinista földesurai között. A rutén nép kitartott hűséggel és ragaszkodással másvallású földesura mellett, amint ezt látjuk II. Rákóczi Ferenc fejedelem esetében, aki a ruténeket az egyesülés után is leghűségesebb népének tartotta”.¹⁷

A 17-18. század fordulóján, amikor a király, a Rákóczi család, a rutén papi rend, a pápa, sőt az egri püspök is mind magának igényelte, gyakorolta, vagy gyakorolni akarta a munkácsi püspökség betöltésének a jogát, Kollonich Lipót esztergomi érsek egyetlen érdekelt fél akaratát sem vette figyelembe. A jelöltje, De Camelis János püspök, körültekintően látott hozzá a szétzilált munkácsi egyházmegye újjászervezéséhez. Három év alatt 12 zsinatot tartott, és néhány év alatt elérte, hogy az egyházi fegyelem és az unió megszilárdult, és kezdett erőteljesebben érvényesülni az egri püspökök joghatósága. A király 1692. augusztus 23-án kiadott kiváltságlevelében a rutén papokat és azok gyermekeit felszabadította a jobbágyság alól. A papokat és az egyházi épületeket ugyanazon kedvezményben részesítette, mint a római katolikus papi rendnél volt szokás. Elrendelte azt is, hogy a földesuraknak telket kell adnia a parókiák, az iskolák és temetők részére. A kiváltságok gyakorlati megvalósulása azonban évtizedekig tartott. De Camelis püspök adott ki legelőször a ruszinok számára könyveket, hogy ellensúlyozza az Oroszországból a vidékre beérkező pravoszláv könyvek hatását. Már 1698-ban, Nagyszombatban rutén nyelvű katekizmust, a következő évben, ugyanott egy ábécéskönyvet is megjelentetett.¹⁸ Amikor 1703 nyarán kitört a Rákóczi-szabadságharc, a munkácsi kolostor előljárója, Kaminszky Petronius – II. Rákóczi Ferenc bizalmi embere – De Camelist elűzte Munkácsról. A püspök Eperjesen telepedett le, de mivel nem tette le a hűségesküt, Rákóczi kutasította az országból. A főpásztornak sikerült tisztáznia magát Rákóczi előtt, ezért az országban maradhatott, de Munkácsra nem költözhetett vissza. 1706. augusztus 22-én halt

meg Eperjesen. A fejedelem kegyúri jogaira hivatkozva, fél év múlva, 1707. február 28-án Kaminszkyt nevezte ki püspöknek, pedig jól tudta, hogy a pápa soha nem fogja megerősíteni főpásztori tisztségében. Két nappal korábban levelet intézett Zaleski Leó kijevei metropolitához, amelyben – érthetetlen módon – azt állította, hogy a munkácsi egyházmegye hosszú időn át a kijevei érsekséghez tartozott, de az utóbbi zavaros időben az esztergomi érsekek a maguk hatalma alá vetették. Ezért ő, miután kivívta a magyar haza szabadságát, a munkácsi püspökséget vissza akarja csatolni a kijevei metropolíához. Egyúttal értesíti, hogy kegyúri hatalmánál fogva püspökké szándékozik kinevezni Kaminszky Petronius prépostot, akit szenteljen fel, és Rómában érje el a főpásztori megerősítését.

Rákóczi Ferenc levele két szempontból is szokatlan volt: elsősorban azért, mert a munkácsi püspökség soha nem tartozott a kijevei érsekséghez! Leó metropolita nyomban elküldte Rákóczi levelét Rómába, a Hitterjesztés Kongregációja bíboros-elnökéhez. Küldeményéhez egy kísérőlevelet is mellékel, amiben leírta: nem tudja, hogy a fejedelem a kijevei metropolia milyen régi jogáról beszél. Nyilvánvaló, hogy Leó érsek eleve tudott volna a munkácsi püspökségnek a kijevei egyháztartományhoz való tartozásáról. Arról sem volt ismerete, hogy 42 évvel korábban, 1665-ban Szusza Jakab a kijevei metropolia és a lengyelországi orosz egyesült püspökök nevében arra kérte VII. Sándor pápát, hogy a munkácsi püspökséget csatolja a kijevei érsekséghez. A kérést már csak azért sem teljesítették, mert Rómának az volt az álláspontja, hogy munkácsi püspökség nem létezik. (Az ügyre azért kell figyelniünk, mert egyes ukrainai egyházi és politikai körök napjainkban megkérdőjelezik a munkácsi egyházmegye közvetlenül Rómához való tartozását, mondván: régen Lviv (Lemberg, Lvov) vagy Kijev fennhatósága alatt állt.) A Nagyságos Fejedelem eljárásának másik mozzanata is érthetetlen. Valószínű, hogy a munkácsi püspökséget azért akarta elszakítani Esztergomtól és a kijevei érsek joghatósága alá helyezni, mert a lengyelországi görögszertartású püspököket nem a Szentszék, hanem a metropolia erősítette meg, így az általa kegyúrként kinevezett főpásztort is. Ezek után meglepő, a fejedelem miért szólítja fel az érseket, hogy Kaminszky Petronius számára járja ki Rómában a megerősítést. Egyébként Rákóczi a pápának írt levelet, amiben kéri Kaminszky helyzetének a megszilárdítását, de felterjesztésével nem foglalkoznak Rómában.¹⁹ Itt kell megjegyeznünk, hogy az előző évtizedekben több magyarországi kiadvány – köztük egyetemi jegyzet is –, úgy állította be a fejedelem kísérletét, mintha az eredménnyel járt volna. Egy példa: „Rákóczi a munkácsi gör. kat. püspökséget kivette az esztergomi érsek hatalmi köréből, és a kijevei metropolita főhatósága alá helyezte”.²⁰ Ezzel a megalapozatlan, súlyos tévedéssel érveket adtak az ukrán nacionalista történetírás kezébe, ugyanis a fejedelem elképzelése nem járt sikerrel.

Eközben XI. Kelemen pápa, Vinniczky György premisli püspököt nevezte ki a munkácsi egyházmegye irányítására. A főpásztor két levélben is tudatta Rákóczival, hogy Róma őt bízta meg a munkácsi püspökség kormányzásával. A fejedelem csak a második levelére válaszolt, amiben közölte Vinniczkyvel: az alapítás jogán a munkácsi főpásztori szék betöltése a munkácsi hercegség urait illeti, ezért elvárja tőle, hogy ezt a jogot elismeri, és nem kívánja, hogy az ő érdekében csorbítsa. Ám nemcsak Rákóczi nem engedi meg Vinniczkynek, hogy kormányozza munkácsi püspökséget, hanem a papság is kétszer tiltakozik a kinevezése ellen. Blazsovszky zempléni főesperes 1707. július 10-én levelet intézett a római Hitterjesztés Kongregációjához, és a papság nevében kifejtette: „Vinniczky megbízatásától semmi jót nem várnak, a többi között azért sem, mert az idegen püspö-

kök, mint a most kinevezett adminisztrátor, *sem a nép nyelvét nem beszélik*, sem az itteni szokásokat nem ismerik”.²¹

Az uralkodó, I. József – miért is történhetett volna másként? – egy harmadik személyt nevezett ki munkácsi püspöknek. Hodermárszky Jánost, De Camelis egyik helynökét, akit a papság választott meg. Hodermárszky 1709. november végén jelentette az esztergomi érseknek, hogy amint értesült Vinniczky kinevezéséről, nyomban lemondott helynöki tisztségéről. Ezután Munkácsra összehívta a papságot és felolvasta előttük a Vinniczky kinevezéséről szóló bullát, amely ellen a megjelentek élesen tiltakoztak. Mindenekelőtt azért, mert „olyan idegen országban lakik, *amelynek nyelve is más, pénze is más*”. A görög katolikus papság ugyanis elsősorban a szabad püspökválasztás jogát védte, amikor az idegen főpásztor kinevezése ellen tiltakozott. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a 18. század elején még olyan jelentős volt a galíciai és az északkelet-felvidéki rutén nyelv közötti különbség, hogy Blazsovszky és Hodermárszky felterjesztéseikben joggal hivatkozhattak arra: Vinniczky György nem beszéli a nép nyelvét, a rutént, és olyan idegen országban lakik, amelynek más a nyelve. A jelenlegi nyelvi viták idején nem árt emlékezni erre a történeti tényre.²² Emiatt De Camelis József 1706-ben bekövetkezett halála után egyszerre három püspöke is lett Munkácsnak, amely éppen ezért, egy évtizeden keresztül gyakorlatilag főpásztor nélkül működött.

Eközben II. Rákóczi Ferenc fejedelem, a pápa és a király egyaránt ragaszkodtak a kinevezés jogához. Valamilyest tisztázódott a helyzet, amikor Vinniczky Györgyöt kijevi metropolitának nevezték ki. Róma pedig 1709-ben, egyik munkatársát, Filippovics Polikárpot tette meg apostoli helynöknek. A következő évben Kaminszky meghalt, ezért II. Rákóczi Ferenc fejedelem De Camelis főpásztor másik helyettesét, Bizánczy György nagykállói esperest – a későbbi püspököt – állította helynöknek, és neki ajándékozta a kolostort. A bécsi (császári) és királyi udvar ugyanekkor továbbra is Hodermárszky Jánost pártfogolta. Közben az egyházmegye papsága is igyekezett püspökválasztó jogát érvényesíteni, ezért Rómától kérték az általuk megválasztott Hodermárszky megerősítését, amit Keresztély Ágost esztergomi érsek is támogatott, és 1709-ben Hodermárszkyt általános helynöknek nevezte ki. Róma azonban nem teljesítette a kérését, mert sem a papság választói, sem a király kinevezési jogát nem ismerte el. Ezt azzal indokolta, hogy a munkácsi püspökséget nem szabályszerűen állították fel, hanem csak apostoli helynökségnek tették, ezért főpásztorát, az apostoli vikáriust a pápa nevezi ki. Róma jelöltjeit sem II. Rákóczi Ferenc, sem a bécsi (császári és) királyi udvar nem ismerte el, így a munkácsi püspökség gyakorlatilag nem működött. Emiatt a papok és a hívők fegyelme fellazult, tömegesen hagyták el az uniót és tértek vissza az ortodoxiához. Nem gondoskodtak a bérma-olaj beszerzéséről, a papok felszenteléséről, az elvált híveket újra megeskették, az özvegy papok másodszer is megnősültek stb.

Közben zajlott a Rákóczi-szabadságharc, amelynek egyik központja az északkeleti Felvidéken elterülő munkácsi uradalom volt. A harcokban ezrével vettek részt a fejedelem ruszin jobbágysai a kuruc seregekben. 1703 áprilisában a lengyelországi Brezán várában időzött Rákóczi, és várta a nemzetközi helyzet magyarság számára kedvező alakulását. Itt keresték fel a hazából kiüldözöttek, Mihály ruszin pap és Bige László. A herceg láttára zokogásban törtek ki, és a lábai elé borultak. Előadták, hogy munkácsi jobbágysai, és az egész nép várva várja ura hazajövetelét. Hodinka Antal kutatta fel, hogy a Rákóczi-birtok munkácsi uradalmából 128, a szentmiklósi domíniumból 33, összesen 161 ruszinlakta

település jobbágnépe állt a szabadságharcban a fejedelem zászlaja alá, akitől – ahogyan őt nevezték: a *Náspántól* (helyesen: 'Nas Pan', cirillel: Наш Пан), vagyis *Urunktól* – a leghűségesebb nép, a *gens fidelissima* jelzőt érdemelték ki.²³ A Nagyságos Fejedelem hadseregében rutén papok, azaz batykók („atyák”) és azok fiai is harcoltak, illetve különböző szolgálatot teljesítettek.

Később, a 18. század második felében a munkácsi püspökség joghatósága alá már 13 vármegye – Abaúj, Bereg, Borsod, Gömör, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Torna, Ugocsa, Ung, Zemplén – tartozott, valamint ezen kívül a Hajdúvárosok egyházközségeit fogta egybe, és kiterjedése meghaladta az 50 ezer km²-t (!).²⁴

A későbbi fejleményeket illetően a munkácsi egyházmegye parókiáit és filiáit 1806-ban vették számba. Ebben az időben, a Zemplén vármegyében élő görögkatolikusok hitközségei összesen tizenegy – a Bodrogközi, a Gálszécsi, a Hegyaljai, a Homonnai, a Hosztovicsai, a Laborci, a Nagymihályi, a Sztropkói, a [Sátoralja]Újhelyi, a Varannói és a Zanasztási – esperességhez tartoztak.²⁵ A püspökségi összeírás alkalmával felhasználták az 1804. évi országos népszámlálás adatait is. Ekkor Zemplén vármegye összesen 463 királyi-, illetve mezővárosában, községében és pusztáin 222 889 fő élt, akiknek 40,08%-a görögkatolikus vallást követte. E hívők zöme a megye északi és középső részén lakott, és döntő részük ruszin nemzetiségű volt. A megye déli tájain elhelyezkedő magyarajkú unitusok aránya az előbbi hányadból 5,78%, miközben a Hegyaljai esperességben található görögkatolikus hívek egésze (100%-a) magyar volt.²⁶ A munkácsi püspökségből elsőként 1816 februárjában az eperjesi helynökséget választották el királyi rendelettel, főként ruszinajkú híveket tömörítő Eperjesi Görögkatolikus Egyházmegye elnevezéssel, amelyet a pápa 1818 szeptemberében bullában ismert el. Ekkor még elsősorban az egyházkormányzás megkönnyítéséről volt szó. A második átalakításkor már nemzetiségi szempontról lehetett szó, amikor 1823 júliusában a munkácsi püspökség szatmári helynökségének 72, zömében románajkú parókiáját a pápa a Nagyváradi Egyházmegyéhez csatolta. A két átrendezéssel a munkácsi egyházmegye területe több mint 18.400 km²-rel (közel 40%-kal) csökkent. A harmadik fordulópontra 1850 decemberében történt, amikor I. Ferenc József király felállította a szintén többségében románajkú Szamosújvári Görögkatolikus Egyházmegyét, amelyet a pápa 1853 novemberében kiadott bullájával kanonizált. A területváltozások következtében a munkácsi püspökségben már ebben az időben a ruszin nemzetiségű hívők kerültek többségbe. Kisebb hányaduk – jóval 100 ezer lélek fölött – magyar nemzetiségű volt, akiket hosszas küzdelem után, ugyancsak I. Ferenc József, mint legfőbb kegyúr 1912 májusában megalapította a Hajdúdorogi Görögkatolikus Egyházmegyét, amelyet a pápa egy hónap múlva elismert.²⁷

Kárpátalja második magyar korszakában, az 1938–1939. fordulójára és 1944 ősze közötti évek korszakában a ruszin nép már közel állt ahhoz, hogy befejeződjön nemzetnévelésének folyamata. Az a küzdelem, amely az 1830-1840-es években kezdődött a rutén nemzeti ébredéssel. A kedvezőnek ígérkező végkifejlethez döntően hozzájárult az újbóli magyar korszak alatti szabad szellemi fejlődés lehetősége. A helyi nyelvjáráson alapuló önálló ruszin irodalmi nyelv alapjait a máramarosi dialektusban találták meg, és mindezekelőtt a magyar–rutén kétnyelvű, Kárpátaljai Tudományos Társaság / Подкарпатское Общество Наукъ keretében folytatott nyelvművelő munka eredményeként a ruszin irodalmi nyelv a kodifikálás közelébe érkezett. Ezt a folyamatot 1944-1945 fordulóján, durván megszakította Kárpátalja szovjet megszállása, amelynek következtében több mint négy

1 tudomány és társadalom

évtizeden át a ruszin identitás hivatalosan nem létezhetett. Az 1946. január 22-én Ukrajnához csatolt Kárpátalján a felnövekvő nemzedékek csaknem fél évszázadig nem ismerhették meg saját nemzeti történelmüket, irodalmukat, művészetüket, sőt intézményes keretek között még ruszin anyanyelvüket sem, amely a hatósági tiltások ellenére mégis létezett és túlélte a kommunista diktatúra tudat- és lélekromboló évtizedeit.²⁸ Szűkebb közösségekben, családi körben azonban továbbra is beszélték a ruszin népi nyelvet. A megszálló szovjet hatóságok kívánságára 1945-től Magyarországon, Csehszlovákiában és Romániában élő ruszinokra hivatalosan az ukrán, illetve kegyes engedményként a „kárpátukrán” megkülönböztető nevet használták/használhatták. (Jugoszláviában – Joszip Broz Tito kommunista rendszerében – a bács-szerémi ruszinok megtarthatták nevüket.) Kárpátalján 1990 januárjában a hatóságok újra engedélyezték a „ruszin” elnevezést, de az ukránok ma sem ismerik el a ruszinokat önálló nemzetiségként, nyelvüket az ukrán nyelv egyik nyelvjárásának tartják. Ugyanakkor, a folyamatos ukrán–ruszin nyelvi vita közben, a 2001 decemberében tartott ukrainai népszámlálás során a hatóságok engedélyezték a lakosság számára ruszin nemzetiség megjelölését az íveken. Kárpátalján ekkor 10 ezer ruszin identitású lakost írtak össze, azaz már ennyi polgár vallotta meg nyíltan ruszin önazonosságát.²⁹ Amíg Kárpátalja második magyar korszakának végén, 1944 őszén 430 volt a ruszin tannyelvű iskolák száma, addig 2006-ban mindössze 26, ún. vasárnapi ruszin iskola működik négy tanéves programmal, kb. félezer különböző korú tanulóval.³⁰ 2006 szeptemberében a Kárpátaljai Megyei Tanács Ungváron tartott ülésén a képviselők jóváhagyták annak a beadványnak a szövegét, amely a ruszin nemzetiség, illetve a ruszin nyelv hivatalos elismerését kérte. A folyamodvány címzettje Viktor Juscsenko, Ukrajna államfője volt, de egy-egy példányát az Ukrán Legfelsőbb Tanács (parlament) elnökének és a miniszterelnöknek is eljuttatták.³¹ A reményt keltő fejlemény óta érdemi előrelépés nem történt. A Nagyságos Fejedelem „leghűségesebb népe” ma is újjászületésére vár.

Jegyzetek

¹ Bulla Béla – Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, 1947. 452-454. o.; Lásd bővebben: Fodor István: *Őstörténeti tévutak és történeti tudatunk torzulásai = Múzeumi Közlemények*, 1982. 1. szám.; *Написи історії Закарпаття. Том I. (з найдавніших часів до 1918 року)*. Редакційна колегія, відп. ред. І. Гранчак. Ужгородський Державний Університет Інститут Карпатознавства, Закарпатська Обласна Організація Товариства Охорони Пам'яток Історії та Культури. Ужгород, 1993. 46-58. o.; Udvari István: *A ruszinok = Európai Utas (Budapest)*, 1992. 4. (9.). szám, 57-61. o.

² A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története. Uzsgorod, 1975. 14. o. – Az 1944. októberi szovjet megszállást követően csak két évtized múltán, 1973-ban jelent meg Ungváron, Kárpátontúl (ti. Kárpátalja) történetéről az első szintézisre törekvő, ukrán nyelvű mű *Út a boldogság felé, Kárpátontúl vázlatos története* [Шляхом до щастя. Нарису історії Закарпаття] címmel. A munka a következő évben, 1974-ben, Moszkvában díszoklevelet nyert a Szovjet Ismeretterjesztő Társulat országos tudományos-ismeretterjesztő irodalmi pályázatán. Majd 1975-ben Ungváron, magyar nyelven is kiadták.

³ A Kárpátalja fogalom kialakulásáról és változásairól lásd bővebben: Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. köt. Magyarok, ruszinok csehek és ukránok 1918–1945.* (Szerk., előszó: Udvari István), Nyíregyháza, 2005. 15-37. o.

⁴ Lásd bővebben: Sas Andor: *Szabadalmas Munkács város levéltára 1376-1850.* Munkács, 1927.; Hodinka Antal: *A munkácsi görögszertartású püspökség okmánytára. I. köt. 1458-1715.* Ungvár, 1911.; Gáspár János: *A keleti szlávok antropológiája, különös tekintettel a kárpátaljai ruszinokra.* Ungvár, 1944.

⁵ Szabó Oreszt: *A magyar oroszokról (ruthének).* Budapest, 1913. 42. o. Lásd bővebben: Bélay Vilmos: *Máramaros társadalmi és nemzetiségi.* (A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig.) Budapest, 1943. 9-96. o.

⁶ Pirigy István: *A magyarországi görög katolikusok története. I. köt. Nyíregyháza, 1990.* 77. o.

⁷ Uo. 75. o.

⁸ Bonkáló Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés.* Pécs, 1935. 6. o. Lásd még bővebben: uó: *A magyar rutének.* Budapest, 1920. 5-31. o.

⁹ Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1999).* Budapest, 1997. 16-17. o.

¹⁰ Pirigy István: *A magyarországi görög katolikusok története, i.m. 81-82. o.* Lásd bővebben: Mészáros Károly: *A magyarországi oroszok története.* Pest, 1850.; Erdújhelyi Menyhért: *Magyarországi görög katolikusok a mohácsi vész előtt = Katholikus Szemle, 1897. 28-56. o.*

¹¹ Pirigy István: *A görögkatolikus magyarság története, Budapest, 1991. 27. o.*

¹² Kaszinecz István: *Taraszovics Bazil munkácsi püspök és a Rómával való unió.* Debrecen, 1943. 3. o.

¹³ Pirigy István: *Az ungvári unió. A Gergely-naptár bevezetésének 80. évfordulójára = Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma 1996.* Nyíregyháza, [1996.] 15-16. o.

¹⁴ Pirigy István: *A magyarországi görög katolikusok története, i.m. 97-98. o.*

¹⁵ Uo. 98. o.

¹⁶ Uo. 98-99. o.

¹⁷ Kaszinecz István: *i.m. 1943. 30. o.*; Pirigy István: *Az ungvári unió = Vigília, 1996. 6. szám, 402-406. o.*

¹⁸ Botlik József: *Hármas kereszt alatt, i.m. 26-27. o.*

¹⁹ Pirigy István: *Hodinka Antal, a Munkácsi Egyházmegye történetírója. In: Hodinka Antal emlékkönyv (szerk.: Udvari István), Nyíregyháza, 1993. 102-103. o.*

²⁰ *Magyarország története. II. köt. (egyetemi tankönyv, szerk.: H. Balázs Éva, Makkai László), Budapest, 1972. 388. o.*

²¹ Pirigy István: *Hodinka Antal, a Munkácsi Egyházmegye történetírója, i.m. 103. o.*

²² Uo. 103-104. o.

1 tudomány és társadalom

²³ Hodinka Antal: *II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima”*. Pécs, 1937. 3-4, 58. o.

²⁴ A munkácsi egyházmegye kialakulásáról, és abban Zemplén vármegye görögkatolikus egyházközségeiről lásd bővebben: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása* (szerk. Udvari István), Nyíregyháza, 1990. 5-18., 57-70. o., *Zemplén vármegye községsoros adatai*: 141-154. o.

²⁵ *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*, i.m. 84. o.

²⁶ Uo. 60., 64. o., valamint az egyházközségek felsorolása, esperességenként: 141-154. o.; *Térkép: Zemplén vármegye parókiái és filiái 1806-ban*, 165. o.

²⁷ Botlik József: *Hármas kereszt alatt*, i.m. 51-58., 162-176. o.

²⁸ Lásd bővebben: Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*, i.m. 9-79. 255-291. o.

²⁹ *A ruszinok mellé állt a megyei tanács = Kárpáti Igaz Szó (Ungvár)*, 2006. szeptember 19. (136. sz.), 3. o.

³⁰ *Ung-vidéki Hírek (Ungvár)*, 2006. október 7. (77-78. sz.), 6. o.

³¹ *Kárpáti Igaz Szó*, 2006. szeptember 19. (136. sz.) 3. o.

Szalay László Pál

Nyelvek és népek a történelemben

Öt évvel ezelőtt költöztünk az Abaúj észak-keleti fertályába, Telkibányára. A Zempléni-hegység e vidéke – Vizsoly, Gönc, Széphalom, Sárospatak – különösen sűríti a magyar nyelvvel kapcsolatos emlékeket. Vajon a *Másfél millió lépés Magyarországon* stábja, akik innen, a Nagy-Milictől indultak, azokat a hangokat, szavakat fogták be mikrofonjaikkal, amit ma tapasztalunk? Az epizódokat keretbe foglaló „*Indulj el egy úton*” kezdetű népdalt dudorászva, rágom a gondolataim között: „*Hol egymást találjuk/ Egymáshoz se szóljunk.*” A szerelmesek elbúcsúznak egymástól, de érzéseiket nem akarják a világ előtt felfedni. Nyilvánosan nemhogy megölelnék, megcsókolnák egymást, még szavaikat sem cserélik ki. A beszédük árulkodna kapcsolatukról. A mi szóváltásunk, köszönésünk, tetszésnyilvánításunk, vagy fejtünk bűnnek eresztése mit mondana el rólunk? Felfedezhető-e megbújva valahol nyelvi leleményeink között az a tíz nyelvjárás, amely a Kárpát-medence sajátja? Az évszázadok folyamán vajon beszélhetünk-e olyan impulzusokról a magyar nyelvvel kapcsolatban, amelyek nem csak időleges, hanem állandó hatást gyakoroltak rá? Érdemes utánagondolni, esetleg még idejekorán megfontolni kimondott szavainkat, mert árulkodnak. Hogy milyen módon fejezzük ki magunkat, higgyük el, akár életet is menthet.

A Bírák korában Jeftének nézeteltérése támadt az efraimiakkal. Harcra került a sor és a menekülő efraimiak a gázlóknál akartak egéruat nyerni. A Jordán gázlóin csak azok kelhettek át ép bőrrel, akik ki tudták ejteni a sibbolet szót. 40.000-en bánták akkor, hogy nem Gileádban születtek, mert így a kiejtésük szibbolet-nek hangzott.¹ A Názáreti Jézus tanítványai között Simon, akit Péternek, kősziklának nevez a Mester, háromszori tagadásával sem tudja eltitkolni származását. Jézus elfogatása után, a kihallgatás színhelyére, a főpap udvarába megy, és ott próbál friss információkhoz jutni. A szolgák között elvegyülve, a tűznél melegedve kezdi nyeregben érezni magát. Viszont szavai, dialektusa, leleplezik kilétét. Az egyik szolgáló így szól hozzá: „*Bizony közülük való vagy te is, hiszen beszéded is elárul.*”² Péter szintén arámul beszélt, mint a többiek, de nem a júdeai dialektust, hanem a galileait, amelyen erősen érezhető volt az idegen kultúrák hatása.

I. Pszammetik fáraó kísérletet tett a nagy titok megfejtésére, hogy mi volt az emberiség ősi nyelve. Az egyébként bölcs uralkodó, aki Egyiptomban 54 éven át uralkodott, abban bízott, hogy ha két csecsemő nyelvileg steril környezetben nő fel, akkor ezzel az elfeledett verbális jelrendszerrel fognak egymással kommunikálni. A Hérodotosz által feljegyzett történetben, a megbízott egyiptomi pásztor szóvákuumban nevelte a gyermekeket, amely az állatokhoz hasonló nyöszörgést, üvöltést eredményezett.³

Komjáti Benedek, Pesti Gábor, Sylvester János, Félegyházi Tamás, Benczédi Székely István, Heltai Gáspár, Méliusz Juhász Péter szintén egy ősi nyelvezetet, a kezdetekből

felszakadó üzenetet szerette volna megszólaltatni. Az üzenet részleteinek, darabkáinak megfejtése után végül Károli Gáspár gönci esperesnek sikerült 1590-ben, a teljes *Biblia* ősi szövegét átültetni magyarra. Ő a nyelvjárási szélsőségektől mentes irodalmi nyelvet tette közkinccsé, amikor elkészítette az első teljes bibliafordítást.⁴ Másfél év alatt 800 példányban elkészült az első kiadás, nagyon hosszú időre megpecsételve nyelvi identitásunkat.⁵ Németh László így beszél a folyamatról: „*A református magyar népben éppúgy benne van a biblia, mint a kenyér, amelyet eszik és a szőlő, amelyet kapál. Ebben mosakodott és ebben ünnepelt.*”⁶ A Vizsoly, Gönc, Széphalom olvasztótengelyben izzított szóalakok már igen korán éreztették hatásukat. A 16. században megjelenő ö-ző formákat Szenczi Molnár Albert a zsolnárköltészetében csakhamar e-zőre váltotta. Természetesen a reformáció más módon is hozzájárult a nyelv fejlődéséhez. A piac és az ivó mellett a legfőbb találkozási pont a templom volt, és a 16. századtól kezdve a protestánsok a maguk nyelvén hallgatták a prédikációt, énekeltek és imádkoztak. Református kollégiumok alakultak Sárospatakon, Debrecenben, Gyulafehérváron, Nagyenyeden, Kolozsváron és Pápán.

A nyelvi formálódás különleges pillanat a nemzetek életében, amikor egy kész, egységes mű kerül az asztalra. Ilyen hatással volt az olasz nyelvre Dante *Isteni színjátéka*, és a németre Luther bibliafordítása. Megbirkózni egy speciális szókinccset igénylő fordítással nemes feladat. Így épültek be a nyelvünkbe pl. a következő szavak: *áldozat, megbocsát, Atya, Isten, boldog az ótörökből; kárhozik, kereszt, keresztel, keresztyén, pap, pokol a szlávból; advent, ámen, angyal, evangélium, óra, Paradicsom, próféta, testamentum* a latin nyelvből.⁷ A középkorban a tudományos nyelv a latin volt, a teológiai szaknyelvet pedig görögül és latinul művelték. A bibliafordítások elkészültével, valamint a nép előtt zajlott hitviták során a „nyelvújítás” által megszületett teológiai szaknyelvet a köznyelv magába szívta.⁸ Ez a nyelvi átalakulás, azon túl, hogy földrajzi területeket illet névvel, helységneveket, tulajdonneveket vett át és az egyházi berkekben használatos sajátos kifejezéseket alkalmazott, magának a nyelv egészének adott egy emelkedettséget. Schleiermacher ezt a következőképpen indokolja: „*Amikor a legnagyobbról esik szó, amit az emberi nyelv elérhet, akkor illő alkalmaznunk az emberi beszéd minden gazdagságát és pompáját, nem azért, mintha ez a vallás számára valami nélkülözhetetlen dísz lenne, hanem mert vétkes könnyelműség és szentségtörés volna nem megmutatni, hogy mindent elkövetünk megfelelő erővel és méltósággal való megjelenítéséért.*”⁹ A nyelv ezen a módon történt nemessel (szenttel) történő beoltása az egyházi, liturgikus közegből kitorve a szépirodalomba áramlott, azon át pedig további széles közeget ért el. A teljességre törekvés nélkül hadd említsük meg néhány írónk, költőnk, ahol a református kollégiumok hatása és a bibliás neveltetés fellelhető: Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály, Kölcsey Ferenc, Kazinczy Ferenc, Tompa Mihály, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Árva Bethlen Kata, Kemény Zsigmond, Kodolányi János, Kányádi Sándor, Wass Albert, Sütő András, Szabó Magda. Az írásaik és beszédük leleplezik őket.

Egyedül a *Vizsolyi Biblia* az első megjelenésétől közel háromszáz kiadást élt meg. Természetesen e kiadások revízió mentek, mennek át. A katolikusok legutóbb 1973-ban fésülték át a *Bibliájukat*, míg a protestánsok 1975-ben tették ugyanezt. További kisebb változtatások a protestánsoknál 1990-ben, a katolikusoknál 2005-ben történtek. Az „ufók” mellett (ahogyan az új fordítású *Bibliákat* becézni szokták) a hívek töretlenül használják az 1908-ban ellenőrzött Károli-fordítást.¹⁰ Ennek nyelvi gazdagságát jól jelzi, hogy mennyi

mindent lehetett kirostálni belőle. Néhány példa, mementóul: *gyalom* – kerítőháló, *huritják* – kiűzik, *kecele* – fejkendő, *kösönnyű* – palástot összefogó díszes csat, ékszer, *mezgerel* – aratás után az elhagyott kalászkodat összeszedi, *zugolya* – sötét, sarok,¹¹ *eszterág* – gólya, *olajfa zsírja* – bő termés, *szövétnék* – fáklya, gyertya.¹²

A gimnazisták az irodalomórán a *Gilgames*szel és a *Bibliával* kezdik. Elmondják, hogy az irodalmi műfajok ebben a korban még nem különültek el egymástól. Megtalálhatunk bennük mítoszt, mondát, legendát, példázatszerű elbeszélést, himnuszt, szerelmi dalt. Arra viszont kevesen hívják fel a figyelmet, hogy a Bibliával ellentétben a *Gilgames* eposzt a 19. században újra fel kellett fedezni, írását megfejteni. Évezredek át nem volt jelen az emberiség gondolkodásában, nem alakította annak tapasztalati és olvasmányanyagát.¹³ A bibliai nyelvezet azonban számunkra is annyira eleven, hogy a köznyelvben észrevétlenül, előzetes megfontolás nélkül is használjuk. Sokszor nem is tudva, hogy a szó-lás, amely a nyelvünkre jön, eredetileg nem profán, hanem szakrális tartalmat fejezett ki. Aligha kíván külön magyarázatot pl. a *pálfordulás*, *bábeli zűrzavar*, *tiltott gyümölcs*, *ki mint vet, úgy arat*, *alfa és ómega*, *akinek van füle hallja stb.*¹⁴ De olyan kifejezéseket is használunk, amelyek eredeti összefüggésben teljesen más értelemben szerepeltek. „Nem tudja a jobb kéz, mit csinál a bal” – ezt a szófordulatot nem a káosz leírására alkalmazták, hanem a segítő- és áldozatkészségre. A bibliai szöveg így hangzik: „*ne tudja a bal kéz mit tesz a jobb*”(Mt 6:3) A „pusztába kiáltott szó” ma a hiábavalóságot fejezi ki, a Bibliában viszont Keresztelő János, Ézsaiás beteljesedett próféciját alkalmazta Jézusra. Tehát valami olyan eseményt jelez, amely valóra vált, s különlegessége abban áll, hogy az elhangzásakor megtörtént: „*Kiáltó hangja szól a pusztában: Készítsétek az Úr útját, tegyétek egyenessé ösvényeit...*”(Luk 3:4) A latin liturgiában az úrvacsorakor a pap így szól: „*hoc est corpus meum*” – „ez az én testem”. A nép nem értett latinul, és amit kihallott belőle az volt, hogy „hókuszpókusz”.¹⁵

Számtalan példa adódik tehát a nyelvünkben, amelyről talán nem is sejtettük, hogy bibliai eredetű. Azonban a *Biblia* magyar fordításának egy nagyon fontos hatásról még nem szóltunk, és ez a gondolkodás. Mégpedig az a gondolkodás és kifejezésmód, amely a *Biblia* eredeti szövegéből, a görög és héber nyelv belső logikájából következik. A kétszáz-ezer görög szó, mintha fölénybe lenne a tízezer héberrel szemben. Vigyáznunk kell ezzel a megállapítással, mert az újszövetségi alakok, akiknek a történeteit görögül jegyezték le, mind az Ószövetség talaján álltak és arámul beszéltek. A héber *dabar* és a görög *logosz*, ha nem is ugyanazt a szót, ígét fejezik ki, de hasonló az értelmük. A *dabar* az tanítja meg nekünk, hogy az emberi szó és az isteni szó miben különbözik egymástól. A *dabar* képes a gondolat – szó – tett egységére, nagyon közeli rokona az ige, ígész kifejezéseinknek. Isten szava teremtő szó. A bibliai legyen nem csak lehetőség, vágy, kívánság, hanem annak egyidejű beteljesedése. A *logosz* nem annyira a dinamizmusból meríti az erejét, hanem a harmóniából, a kiegyensúlyozottságból. A *logosz* a rendezés, logika irányából jön és a több száz jelentése közül leginkább beszélni, számolni, gondolkodni értelemben fordítjuk. Az újszövetségi iratokban, a *logosz* János evangéliuma prológusában emelkedik ki a görög filozófiából és a testté tett Igével, Jézus Krisztussal lesz egyenlő.¹⁶

Gazdag, kimeríthetetlen téma, ha a Biblia nyelvünkre történő hatására figyelünk. Elkerülhetetlen azonban, hogy nyelvünk jelenlegi változásait is megvizsgáljuk. Miközben a nyelvészek afeletti bánatuknak adnak hangot, hogy a tájszólások kiveszöben vannak, látnunk kell a nyelvünk más irányú bővülését. (Bár Telkibánya környékén máig hallható,

hogy *izromba* – szétpattan, *trönye*, *korcos* – balyu, *lábtó* – létra, *kantus* – egybe ruha.) Az informatika térnyerésével, a különböző tudományterületek házasításával új szakkifejezéseket tanulunk. Hasonlóan virágzó területe a nyelvnek a szleng. Ezzel rokonítható és talán már nem a szubkultúra kategóriájába tartozó az információs társadalom, technikai apparátusának hozadéka, az SMS, illetve chat nyelv. Már megjelent az első magyar SMS regény *160* címmel. Az SMS vers pedig kilépett a mobiltechnológia világából, amikor kiadták Turczy István: *SMS 60 kortárs költőnek* c. verseskötetét. Egyre távolabbinak tűnik egymástól az irodalmi nyelv és a mindennapi szóhasználatunk. Ennek az állapotnak az állandósulását és elmélyítését okozhatja a *Klasszikusok újramesélve* sorozat, amelyet 2008-ban dobtak piacra. Nem próbálunk fejlődni, hanem az etalonok hajolnak le hozzánk és kezdenek cseverészni a mi nyelvünkön. Jókai Mór, Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Viktor Hugo, Mark Twain mai szlengen beszélnek, csak azért, hogy jobban értsük őket. A *Bibliát* sem kerüli el a Nógrádi Gergely-féle átírási láz. Így nem csak arról beszélhetünk, hogyan hat a *Biblia* a nyelvünkre, hanem arról is, hogy a nyelvünk változása mi módon alakítja a *Szentírást*. Az első különleges átírat meg is érkezett hozzánk, amikor a MangAttack piacra dobta a *Manga Bibliát*. Az egész művet feldolgozták, nem kevés munkát adva az AD2000 kiadó grafikusának, Sikunak. Az új változat nemcsak hatásos rajzokkal, hanem értelmező kiegészítésekkel segíti az érdeklődőket. Ádám, amikor meglátja az Édent, így szól: „Király!” S még egy példa Lót és Ábrahám beszélgetéséből manga stílusban: „*Még nem értünk oda, bácsikám? Biztos, hogy néhány vándorlási világcsúcsot már megdöntöttünk. Voltunk a kánaániták földjén, Egyiptomban, most a Negev-sivatag felé tartunk...*”¹⁷

Talán nincs messze az idő, amikor hazánkba is eljut a *Cockney Biblia*. Mike Coles, akinek a fejében megfordult az angol *szleng Biblia* kiadása, hitoktató Kelet-Londonban. Egy olyan réteg nyelvét porolta le, akiket a bevándorlók folyamatosan kiszorítanak az Eastend-ről. Kik is azok a cockney-k? A dokkok és gyárak azon munkásai, akik a St. Mary templom Bow Bell harangja hallótávolságán belül születtek. Ez az összetartó közösség olyan nyelvet alakított ki, amelyet nyugodtan használhattak nyilvános helyeken is. Persze, a dallamos szleng főleg azok között volt különösen népszerű, akik rosszban sántikáltak. Ha rendőrök tartózkodtak a közelben, a beszédük nem árulta el őket. Ezzel a verzióval ugyan a bibliai szöveg emelkedett stílusa elveszett, de olyan réteghez került közelebb, akiket Jézus maga is előnyben részesített. Ám azt megjósolni, hogy a mai óvodásokra holnap melyik bibliai nyelvezet lesz hatással, aligha lehet. A *Biblia* szövege önmagára nézve ad kijelentést számunkra, amikor Márk evangéliumában Jézus így szól: „*Az ég és a föld elmúlnak, de az én beszédeim nem múlnak el.*”¹⁸

Jegyzetek

¹ Bír 12: 1-7 (A bibliai hivatkozások feloldása bármely Bibliában megtalálható. A tagolás: könyv, rész, vers – a szerk.)

² Mt 26:73

³ Fodorné Nagy Sarolta: *A katechézis kommunikációs problémái*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1996. 76. o.

⁴ Szathmári István: *A zempléni – abaúji táj és anyanyelvünk = Nyelvművelés, CIV. évf. 4. szám, 2008. december, 480. o.*

⁵ Kozma Zsolt: *A Vizsolyi Biblia hagyatéka és örököseinek kötelezése = Református Egyház, LVII. évf. 7-8. szám, 2005. július-augusztus, 164. o.*

⁶ Németh László: *A vizsolyi biblia*. In: *Az én katedrám*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1975. 103. o.

⁷ A. Molnár Ferenc: *A Biblia és az anyanyelvünk = Sárospataki Füzetek, 2009. 1. szám, 57. o.*

⁸ Gaál Botond: *„A kánaáni nyelv” és a református teológiai nyelvújítás = Debreceni Szemle, XV. évf. 4. szám, 2007. 456. o.*

⁹ F. D. E. Schleiermacher: *A vallásról*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 98. o.

¹⁰ A. Molnár Ferenc: *i.m.* 63. o.

¹¹ Kozma Zsolt: *i.m.* 165. o.

¹² Gaál Botond: *i.m.* 457. o.

¹³ Hahn István: *Mi a Biblia? In: A Biblia világa*. RTV Minerva Kiadó, Budapest, 1981. 20. o.

¹⁴ A. Molnár Ferenc: *i.m.* 61. o.

¹⁵ Fabiny Tamás: *Szavakat vezet világtalan* (<http://www.lutheran.hu/z/ujzagok/evelet/archivum/2007/15/033>)

¹⁶ Adorján Zoltán: *A görög és héber létfelfogás*. In: *Cselekvő hit*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 2000. 63-73. o.

¹⁷ <http://www.kepregeny.net/?p=3348>

¹⁸ Mk 13:31

Seres Zsuzsanna

Időskorúak Magyarországon a megváltozott világban

Ma semmi sem szól az idősekről – és minden a fiatalokról. A mai 60-70-80 évesek számára a világ csupán a régi világ „szellemképe”: még talán úgy hiheti, hogy ugyanabban a világban él, de bármilyen életviteli konfliktus, probléma megkönyékezi, azonnal megtapasztalja, hogy ez már nem az, amibe beleszületett. Nem csupán az értékek, minták, normák és szabályok, az emberek egymás közötti elfogadott kapcsolatai, a beszéd, a tudásról vallott nézetek, a magatartásminták mások, hanem mindaz, amit hetven évvel ezelőtt értéknek tartottak, ma nyilvánosan és tömegesen megkérdőjelezik, semmisnek ítélik. Nyugodtan kijelenthető tehát, hogy a társadalmi megítélés szerint ma nem jó idősek lenni. Az időskorú problémát jelent: az államnak nyugdíj-kifizetést, az egészségügynek feladatokat, a családnak ápolást, gondozást.

Megbecsüljük-e tehát időseinket? Ha csak azt néznénk, amit a média közvetít felénk, bizony elszörnyedhetünk: a hirdetésekben gyakorlatilag nem szerepelnek idősek, s főképpen nem mintaképként. A mai ideálok erősek, kicsattanóan és mesterségesen fiatalok. Mintha a reklámok megállították volna az időt: sehol egy tisztességben megöszült ember, sehol egy ránc, az ideálok között nincsen szüleiről gondoskodó gyermek, nincsen nagy család, nem beszélünk a halálról: arról legalábbis, ami természetes velejárója életünk végének. Vannak tabu-témák ebben a kívülről vezérelt világban: ezek közé tartozik életünk utolsó szakaszának egész problémaköre. Erről a manipulált „ál-fiatal” világban nem lehet beszélni, jó mintákat közvetíteni, nem lehet bemutatni, milyen egy gondoskodó család, mi a feladata a hozzátartozónak, akinek éppen elmenőben van szerette. Milyen szeretet-mintáink és megoldásaink vannak erre a feladatra? Látunk-e erről a médiában hiteles megközelítést? Amit látunk, abban az idősek többnyire pénzzel rendelkeznek, s egy üzleti csereviszony részesei: fizetnek, hogy életük vége ne legyen gond a családnak, fizetnek egy gondozóintézetnek, hogy orvosok, ápolók legyenek velük utolsó napjaikban, éveikben. Az üzleti csere-elv azonban ellentétes azzal, hogy a szeretetet nem lehet megvásárolni, még akkor sem, ha ezekben az intézményekben akadnak a gondozást igazi élethivatásként végzők is. Lássuk be, ma ez kitűnő üzlet: nem véletlen, hogy a reklámokban gyakorlatilag csak erről lehet hallani, ezt a megoldást hirdetik a különböző befektetési alapok. A valós üzleti oldal igazán akkor válik nyilvánvalóvá, ha megnézzük a bekerülés feltételeit, milyen szégyenkezés nélkül számítják a mortalitási arányt (azaz minél idősebb valaki, annál jobb feltételekre számíthat, hiszen, annál hamarabb elkerül onnan a természetes halálozás útján). Soha ennyit nem foglalkoztak befektetők az idősek demográfiai, halandósági számaival, statisztikaival! S a sok családját vesztett, vagy inkább családjá mindennapi megélhetési harcait megértő idős ember prédájává válik a hiénáknak.

Ezért rendkívül fontos a nem üzleti alapú gondoskodás kiépülése és segítése, s az egyházak szerepe a nem üzleti – hanem közösségi – alapú idősgondozásban. S rögzítenünk kell az elmúlt húsz év, de talán a 20. század végének legfontosabb és szomorú jelenségét: a társadalmi szolidaritási elv fokozatos leértékelődését. Mintha már nem kellene az egész (nemzeti) közösség érdekében védenünk a társadalom – különböző kockázatoknak kitett – tagjait a társadalmi létből való folyamatos kirekesztődés ellen. S témánk szempontjából ennek kiemelt szerepe van, hiszen az idős emberek fokozottan ki vannak téve a kockázatoknak, egyre több a magára hagyott, magára maradt idős, egyedülálló, gondozásra, emberi közösségre, megtartó emberi kapcsolatokra vágyó ember. Ezzel szemben az állam a szolidaritási kiadásokat – vagy, közgazdász nyelven szólva, a szociális gondoskodásra fordított kiadásokat – egyre inkább a folyamatosan csökkenő ráfordítást eredményező ún. „maradék-elv” alapján szabja meg. Az emberek bizonytalanságérzete főleg abból fakad, hogy az életet addig uraló elvek és rendszerek folyamatosan elvesztették alapjukat, fontosságukat, megtartó erejüket. Így a foglalkoztatási viszony, amely az állami nyugdíjrendszer alapja, tömegek számára szűnt meg, s ezáltal a „békés öregkort” biztosító ellátás is kockázati tényezővé vált. Minden változott: a munkaviszony, a szakmák, a tudások, a foglalkoztatási lehetőségek. Szürke zónák jelentek meg a foglalkoztatási rendszeren belül, s egyre több családban az élet komoly és sötét tényezőjévé, mindennapi megélt valósággá vált a munkanélküliség. Lassan egy generáció fog úgy felnőni, hogy nem látta a szüleit rendszeresen munkába járni, betöltött állásban dolgozni. Ez az értékrend a szokások, normák és szabályrendszerek alakulásában is döntő tényező: nincsenek olyan kapaszkodók és viszonyítási pontok, amelyek enyhítenék az egzisztenciális bizonytalanságérzetet. A valóságban megélt félelmek elől pedig egyenes út vezet az ál-valóságba, a média által vezérelt világba.

A halál a mai társadalomban

A „halál szociológiájáról” a hazai és nemzetközi szakirodalomban komoly tanulmányok születtek, elsősorban a gyász megélése és a temetkezési szertartások társadalmi szokásairól. E szakirodalom és a megfigyelések, sőt néprajzi kutatások alapján állíthatjuk, hogy ma ez a kérdés lélektani oldalról az elhallgatott témák közé tartozik. Aki erről beszél – s akik segítenek az élet utolsó útjára emberségesen felkészíteni a haldoklót csakúgy, mint a hozzátartozót –, az nem tartozik a közvélemény által sokat foglalkoztatott szakemberek közé. Szemérmesek, sőt elutasítók vagyunk: nem szeretünk beszélni arról sem, ami a betegek gondozásában felmerül, s arról sem, milyen fájdalmat jelent szerettünk elvesztése. A halálnak és a gyásznak ez a természetes oldala kimarad a társadalom által elfogadott köznapi beszéd témákból. Ugyanakkor szinte megszokottá alakítják számunkra a filmekben, könyvekben az erőszakos halál képeit. Bármikor, bármely időpontban kapcsoljuk be a tévét, párhuzamosan gyilkolnak, erőszakolnak embereket. Sőt, már nem is a régi értelemben vett krimiket gyártják, hanem szintiszta gyilkosságokat vesznek filmre, majd a nyomozók helyett ún. „helyszínelők” vizsgálják a meggyilkolt emberek tetemeit. Közben elfogadtatják velünk, hogy vacsoraidőben hullákat nézzünk. Ez is halál, de mennyire más az üzenete! Ahogy annak idején Balázs Béla megfogalmazta, bizonyos képekkel hozzászoktatnak minket az elfogadhatatlanhoz, hogy ezáltal mi is elfogadjuk, hogy mindez az élet velejárója. Még a virtuális játékokban is az öldöklést látják gyermekeink, a fiatalok. Fel sem tudják fogni, hogy mindez *nem* természetes része az életnek! Tehát a halál egy-

szere tabu-téma és – erőszakos halálként – elfogadott része a média által szervezett és közvetített virtuális világnak. A gyászról, az ehhez kapcsolódó lelki jelenségekről nincs szó, a hangos világban elcsendesedni nem sikk. A társadalom egésze azonban – szerencsénkre – ennél több emberi jó érzéssel és normával rendelkezik: vannak megtartó családok, közösségek, szeretet, hit és egyház.

Az elöregedés demográfiai folyamatai

Sokszor úgy tekintünk a régi időkre, mint valami aranykorra, pedig a járványok, a háborúk igencsak megtizedelték a lakosságot, s az életkörülmények terén sem volt rózsás a helyzet. Az időskorúak megítélésében azonban a régi korokat eléggé egyértelműen „aranykornak” tekinthetjük, hiszen az ókorban, a középkorban az időseknek a mindennapi életben, a közéletben, a politikában döntő szerepük volt (Vének Tanácsa, Szenátus stb.). A hagyományos társadalomban felhalmozódott tudásnak is az idősek voltak a birtokosai: nem lévén iskoláztatási rendszer, sok mindent tapasztalati úton sajátítottak el, amelyben nyilvánvalóan komoly szerepe volt az évek számának. Ellentmondásos helyzet alakult ki a modern iskoláztatási rendszer kiépülésével: az öregek kivételezett helyzete a tudás birtoklásában lassan megszűnt, ismeretanyaguk lassan elavult, tekintélyük – korcsoportként – el-eltűnedezett. A néprajztudomány, csakúgy, mint a történeti szociológia, a hagyományos társadalmi szerepek és normák felbomlását a 19. századra teszi, esetleg kicsit korábbra, az iparosítás megjelenésével párhuzamosan. A paraszti társadalomban az életkornak meghatározó szerepe volt: az idősek egyúttal vezették is a közösséget, tekintélyük volt, tisztelték őket. Az emberek elfogadták, természetesnek vették és betartották a normákat, s erre nevelték gyermekeiket is. Az életkor tehát nem csupán demográfiai állapotot, hanem kulturális hagyományokat, életmintákat, kulturálisan, társadalmilag meghatározott csoportot jelentett.

Az iparosítás előtti időszakra a széles piramis alakú korstruktúra volt jellemző: megközelítőleg a népesség felét tették ki a 15 év alatti korcsoportok, és a 60 év feletti nem haladták meg az 5%-t sem! Azaz csak minden huszadik ember tartozott az időskorúak csoportjába. Ezek az arányok a 19. századtól kezdve rohamosan változtak. Egyrészt a születéskorlátozás (pl. egykék a dunántúli falvakban), másrészt a halandósági viszonyok javulása, a népegészségügy fejlődése miatt. Míg a 17. században a 15 év alatti gyerekek száma még 8-9-szerese volt a 60 év felettiének, addig ez az arány a 20. század elejére már csak 4-5-szörös, az 1940-es évekre mindössze 2-szeres lett.

A 21. században a magyar társadalomban várható a magyar népesség csökkenése, elöregedése, a nemek egyenlőtlen megoszlása, az idősek korcsoportjában kiemelkedően a „női többlet” megjelenése, a fiatal korosztályokhoz tartozók létszámának csökkenése. Ennek természetes velejárója lesz bizonyos társadalmi-gazdasági jelenségek erősödése: folyamatosan növekedni fog az eltartási teher, azaz csökkenő létszámú aktív keresőre növekvő számú inaktív és eltartott jut majd. Ezt a demográfiai és társadalmi tendenciát jelzi az ún. „öregedési index”. 1949-ben a 14 évesnél fiatalabbak aránya a népesség egészében belül 24,9% volt, míg a 65 évnél idősebbeké 7,6%. 2001-re ezek az arányok 16,6%-ra és 15,1%-ra módosultak. Az idősek (65 év feletti) aránya a népesség egészében az európai átlagban: 16,3%, a 100 gyerekkorúra jutó 65 évnél idősebbek száma 99. Magyarországon ugyanez: 15,1% és 91. Eszerint lassan Európa is elérkezik az „egyharmados idősnépességű” társadalomhoz, azaz minden harmadik ember 60 évesnél idősebb lesz

az elkövetkező évtizedben. Hozzátartozik mindehhez a férfiak és a nők születéskor várható élettartamának jelentős eltérése. Magyarországon ma 1000 fő 60 évesnél idősebb férfira 1587 fő 60 évesnél idősebb nő jut. Tehát a 65 év felettiak 38%-a férfi és 62%-a nő.

Önmagában nem az jelenti a problémát, hogy egy adott társadalomban sok az idős, hiszen ez örömteli is, azt jelzi, hogy a születéskor várható élettartam megnőtt, hosszabb életet élünk. De sajnós a másik oldal kevésbé biztató: jóval kevesebb a megszületett gyermek, így a korfa eltorzult. Az időskorú népesség tartós létszámnövekedése pedig az egészségügyi és szociálpolitikai rendszerben vet fel gondokat. Nemcsak társadalmilag, gazdaságilag sem vagyunk felkészülve ezekre a feladatokra: egy erkölcsében megerősödött társadalom a gazdasági bajait is igazságosan és méltányosan tudja megoldani, míg az értékrendjét veszített társadalomban olyan területekre is belép az üzleti szellem, ahol éppen ez nem tud megoldást nyújtani.

Társadalmi jelzőszámok a szociológiai elemzés tükrében

Iskolázottság tekintetében az időskorúak csoportja jóval alacsonyabb szintet mutat, mint az utánuk következő generációk: nemcsak a lehetőségek, de a munkaerő-piaci helyzet is lehetővé tette az alacsonyabb iskolai végzettséggel történő munkahelyhez jutást. Mai társadalmi problémáink egy része éppen ebből ered: nem elég, hogy idősebb valaki, de halmozottan hátrányos helyzetű is, életkörülményeit, fogyasztási szerkezetét, települési helyzetét tekintve. Budapesten és a kistélepüléseken arányaiban és létszámában is többen élnek az idősebbek közül, a közepes városokban viszonylag több a fiatal. Mindkét iránynak társadalmi-gazdasági okai vannak: Budapestre az erőltetett iparosítás miatt az 50-es években sokan beköltöztek, s ma zömmel tömbházakban élnek. De sokan ott maradtak falun, kistélepülésen. A 2002-es népszámlálás adatai szerint a közel 3 milliós idős népesség zöme magánháztartásban élt, mindössze 44 ezer fő (az idősek 2%-a!) kapott helyet valamilyen gondozó intézményben, nyugdíjas otthonban. Egyre több az olyan háztartások száma, ahol az idősek egymaguk élnek: a 60-69 évesek 62%-a, a 80 éven felüliek 91%-a. A 3.750.000 háztartás 40%-ában élnek idősek is, ezen belül 600 ezer háztartásban egyedül, 500 ezerben házastársukkal, élettársukkal, további 400 ezerben többtagú családban, ahol legalább egy fő idős. A 60-75 év közötti nyugdíjasok besegítenek a gyerekek nevelésébe: 38% a gyerekek felügyeletébe, 32% a gyermekek háztartásába és esetenként gazdaságába is. Fordítva pedig a gyerekek besegítenek az idős szülők ellátásába, bevásárlásába: ilyen segítségben részesül a 60-69 év közöttiek 29%-a és a 70-en túliak 43%-a. A segítség formáit és lehetőségeit döntően az határozza meg, hogy az idős szülő és gyermeke azonos településen él-e, vagy sem. Minél távolabb élnek egymástól, annál nehezebb a mindennapi életben való segítségnyújtás. Ezért fontos mutatószám, hogy gyermekével azonos településen lakik a Budapesten élő idősek 44%-a, a megyei jogú városokban élők 47%-a, az egyéb városokban élők 43%-a és a községekben élők 24%-a. Ezek az adatok alátámasztják a magukra maradt idős emberek képét egy-egy kistélepülésen, elzárva világtól, gyermekeik nélkül. A kistélepüléseken élők 76%-ának gyermekei már elköltöztek onnan.

Az idős emberek státuszhelyzetére legnagyobb hatást a tényleges, illetve a nyugdíjazás előtti gazdasági aktivitásuk és foglalkozási jellemzőik gyakorolják. Míg az ún. felső osztály meghatározó többségét felső vezetők és felső szintű értelmiségiek alkotják (76%), a

szűkölködők, illetve szegények csoportjainak 70-80%-ában (volt) betanított munkásokat, szakképzetlen munkásokat találunk, továbbá olyanokat, akik soha nem kötődtek a munkaerő-piachoz. Elmondható tehát, hogy minél jobb pozíciója volt egy nyugdíjasnak valaha a munkapiacra, annál magasabb a jelenlegi társadalmi státusza. Szoros összefüggés mutatkozik a társadalmi státusz és az egészségi állapot között is. A felső osztálytól a szegény csoportig haladva 18%-ról 54%-ig növekszik a tartós betegek, illetve 6%-tól 40%-ig a „nagyon rossz egészségi állapotúak” hányada. Megfordítva, a felső osztályhoz tartozók közel felének (49%-ának) egészségi állapota „nagyon jó”, de a hierarchián lefelé haladva az arány folyamatosan csökken, s a „szűkölködőknek” már csak 17-18%-át, a szegényeknek 11-12%-át jellemzi „nagyon jó egészségi állapot” 60 év fölött.

A család szerepe az utóbbi időkben minden téren jelentősen romlott, maga a család, mint társadalmi alapegység, kisközösség is folyamatos változásban van, megtartó ereje folyamatosan hanyatlik. Kihalófélben van a több generáció együttélését biztosító közösség. Jó esetben ún. „nukleális” családról beszélhetünk: apa-anya-gyerekek. Ma már ennél is rosszabb a helyzet: anya gyerekekkel, apa gyerekekkel, anya-apa saját és mások gyerekeivel, folytonos változásban. A család megtartó erejének csökkenésével és a gondozói feladatok halványulásával párhuzamosan egyre növekszik, illetve növekedne a különböző gondozó intézmények iránti igény. Ma még viszonylag kevesen élnek ilyen intézményekben, bár szerepük egyre fontosabbá válik. A társadalom által megszervezett, intézményes ellátás a 60 évesnél idősebbek korcsoportjának még a 10%-át sem érinti. Pedig az előregedés egyre égetőbb kérdésként veti fel az időskori gondozás és ellátás problémáját. Hol élje utolsó életszakaszát a 70-80 éves ember? Hol jobb: otthon vagy egy gondozó intézményben? S kinek jobb: az idős embernek, aki nagyobb biztonságra, társaságra, közösségre vágyik, gondozásra, ápolásra szorul, de ugyanakkor életkorából adódóan nem szereti a változásokat, aki békés öregkort szeretne megélni. „Szabadság vagy biztonság” – sokszor így fogalmazódik meg az eldöntendő kérdés. S tegyük hozzá: közösség vagy magány. Számptalan lélektani érv szól a gondozó intézmények mellett – a hasonló élethelyzetben lévők működő kis közösségeket tudnak kialakítani. Elvesztették régi kapcsolataikat, de ezekben az intézményekben újakra tehetnek szert. Hasonló a megélt tapasztalat, a mindennapi történelem, hasonló filmeket néztek, zenét hallgattak, s valószínűleg ugyanazokat a slágereket dúdolták. Van miről beszélgetni. Az idősek otthonaiban folyó közösségi tevékenységekben szinte mindenhol találunk farsangot, majálist, egészségnapokat, kirándulásokat, s a jeles ünnepekhez kapcsolódó alkalmakat. Az otthonokban az élet ugyanúgy zajlik, mint „odakint”, csak más tempóban, mások által szervezve, alkalmazkodva az idősek életritmusához. Nem csupán betegség és fájdalom van jelen itt, hanem foglalkozások, ünnepek, játékok, emberi kapcsolatokból eredő örömök, bánatok és viták, versengések. Az itt élők talán érzékenyebbek, s több segítségre szorulnak, de sosem szabad elfeledkeznünk az emberi méltóságukról. Ezzel összefüggésben fogadta el az Európai Bentlakásos Időszotthonok Igazgatóinak Szövetsége 1993-ban, Maastrichtban a bentlakásos otthonokban élő idősek jogairól és szabadságáról szóló chartát. Ebben kiemelt jelentősége van az időszotthonokban élők életminőségének, autonómiájának, a szabad választás, döntés jogának.

Magyarországon a szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetőségeinek egyenlő esélye eltérően érvényesül. Az időszotthonokról szóló információk mindenhol belépési összegekkel, árakkal, térítési díjakkal kezdődnek. Az idősgondozás is több csatornás: az állami

vagy önkormányzati fenntartású, és valljuk be, állandó fenntartási gondokkal küzdő intézményhálózat mellett létezik egy viszonylag jól menő, üzleti alapú, „költégtérítéssel” hálózat. Ezeket az otthonokat ugyanúgy „hirdetik”, mint bármely más szállodai, gondozói szolgáltatást. S bár az intézmények név-választása mindig a békés, boldog öregkort hangsúlyozza (aranykor, ezüstkor, bársonyszív stb.), ezek az elnevezések, a képek a ragyogóan berendezett épületekről, a mosolygós ápolószemélyzetről, a közösségek harmóniájáról egyúttal „marketing-fogásnak” is minősülnek. Ha valaki ilyen költségtérítéssel intézményt választ, ugyanolyan alaposan meg kell néznie a szerződést, mint egy ingatlanvásárláskor.

Ma a világ társadalmi-gazdasági változásokkal telített. A folyamatnak vannak nyertesei és vesztesei. A magukra hagyott vagy egyszerűen csak gondoskodásra szoruló időseknél ez a kockázat igen nagy, különösen bizonyos településtípusban élőknel, kisnyugdíjasoknál, egyedülálló, beteg, gondozásra, ápolásra szoruló nagyon idős embereknel. A megfelelő gondoskodási formák célja, hogy ne növekedjen a társadalomból való kihullás kockázata, hogy ezek a rászoruló emberhez méltó öregkort éljenek, s hogy méltó módon tudjanak elköszönni is az élettől. Ennek megszervezése, az erről való gondoskodás pedig soha nem lehet üzleti szempontoknak alávetve. Nemcsak azt illeti meg a „méltó halál”, aki ezt meg tudja fizetni. A közösség elválaszthatatlan részét képezik az idősek, s a társadalom erkölcsi állapotát, szolidaritásának fejlettségi fokát mutatja, hogyan képes gondoskodni róluk. Nem pazarlóan, pusztán emberi minimumnak megfelelően, méltó feltételekkel a kórházakban, ápolási intézményekben, idősothonokban.

Irodalom

Manuel Castells: Az identitás hatalma. Gondolat Kiadó – Infonia, Budapest, 2006.

Időskorú népesség főbb jellemzői és életkörülményei. Összeállította: S. Molnár Edit, KSH, Budapest, 2004.

A. E. Imhof: Elveszett világok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

Kárpáty Ágnes: A gyász szociológiája. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2002.

Medgyesi Márton: A szűkös öregség: az idősek jövedelmi helyzete a kilencvenes években = Szociológiai Szemle, 2002. 4. szám

Pócsik Anett

A női szubjektum az ellentmondó narratívák határán

Polcz Alaine *Leányregény*ének üzenetei

Polcz Alaine több önéletírásában tanulmányozta a férfi-nő kapcsolatot. *Asszony a fronton* című művében első házassága történetét meséli el, *Egész lényeddel* című írásának középpontjában második férjéhez, Mészöly Miklóshoz fűződő viszonya áll, *Éjjeli lámpa* című esszéjében általában a szerelemről ír. *Leányregény* című műve útinapló, amelyben Fekete-tengeri utazásáról olvashatunk. A napló műfaj lehetővé teszi, hogy az elbeszélő ismertként tüntesse fel magát, így önmagáról nem közöl sokat. A történet középpontjába két nőt állít, akikkel a nyaralása alatt ismerkedett meg.

A regény címe könnyed olvasmányt, felhőtlen szórakozást ígér. Felidézi az olvasóban a boldog házassággal végződő érzelmes lányregények cselekményét. A címben lévő apró változtatás azonban nem öncélú, figyelemfelhívó szerepű. A lányregények narratívája folytonosan megszakad, a történetben szereplő két nő nem tudja eljátszani az előre megírt szerepeket. A borítón Maurice Brianchon *Öltözködő nők* című festménye látható, amely két fehérneműben lévő női alakot ábrázol. A nők a ruhával együtt magukra öltik a nőiség kellékeit. A ruha már társadalmi szerepeket is ráoszt az emberekre. Ezeknek próbál megfelelni Izabella és Terike is, a történet két központi alakja. Izabella a szűzies, ártatlan nő szerepét játssza, míg Terike a csábító, feslett nőt testesíti meg. A szerepekkel együtt elkendőzik valódi önmagukat, valódi vágyaikat is. Az öltözködés általában nem a férfitekintetek előtt játszódik. A férfiak többnyire csak a végeredményt látják, azt a képet, amelyik megfelel az elvárásaiknak. Az öltözőszoba, a női budoár egy olyan tér, ami el van zárva a férfitekintetek elől. A kép tanúsága szerint betekintést kapunk egy olyan világba, amelyben a nő még nem leplezte el magát teljesen a nőiség kellékeivel, feltáru előtünk valami a valódi énjéből.

A *Leányregény*ben a hangsúly az identitáskeresésen van, mindkét nő saját önazonosságának megtalálására törekszik, a kulturális meghatározottságtól mentes lényükhöz akarnak eljutni. Arra a kérdésre keresi mindkét szereplő a választ, hogyan találhatják meg nőként a boldogságot, a társadalmi elismerést, az anyagi biztonságot. Az értelemadás az olvasó prekonceptiójára irányul. A cím által felidézett pretextus, a lányregény konvencionális választ ad, és egyetlen megoldási lehetőségként a házasságot jelöli meg. A regény narratívája azonban folyamatosan ellentmond az olvasói elvárásoknak. Az elbeszélő a semleges kívülálló pozíciójába helyezkedik, kameraszzerűen mindent rögzít, ami a látókörébe kerül: „Azt hiszem, megszoktam a pontos történeteket, és úgy dolgoztam, mint Warhol kamerája.”¹ Egy-egy részletre ráközelít, kiemeli, több nézőpontból bemutatja, de nem értékeli, nem szab ki morális ítéletet a cselekedetekre, csak feljegyzi az eseményeket. Nem törekszik összefüggő történetmondásra, a történeteket nem kronologikus rendben közli, hanem folyton előre-és visszaugrásokkal szakítja meg az események láncolatát.

Az olvasó az egymásnak ellentmondó részletekből minduntalan megpróbál egy értelmes egészet konstruálni, de az újabb olvasatok a lineárisan előrehaladó olvasásban folyamatosan felülírják egymást. Ezáltal felfüggesztődik az elbeszélő autoritása. Zsadányi Edit a *Black Water* című regényt elemezve mutat rá arra, hogy a narratíva töredezettségének, a fragmentum-technikának sajátos hatása van az olvasási folyamatra.² Iser interpretálva azt írja, hogy amíg az olvasó megpróbál egy összefüggő értelmezést kialakítani a fragmentumokból, egyre inkább tudatosan benne, hogy az események elrendezésének meghatározó szerepe van az értelemadásban. „Az összefüggő történetmondás felfüggesztése és listává alakítása női sorsok artikulációjára alkalmas retorikát hoz létre, alternatív beszédmódot teremt.”³ A retrospektív perspektívából megjelenített történet az olvasás folyamán az események újrendezésének hatására állandóan formálódik, a női szubjektum nem kínál egy rögzített pozíciót, hanem folyamatos alakulásban van megjelenítve. Az elbeszélő álnaiv, részletekbe menő, aggályoskodó beszédmódja a kizökkenő elemek, a hosszadalmas, részletező leírások, a listázó felsorolások a nyelvezetre irányítják a figyelmünket, a jellegzetesen nőinek tartott beszédmódot jelenítik meg, hangsúlyozva ezzel, hogy női elbeszélőről van szó. A sokat ismételt, mindenki által ismert történet most a néma másik nézőpontjából van elmesélve. A női elbeszélő előtt feltárulnak a mindeddig elhallgatott történetek. Izabella és Terike nem fér bele a lányregényekben konzervált, meggyökeresedett női identitás-felfogásokba.

A lányregények alapvető jellemzői közé tartoznak a sztereotip szereplők. A regény hősnője az „igazi nőt” testesíti meg, gyengéd, kecses, gondoskodó, odaadó és természetesen szép és hűséges. A számára rendelt férfi rendelkezik mindazon tulajdonságokkal, amik az „igazi férfit” jellemzik, izmos, intelligens, humoros, körülrajongják a nők, sikeres. A rivális nőt az egoizmusa és hiúsága hajtja, a rivális férfi pedig a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető vonzó és izgalmas partnernek. Polcz Alaine művében az elbeszélő Izabellával szimpatizál, barátságot kezdeményez vele, így az olvasó automatikusan őt tekinti a történet hősnőjének, Terikét pedig a gonosz csábító szerepkörébe utalja. Izabellát az elbeszélő szemén keresztül olyannak látjuk, mint a mesebeli királylányokat, akiket a gonosz mostoha alantas munkákra és bája elfedésére kényszerít: „...csiki székely lány, huszonnégy éves, zárt, összeszorított ajak, nagyon sápadt arcbőr, fekete haj, mélybarna szem. Királynői tartása van, nagyon ügyesen, gyorsan mozog.”⁴ Teri a visszahúzódó lánnyal szemben egyből magára vonja a férfitekinteteket. Magán viseli a nőiesség összes kellékét: „Fekete haja föltornyozva magasan, szeme kifestve, szája kárminpiros, arany fülbevaló karikák, aranygyűrű, karkötők, nyaklánc, feszes blúz, hosszú szoknya.”⁵ Az elbeszélő szűrőjén keresztül pontosan érzékeljük a lányregényekből ismert sztereotip szerepeket: „Izabella kinézése valóban szűzies. A mozgásától a hajáig, szeméig mindenben valami hűvös, tiszta zártság van. Pont ellentéte Terinek, aki csupa nőiesség, kihívás, csillogás.”⁶

A lányregényekben a rokonszenves hősnő találkozik egy cinikus, rideg, nőfaló férfival. A találkozás mindkettőjüket megváltoztatja. A nő megtanulja, hogyan kell hangsúlyoznia nőiességét, hogyan kell megfelelnie a férfi elvárásainak, megszabadul a másik nem minden jellemző tulajdonságától. Az igazi férfi segítségével felfedezi valódi önmagát, feladja saját felépített világát és otthon marad gyerekeket nevelni. A férfi hűséget fogad és feladja szerelmi kalandjait a házasság kedvéért. Amíg egymásra találnak számtalan akadályt, csábítást kell leküzdeniük, de egymásnak rendeltettek, tehát semmi sem állhat az útjukba. Polcz Alaine művében az igazi férfi szerepét Dan játssza, aki a szállodában konyha-

1 tudomány és társadalom

főnök. Rengeteg szerelmi kalandja volt már és mindkét nő közelebbi kapcsolatba került vele, mint kiderül, pontosan ezért nem kedvelik egymást. Az olvasásban előre haladva ugyanannak az eseménynek egymástól teljesen különböző elbeszéléseit kapjuk, hiszen az elbeszélő bemutatja Izabella és Terike szemszögéből is a történeteket.

Először Izabella szempontjából értesülünk az eseményekről. Megtudjuk, hogy a bukaresti pincériskolában ismerkedett meg Dannel, akivel kilenc hónapig egy párt alkottak. Kapcsolatuk alatt Dan teljesen megváltozott, csak vele foglalkozott, nem csalta meg őt, sokáig úgy tűnt, hogy véget vetett a szerelmi kalandoknak. Izabellával mindig nagyon tiszteletteljesen viselkedett, ajándékokkal halmozta el, teljesítette minden kívánságát. A lány készséges szolgájjá vált, Izabellát piedesztálra emelte, tartózkodó, titokzatos, zárkózott királynőnek látta. Eddig megfelel a történet az elvárásainknak, a kapcsolat azonban nem végződik házassággal. Szerelmük végét az jelentette, hogy Dan lefeküdt Terivel, amit Izabella nem tudott megbocsátani a fiúnak. A két nő olyan típusokat képvisel, amelyek a férfiakból teljesen különböző viselkedésmintákat váltanak ki. Freud romantikus szerelem koncepciójában kifejti, hogy a férfiak esetében úgy tűnik, hogy „(...) az érzelem és a szexuális vágy más szférákban lakozik; ez gyakran csak azzal oldható fel, ha a két fajta nőhöz fűződő vonzalmait kettéhasítja – az egyik a nemes, tiszteletre méltó és tiszta (a szűz alakja), míg a másik szexuálisan feslett (a prostituált alakja). A férfi az elsőt aszexuális csodálattal kezeli, míg szexuálisan a másikkal vonzódik, noha ez utóbbit erkölcsileg vagy társadalmilag megveti.”⁷ Izabella a szűz szerepében olyan ideálként jelent meg Dan számára, akinek a felülmúlásában csak reménykedhet. Freud koncepciójában Dan azáltal, hogy aktív volt a másik idealizációjában, valójában saját nárcisztikus helyzetét erősítette meg. Kivetíti a nőre saját nárcizmusát, ideálként állítja maga elé, és általa saját szerelmi folyamatait szereti. A nő így hízelgő tükörként visszatükrözi a saját férfiúi nagyságát. Nem szubjektumként, egyedi identitással bíró nőként áll a férfi mellett, hiszen a férfi nem egy bizonyos nőre vágyik, csupán a szerelmi attitűdre. Azzal, hogy ő ennyire képes valakit szeretni, saját nagyságát és értékét hirdette anélkül, hogy maga a szeretett személy a középpontba került volna. Izabella tehát megerősítette a férfi felsőbbrendűségét anélkül, hogy ennek tudatában lett volna. Látszólag ugyanis ő uralkodott a férfi felett, ő került szubjektum pozícióba. Az elbeszélőnek elmondja Izabella, hogy szerelmük ideje alatt egyszer sem került testi kapcsolatba a férfival. Az elbeszélő arra következtet, hogy kilenc hónap túl sok idő egy férfinak és Dan vágya egy másik nő irányába tért el. Teri a prostituált szerepében tűnik fel, akit a férfi megvethet, megalázhathat, akivel kiélheti szexuális vágyait anélkül, hogy a nő ítélete veszélyeztetné őt. A férfi úgy bánhat az ilyen típusú nővel, mintha nem személy, csupán egy szexuális tárgy lenne, aki bármely másik nővel felcserélhető. Freud romantikus szerelem teóriája alapján a sok kalandot, az egyre újabb hódításokat magyarázhatjuk azzal, hogy a férfi ezek segítségével megerősíti saját férfiasságát, felsőbbbbségét, magabiztosságát. Ezt az olvasatot erősíti meg az elbeszélő is, amikor Izabella kérésére grafológiailag elemzi Dan egyik levelét. Az addig magabiztos, hódító férfi álarcá mögött kirajzolódik egy szorongásokkal teli, önbizalom hiányos személyiség, aki szereti a nőket, de igazi örömét nem találja meg bennük. Szexuális problémái vannak, amelyeket szerelmi kalandokkal kompenzál.

Izabellának tehát választania kell, eltűri-e a félrelépéseket kapcsolatuk fenntartása érdekében, igényt tart-e a férfi azon képességére, hogy az a nőt tükrözze, és identitást adjon neki. Izabella nem a lányregények által előre megírt szerep szerint cselekedett, nem bo-

csátotta meg Dan szexuális kicsapongását. Ezt magyarázhatjuk azzal, hogy Teri pontosan az ellentéte Izabellának, Dan vele folytatott kalandjával így többszörösen is megkérdőjelezte Izabella pozícióját, értékét. A nő értékének mércéje ugyanis Lacan romantikus szerelemfelfogásában a férfi iránta érzett szerelmének nagysága. A nő tehát akkor magabiztos, ha a másik vágyik rá. „A másik vágyának tárgyaként csak ravaszsággal, látszattal vagy disszimulációval őrzi meg helyzetét. Illúzió, travesztia, smink, fátyol lesznek azok a technikák, amelyekre azért támaszkodik, hogy eltakarja és láthatóvá tegye »lényegi vagyonát«. Ezek az eszközei ahhoz, hogy elcsábítsa a másikat, szeretettárggyá váljon a férfi számára.”⁸ Izabella tehát megpróbált megfelelni a nőiségről kialakított képnek, a férfi elvárásainak, de nem azonos azzal, akinek Dan hiszi. A férfi azt hiszi, hogy Izabella azért fél a testi kapcsolattól, mert még tapasztalatlan. Az elbeszélő is sokáig azt hiszi, hogy Izabella még lány. Az olvasó előtt akkor tárul fel Izabella tartózkodó viselkedésének oka, amikor a lány beavatja az elbeszélőt az élettörténetébe. Szülőhelyén szerelmes lett egy fiúba, akitől teherbe esett. Ezt a tényt azonban mindenki elől elhallgatta és abortuszt végzett saját magán. Mivel ápolónő szeretett volna lenni így tudta, hogyan lehet megszüntetni a nem kívánt terhességet. Az elbeszélő nagyon tárgyilagos kérdéseket tesz fel: „»Hogy csináltad?« – kérdezem megdöbbenve. »Hát úgy, hogy mindig nővér szerettem volna lenni, és amit láttam a nővérektől a kórházban: egy fecskendővel jódot adtam be.« »Hova?« – kérdeztem döbbenet. »Hát föl a méhembe.« »Te magadnak?« »Igen, nem olyan nagy dolog az.« (...) »Mi lett a vége?« »Akkor még egy nagy darab kijött.« »És mit csináltál vele?« »Az aprókat a vécébe eresztettem, a nagyobbakat újságpapírba, és be a kukába. Rettenetes volt. Sokszor olvastam és hallottam ilyesmiről, de nem hittem, hogy nő megteheti.« Elfordul. »Azt nem értem, hogy merted így kockáztatni az egészségedet?« »Hát ha apámék megtudják, megölnék. Senkinek sem mondhattam, csak a barátnőmnek, aki ott volt.«”⁹ Izabella a történeteket töredezetten, nehezen tudja elmondani, ami a trauma feldolgozatlanására utal. Ez magyarázatként szolgál arra, miért nem lehet teljes értékű kapcsolat Dan és közöttük, miért képtelen testi kapcsolat kialakítására. Az elbeszélő kérdései rövidek, lényegre törőek és segítenek Izabellának az események felidőzésében, egységes történetbe rendezésében. Habár az elbeszélő a megdöbbenését nem tudja palástolni, nem számon kérő hangnemben beszél a fiatal lánnyal. A történetek megértése vezérli, nem ítélni akar. Izabella tettét nem kommentálja, csupán tárgyilagos közlésre szorítkozik. Nem menti fel a lányt tette súlyossága alól, de nem is ítéli el. Az olvasó kerül döntési pozícióba, nekünk kell eldöntenünk, hogy tettéért elítéljük, vagy felmentjük Izabellát. Az elbeszélő a lány sorsán át kollektív női sorsokat mutat be, felidézi azt a társadalmi közeget, amiben a nők a leányanyaság helyett az otthon végzett abortuszt választották. Az édesapa a társadalmi elvárásokat szimbolizálja. Reakciója egyértelműen jelzi, hogy a megesett lány története olyan nagy szégyent jelentene a családra nézve, az apai tekintélyt oly mértékben csorbítaná, amit csak a lány feláldozása hozhatna helyre. Izabellát tehát az apai elvárás terhessége eltitkolására és születendő gyermeke meggyilkolására kényszeríti. A 70-es években Romániában az abortusz tilos volt, akiről bebizonyosodott, hogy szándékosan elősegítette a vetélést, illetve halva szülést, azt börtönbe zárták. Izabella tehát némaságra ítélte a család és a társadalom elvárása. Az elvárt viselkedés, a tisztességes lány szerepnek való megfelelés miatt saját testi épségét kockáztatta. Valójában a tartózkodó, hűvös, visszautasító magatartás nem lányságából következik, amit azonban nem árul el Dannek. Megpróbált megfelelni a róla kialakított képnek, eljátszotta

a szűz lány szerepét. Ebben az olvasatban azért nem folytatja Izabella a szerelmi kapcsolatot, mert tovább már nem tudna megfelelni a férfi elvárásainak. Ha tovább játsza szerepét, akkor a szexualitás hiánya miatt Dan vágya újra más nő felé fordulna. A szűz lány szerepének feladása azonban a férfi előzetes feltételezéseit, Izabella idealizált helyzetét kérdőjelezné meg. Kiderülne róla, hogy más, mint akinek mutatta magát, elveszítené Dan csodálatát. Ha Dan nem vágyrna rá, akkor elveszítené magabiztosságát, nőként az értékét. Teri egyrészt megvédte őt a lelepleződéstől, másrészt viszont pontosan azt a szerepet töltötte be Dan életében, amire ő képtelennek érzi magát. Teri viselkedésében és kinézetében is kihívó, csábító, sokat ígérő, tehát mindazt képviseli, amiről ő az újabb terhességtől való félelme miatt lemondott.

Izabellának azonban lett volna más választása is. A gyermek apjáról azt mesélte, hogy nagyon szerette, ennek ellenére sem mondta el neki a terhesség tényét. A házassággal megoldódhatott volna minden probléma. A gyermek családba születhetett volna, Izabella becsületén sem esett volna folt, eleget tehetett volna a család és a társadalom elvárásainak. Ő azonban senkinek sem szólt és az abortusz mellett döntött. Ennek az okát nem tudjuk meg. Homályos utalás van csak arra, hogy a kapcsolatuk azért ért véget, mert a fiú megpofozta őt. Az nem derül ki, hogy ezt miért tette. A vele való házasságot nyíltan elutasította, amit ebben a helyzetben magyarázhatunk azzal, hogy Izabella racionálisan gondolkodva belátta, hogy ha a fiú már most bántalmazza őt, pedig még nem is a felesége, akkor ő ebben a házasságban csak a megalázott nő szerepét töltheti be. Tettét tehát nemcsak azzal magyarázhatjuk, hogy meg akart felelni a társadalmi elvárásoknak. Egy másik nézőpontból úgyis tekinthetünk cselekedetére, hogy inkább vállalja a saját magán végzett abortusszal járó kockázatot, minthogy feladja függetlenségét. Azt is belátja, hogy nem bírja a nővéri munkát, túl borzalmas neki az, ahogyan a szülészetén bánnak a nőekkel. Feladja korábbi terveit, hogy apáca, vagy ápolónő legyen és pincérnek tanul a szülővárosától távol, Bukarestben. Mindkét korábban említett szakma megfelel a hagyományos női szerepnek. A nő mindkét esetben önfeláldozó, segítőkés, őrangyaloként jelenik meg, aki enyhülést hoz a testi és lelki gondokra. A szülei nem engedték, hogy apáca legyen, az ápolónői munkát ő nem bírta. Az önfeláldozó feleség szerep megtagadása együtt járt kórházi munkájának feladásával is. Bukarestben megszerette új szakmáját, úgy tűnik, hogy sikerül kialakítania egy új, független identitást. Ekkor találkozott Dannal, a mesebeli királyfival, aki őt tisztelte meg szerelmével. Izabella szerelmük érdekében kezdetektől eltitkolta a múltját, megpróbálja másnak mutatni magát. Mindent megtesz annak érdekében, hogy megvalósíthassa a lányregény által ráosztott szerepet.

Izabellát azonban teljesen máshogy látja Teri, mint amilyenek az eddigiekben az elbeszélő bemutatta. Az újabb információk alapján maga az elbeszélő is elbizonytalanodik, nem tudja mit tartson igaznak. Az olvasó könnyen találhat olyan utalásokat, amelyek cáfolják Izabella állításait. Teri utal arra, hogy a pincérnők közül csak a csíki lány és a báránője lakik kétágyas szobában, a többiek mind többen alszanak együtt. Ezt azért tartja lényeges információnak, mert szerinte a két lány szándékosan került külön, hogy éjszaka férfi vendégeket tudjanak fogadni. Izabella szerinte egyáltalán nem él visszahúzódó életet, erre utal az is, hogy gyakran jár el táncolni. Teri szempontjából Izabella ugyanolyan, mint a szállodában dolgozó összes többi nő, akik bárkivel lefekszenek arany ékszerért, ruháért, pénzért. Azt állítja, hogy Izabella Dan szeretője, ezért ájult el, amikor megjelent

a szállodában Dan felesége a gyerekekkel. Később Izabella nem erősíti meg, de nem is tagadja azt a tényt, hogy Dan szeretője. A történetből csupán azt cáfolja, hogy a nő nem Dan felesége volt, hanem mosogatólány és a gyerek sem Dantól van. Ha Izabella valóban Dan szeretője, akkor más megvilágításba kerül a kapcsolatuk. A magyarázatot Lacan romantikus szerelem-felfogásában találhatjuk meg, aki Freud teóriáját tovább gondolva azt írja, hogy „bár a férfi a nők két típusát különbözteti meg, az egyik a hasonmás, akit tisztel, de aki nem jelent rejtélyt a számára; a másik a fallosz, a vonzalom és a vágy tárgya, az utóbbi a szoros ismertség időszaka után belezuhan az elsőbe. A férfi szexuális partnere a hosszan tartó közeli kapcsolat után inkább az érzelem, mint a vágy tárgyává válik. Azután a vágya egy másik nő irányába tér el, és az egész kör újakezdődik.”¹⁰ Lacan felől szemlélve elmondhatjuk, hogy Izabella a hasonmás Dan számára, akit tisztel, de nem jelent rejtélyt számára. Hosszan tartó kapcsolat után az érzelem tárgyává vált, Dan szexuális vágya egy másik nő felé fordult. Teri lett a vágy tárgya. Izabella ebben az értelmezésben a vágy tárgyából az igény másikjává vált. Igényt tart a férfi érzelmeire, törődésére, szeretetére, figyelmére és hűségére. Nem azért képtelen megbocsátani Dannak, mert nem tudná a kapcsolatnak a szexuális oldalát nyújtani, amit a férfi Teritől kapott meg. Sokkal inkább azért, mert Dan az érzelmes lányregények férfihőseivel ellentétben nem mond le a kalandokról, nem tud egyetlen nőhöz hűséges lenni. „A nők számára a következő választás marad, vagy igény, vagy vágy, vagy az én narcisztikus megerősítése, vagy szexuális lényként való megerősítés (...)”¹¹ Izabella már nem a vágy tárgya, de az igény másikja sem tud lenni, mert nem tudja elfogadni a férfi hűtlenségét. A másikkal egyenértékű társ akar lenni, ezért nem folytatja Dannal a kapcsolatot.

Izabella folyamatosan két narratíva határán mozog. Az abortuszt és a Dannal folytatott kapcsolat megszakítását értékelhetjük az érzelmes regények nézőpontjából. Ebben az olvasatban a társadalmi rend kényszerítő ereje és a férfi elvárásainak való megfelelési vágy irányítja cselekedeteit. Az eseményeket azonban egy másik perspektívából értékelhetjük a függetlenségre és egyenrangúságra törekvő nő cselekedeteiként is, aki igyekszik elkerülni, hogy alárendelt szerepbe kerüljön. Többször megfogalmazta, hogy apácaként, magányosan élve olyan boldog lenne, mint gyermekkorában volt a zárdában. A bántalmazás után elhagyta meg nem született gyermekének apját, hogy ne kényszerüljön egy rossz házasságba, kiszolgáltatott helyzetbe. Amikor kiderül, hogy Dan megcsalta, Izabella már nem képes racionálisan gondolkodni, átlép a lányregények világába és aszerint cselekszik. Nagyon erős társadalmi konvenciók határozzák meg világnézetét, huszonekét évesen vénlánynak tartja magát, attól fél, hogy szépségét elvesztve már nem találna magának férjet. Valószínűleg a csalódás után örömmel tölti el, hogy volt szerelme még mindig a bocsánatáért esedezik, a kiválasztottság érzése pedig elfedi saját akaratát. A férfi felvillantja levelében a házasság lehetőségét, ami egybeesik a társadalmi elvárásokkal. Habár a romantikus regények narratívája örömet ígér, cserébe a racionális gondolkodás felfüggesztését kéri. Az elbeszélő arra figyelmezteti a lányt, hogy a lányregények automatikus elsajátítása súlyos helyzetet okozhat. Megpróbálja figyelmeztetni Izabellát a veszélyekre, de a lány nem törődik ezekkel. Ha a lányregények narratíváját követjük, akkor nem történhet vele semmi rossz, hiszen a férfi kiválasztotta őt, szerelmük beteljesülése pedig csakis a boldog házasság lehet. A reális veszélyek, a férfi részegessége, a bántalmazás a lányregények világában elképzelhetetlen. Úgy gondolja, ha a férfi bántani akarná, visszaütne, meg tudná védeni magát. Izabella tehát szinte nincs is tudatában

annak, hogy mire készül. A lányregények története olyan mélyen beidegződött része a kultúrának, hogy Izabella a történetet felismerve szinte automatikusan eljátssza a megírt forgatókönyv által ráruházott szerepet.

Izabella története láthatóvá teszi az érzelmes regények manipulatív hatását, a meggyökeresedett, magától értetődő narratív koncepció megkérdőjelezését. A mű vége nyitott marad, az olvasó dönti el milyen értelmezést ad a történetnek és hogyan képzelel el a befejezést. Izabella apácaként a társadalomból kiszorul, nőként megszűnik létezni. Amennyiben a házasságot választja, eljátssza a lányregények által elvárt szerepet, a szerelem beteljesedik, de megcáfolja a boldogságról alkotott naiv képzeteket, hiszen a bántalmazott nő szerepkörébe kerül. Ha megbocsát Dannak, akkor a megcsalt nő szerepét kell eljátszania. Mindkét kapcsolatban megszűnik létezni, mint önálló szubjektum, eltűnik, miután teljesítette a ráosztott szerepet. Izabella hiába próbálja megtalálni önmagát, csak előre megírt, egymásnak ellentmondó szerepeket talál. Saját narratívája egy olyan térben van, amelynek nincs önálló struktúrája, csak negatív jellemzőkkel írhatjuk körül.

Teri jelleme pontosan az ellenkezője Izabelláénak. Feltűnő jelenség, nagyon diplomátikus, kiváló szakember, IBUSZ-csoportvezető, humoros és nagyon kulturált, művelt ember. „Azonkívül hozza a nőiességek – ruha, krémek, férfiak stb. – mindazt az intimitását, amit csak egészen kivételes, a nőiességre beállított embereknek lehet elérni.”¹² Teri, ha a lányregények sztereotípiáiban gondolkodunk, a gonosz csábító szerepét játssza. Mindenki úgy ismeri őt, mint aki könnyen létesít szexuális kapcsolatot a férfiakkal. Ez alapján mondhatjuk, hogy a nőiség kellékeire pont azért van szüksége, hogy megfeleljen a férfiak vágyainak. Maga Teri mondja el az elbeszélőnek, hogy „Csináltam magamnak egy egyéniséget, ahogy elképzeltem.”¹³ Ezzel a mondatával rámutat az identitáskategóriák konstrukció voltára. Saját identitást konstruált, amely megfelel a céljainak és alátámasztja a csábító nőről kialakult nézeteket. Ugyanakkor ő maga is érzi, hogy valami túl sok, túl kihívó a megjelenésében vagy a viselkedésében. Az elbeszélő rámutat, hogy „ha túl sok ékszer van rajtad és túl sok festék, akkor az köti le az ember figyelmét, és a szemedet, a mimikádat, a lényedet takarod el a sok díszítéssel.”¹⁴ Azáltal, hogy eljátssza a férfiak által előírt modellt, azonosul a csábító, feslett nő szerepével, a férfiak vágyának tárgya lesz, de teste szexualizálásával szubjektumként elvész. Irigaray szavaival élve „a nőiség jelmezbáljában a nő vesz el, pontosan azáltal, hogy eljátssza a nőiséget.”¹⁵ Folyamatosan önellentmondásba kerül, például azt állítja, hogy nem létesít senkivel szexuális kapcsolatot, máskor arról beszél, hogy időnként vannak szeretői. Hitelessége megkérdőjeleződik. A csábító nő szerepét sem biztos, hogy csak azért játssza el, mert szeret a férfiak érdeklődésének középpontjában lenni. Egy másik magyarázatra ad okot az, hogy Teri besúgó. Teri elmondja az elbeszélőnek, hogy behívták a rendőrségre és ki akarták kérdezni kiről mit tud. Azzal védekezett, hogy „Én annyira nő vagyok, hogy velem ruháról, egyebekről beszélnek, meg gyermeknevelésről. Mindig a gyerekekről beszélnek ezek a magyarok, a férfiak pedig mindig udvarolni akarnak.”¹⁶ Lehetséges, hogy a nőiség maszkja védekezésnek szolgál, hogy kikerülje a besúgó szerepét, ezzel védekezik a politikai hatalomnak való kiszolgáltatottság ellen. Az eltúlzott nőiesség, a csábító felszín mögött egy nagyon is öntudatos, független egyéniség rejtőzik. Miközben Teri a nőiség megtestesítője kiderül, hogy hormonproblémákkal küzd, petefészek gyulladása van, szőrösödik a melle, lábán is igen erőteljes a szőr. A maszkulin jegyek pedig nemcsak a testen, hanem viselkedésén is meglátszanak. Teri az, aki kiválasztja a férfiakat és irányító a kapcsolatban, tehát nem a

nőiségre jellemző passzivitás karakterizálja. Nem akar alkalmazkodni egy kapcsolatban, mindig ő dönti el hová menjenek, mit csináljanak, mikor ér véget a kapcsolat. Fontos neki, hogy karriert fusson be, megszerezze az anyagi javakat, házat, kristályokat. Az érzelmes regényekben a férfi feladata az, hogy érdekes foglalkozása legyen, amellyel kivívja a társadalmi elismerést és megteremtse az anyagi jólétet. Az eltűzött nőiesség, a csábító felszín mögött egy nagyon is öntudatos, független egyéniség rejtőzik. Elmeséli, hogy minden vágya az volt, hogy pedagógus legyen. Teri állítása szerint azért nem vették fel az egyetemre, mert többet tudott az előírtnál, de nem pontosan mondta vissza a könyv szövegét. Máskor azzal magyarázza az elutasítást, hogy a szülei vallásosak és ezt nem tagadták le, pedig Ceaușescu idején a kommunista diktatúrában ez komoly hátránynak számított. Mindkét magyarázat szerint a hatalommal való szembeszegülés akadályozta meg őt álma megvalósításában. Az ellentétes információkkal azonban kétségbe vonja saját állításai igazságtartalmát. Arról beszél, hogy nem mondott le gyerekkori álmáról, de szándékai komolyságát el is bizonytalantítja azzal, hogy a távoli jövőbe helyezi a pedagógus pálya megvalósítását. „Mikor már mindenem meglesz – folytatja -, majd valahogy elérem, hogy beiratkozom az egyetemre, tanítani fogok, és majd férjhez megyek. De most nem. Én nem tudok alkalmazkodni.”¹⁷ A pedagógus gyerekekkel foglalkozik, gondoskodik, gyengéd, az anyai szerepkört pótolja, hagyományosan nőinek tartott értékeket képvisel. Teri ennek megfelelően a pedagógus pályát összekapcsolja függetlensége feladásával, a házassággal. A lányregények narratívájának megfelelően úgy képzei, hogy a jövőben megszabadul a másik nem minden jellemző tulajdonságától. Megtanul alkalmazkodni a férfi vágyaihoz, feladja saját felépített világát és otthon marad gyerekeket nevelni. Jóllehet nem hisz a boldog, örökké tartó házasságban, a feleség szerep távol áll tőle, mégis azt szeretné, hogy a lányregényekből ismert mese vele is megtörténjen. Kilép az aktualitásból, felfüggeszti a racionális gondolkodást. A távoli jövőt a lányregényekből ismert meggyökeresedett konvenciók alapján képzei el. Ezután azonban kijelenti, hogy most még ezt nem tudja elképzelni, mert nem hajlandó akarata egy férfiának alárendelni. Ezzel rámutat a háttérnarratíva problematikusságára. Az ideologikus elgondolás, hogy a házasság a nő boldogságának alapja mélyen benne gyökerezik kultúránkban. Zsádfény Edit az ideológiák működését kutatva többek között bemutatja Silverman nézeteit, aki szerint az ideológia akkor is hatással van az egyénre, ha attól tudatosan távol tartja magát, hiszen erősen befolyásolják tudattalan vágyainkat.¹⁸ Ez alól a mechanizmus alól Teri sem tudja kivonni magát, hiszen tudatában sincs működésének. Teri így ugyanolyan elmentmondásokkal terhelt, decentralizált szubjektum, mint Izabella.

A *Leányregény* címe jól ismert történetet idéz fel, amelyről azonban a mű cselekménye nagymértékben eltér. A társadalmi-hatalmi szövegek által konstruált női szubjektumot közvetíti a szöveg pretextusa, a házasságban önmagát feladó nőét, aki a patriarchális társadalom által rá rótt feladatát teljesítve elnémul. Van azonban egy ellennarratíva, amely az önmegvalósító nő képét hordozza. A mű nyitott marad, nem tudjuk, a két nő sorsa hogyan folytatódik, csupán annyi derül ki, hogy a jövőben mindketten a házasságot jelölik meg célként. Egy ponton átlépnek a lányregények által felkínált meseszerű világba, amelyben a házasság jelenti a nő életének értelmét. Saját helyzetüket nem értékelik reálisan, hanem az érzelmes regények kliséiben gondolkodnak. Öntudatlanul is a maszkulin ideológia áldozataivá válnak, a mű tehát sugallja a lányregények narratívájának kikerülhetetlenségét. Lehetőségként felmerül még az apáca, vagy a vénlány szerep, de amenny-

nyiben ezt az utat választják, a társadalom perifériájára kerülnek. Nincs tehát megnyugtató megoldás, a racionális gondolkodás és a lányregények örömet ígérő narratívája nem egyeztethető össze. A női szubjektum az egymásnak ellentmondó narratívák határán jön létre. „(...) a női szubjektivitás nem entitásként képzelhető el, hanem a paradoxonokat, az ellentmondásokat és a nyitottságot magába foglaló folyamatként, amely egy sajátos köztes térben, a mű és a befogadó összjátékában, a retorikus nyelv lezáratlanságában jön létre.”¹⁹ Nem alakul ki egy újfajta, egységes, stabil női identitás. A *Leányregény* a populáris és a magas kultúra határán ingadozva megkérdőjelezi a nőiséggel kapcsolatos bevett nézeteket, és a legitimizált társadalmi szerepekhez fűződő elvárásaink, naiv nézeteink átgondolására ösztönöz.

Jegyzetek

¹ Polcz Alaine: *Leányregény*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2008, 135. o.

² Zsadányi Edit: *Hamupipőke nem megy bálba: A Hamupipőke-történet kortárs amerikai regényekben = Literatura*, 1997. 4. szám, 389-408. o.

³ Zsadányi Edit: *A másik nő – A női szubjektivitás narratív alakzatai*, Ráció Kiadó, Budapest, 2006, 98. o.

⁴ Polcz Alaine: i. m. 28. o.

⁵ Uo. 30. o.

⁶ Uo. 45. o.

⁷ Elisabeth Grosz: *Szexuális viszonyok*. In: *Freud titokzatos tárgya – Pszichoanalízis és női szexualitás* (szerk.: Csabai Márta és Erős Ferenc) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997, 196. o.

⁸ Uo. 199. o.

⁹ Polcz Alaine: i. m. 43, 46. o.

¹⁰ Elisabeth Grosz: i. m. 203. o.

¹¹ Uo. 202. o.

¹² Polcz Alaine: i. m. 64. o.

¹³ Uo. 72. o.

¹⁴ Uo. 70. o.

¹⁵ Luce Irigaray: *A diskurzus hatalma, a nőiség alárendeltsége – Beszélgetés*. In: *Freud titokzatos tárgya*, i.m. 235. o.

¹⁶ Polcz Alaine: i. m. 102. o.

¹⁷ Uo. 69. o.

¹⁸ Zsadányi Edit: *Narrativitás, szubjektivitás és nemi identitás = Alföld*, 2001. 12. szám, 67. o.

¹⁹ Uo. 76. o.

Gasparin Zsuzsanna

A világgazdasági válság oktatása

Tartalmi és módszertani kérdések

Napjainkban a világ a gazdasági válságtól hangos. Látjuk és érezzük hatásait a mindnapjainkban, tekintet nélkül arra, hol élünk, mivel foglalkozunk. Ahhoz, hogy az emberek a lehető legkisebb áldozatokkal vészeljék át ezt az időszakot, ki kell alakítanunk a stratégiákat, amelyek segítenek a krízis leküzdésében. Ebben segítségül hívhatjuk a történelmet, hiszen a világ már átélt egy jellegét tekintve hasonló, minden szektort és ellátórendszert érintő recessziót a két világháború között. Éppen ezért a világgazdasági válság tanítására az iskolában ma minden kétséget kizáróan szükség van.

A közgazdászok között vita folyik arról, hogy makrogazdasági szinten összehasonlítható-e a két válság. Ha azonban az egyénekre gyakorolt hatásokat tekintjük, a hasonlóságok egyértelműek: növekvő árak és munkanélküliség, a források beszűkülése, az adósságok visszafizetésének képességében bekövetkező negatív tendenciák. Az alábbiakban elsősorban azt vizsgáljuk, hogy az iskola a gazdasági ismeretek oktatásának révén mennyire képes felkészíteni a diákokat a jelen krízishez hasonló átfogó, a mindennapi életet érintő kihívásokra.

A világgazdasági válság megítélése összetett probléma, ezért a vizsgálat tárgyát a budapesti Alternatív Közgazdasági Gimnázium és egy általános gimnázium tanterveire és tankönyveire szűkítettük. Az előbbiben használt, Hosszú Gyula által szerkesztett: *A század fele (1914-1945)* című tankönyv¹ több szempontból láttatja a gazdasági válságot és annak hatásait, lehetőséget biztosítva a tanulók számára a gondolkodásra, véleményalkotásra. A különböző ideológiák felvázolása révén az egyéni erkölcsi értékrendszer kialakításában is segíti a diákokat. Ehhez olyan fogalomkészletet használ, amely nemcsak a húszas évek krízisét írja le, hanem napjainkban is jól használható. A másik, Kaposi József – Száray Miklós: *Történelem IV. (Forrásközpontú történelem sorozat)* című tankönyv² alapvető célja az Oktatási és Kulturális Minisztérium által közreadott kerettanterv előírásainak teljesítése. A korra vonatkoztatva minden kötelező fogalom, évszám és személy megtalálható. A kötet másik célja azonban – ahogy a sorozatcímben is szerepel – az, hogy a történelem eseményeit ne csak tankönyvi szöveg alapján, hanem források, értékelhető táblázatok, diagramok segítségével ismertesse. További kulcskérdés a tanárok felkészültsége. A történelmet tanító tanárok, bár törekszenek arra, hogy megfeleljenek a mai rend kihívásainak, a vállalkozások világába nehezen tudnak beilleszkedni. Számukra ez a világ idegen, még akkor is, ha tudják, hogy diákjaiknak helyt kell állniuk, amikor elhagyják az iskolát.³ Ezért az is feladat, hogy minden olyan tanár, aki valamilyen módon kapcsolatba kerül a gazdasági folyamatok tanításával, felkészült legyen a témában, és ne csak a tankönyvi fogalmakat ismerje, hanem legyen rálátása a nagy rendszerek működésének alapjaira is.

Lássuk a mintának szánt korszakot, a húszas évek Amerikáját! Ekkor fogalmazódott meg a gondolat, amely szerint „Amerika dolga az üzlet”. S az évtized végére úgy tűnt, az üzlet tényleg beindult. Az autógyártás egyértelműen húzóágazattá nőtte ki magát, amelynek megrendelése a beszállító iparágak fejlődését is ösztönözték. A nemzeti kapitalista blokkhoz szervesen hozzáért a befektetési és bankszektor. Az ipari vállalatok tulajdonosainak célja az állami beavatkozástól mentes, *laissez faire* szociálpolitika és a magas importvámok fenntartása volt.⁴ Ennek megfelelően a republikánus kormány gazdaságpolitikáját az üzleti életből való visszavonulás jellemezte. A kor demokrata politikusai szerint azonban a kormány túlzottan magára hagyta a gazdaságot, s nem töltötte be szabályozó szerepét.⁵

Conkin szerint a húszas évek sok lehetőséget tartogattak Amerika számára. Az általános növekedés gyors volt, új eszközöket, módszereket kezdtek alkalmazni az irányításban. Számos esetben hatékonyak bizonyult az állami beavatkozás csökkentése a mindennapi üzletmenetet irányító döntésekben.⁶ Az eredmény mégis a depresszió lett. Ezt Moley a megfelelő gazdasági szakértelem és a politikai bölcsesség hiányának tulajdonítja.⁷ Ennek szöges ellentétét állítja Herbert Stein, amikor kifejti, hogy Hoover elnök gazdasági ismeretei messze meghaladták a kor politikusainak felkészültségét.⁸ Ismeretes, hogy a válság katalizátora az 1929. október 24-29. közötti hét volt, amely során a New York-i tőzsde részvényindexe zuhanásnak indult, magával rántva az egész Egyesült Államok részvénypiacát. A krach hatására 1929-33 között a munkanélküliség az addigi 4%-ról 25%-ra nőtt, közvetlenül 13 millió embert érintve. A termelés, az elemzők egy csoportja szerint, harmadával csökkent. Mások ezt a csökkenést nagyobbra teszik, Leuchtenburg szerint 1929 és 1932 között 949 millió dollárról 74 millióra esett vissza a gazdaság teljesítménye.⁹

A tőzsdeindex csökkenése egészen 1932-ig tartott. A gazdaság összeomlása társadalmi válsággal járt együtt, felerősödtek a meglévő, eddig megbújó feszültségek, megindult a belső vándorlás. A gazdasági válság alapvetően változtatta meg az emberek hétköznapijait, a társadalmi feszültségek robbanásveszélyes helyzetet gerjesztettek. A talpra állítás szándékával a harmincas évek elején több elmélet és módszer is napvilágot látott. A *New Deal* számos olyan pontot tartalmazott, amely ma is viták sorát eredményezi. Maga a program négy csoport javaslatának terméke. Az elsőbe azok tartoztak, akik a hagyományos módszerek alkalmazását ösztönözték. A másodikba azok, akik az arany-standard mellett foglaltak állást. A harmadik csoport tagjai a monopóliumok megrendszabályozásában hittek, míg negyedikben a kormányzati tervezés mellett érveltek. Ez a sokszínűség található meg a *New Deal* első száz napjának programjában is.

A program megítélése több szempontból is eltérő volt, a múltban és a jelenben egyaránt. Az egyik legjelentősebb kritikus csoportba a gazdasági liberalizmus hívei tartoztak. E fogalom meghatározása a korban igen érdekes kérdés. Ha a kifejezést azzal a tartalommal használjuk, amellyel Adam Smith is tette, amikor kidolgozta a szabad versenyű kapitalizmus működési mechanizmusának modelljét,¹⁰ akkor az megfelel a húszas évek prosperitásának. Vagyis a kormányzati politika minimalizálta a beavatkozást a gazdasági folyamatokba, az árak, a kereslet és a kínálat a piaci folyamatok függvényében változtak. Herbert Stein azonban épp azt állítja, hogy Hoover, és az őt megelőző elnökök egészen Wilsonig, a konzervatív politika hívei voltak, és Roosevelttel érkezett el a liberalizmus korszaka.¹¹ A súlyát tekintve másik jelentős ellenállást a fiskális konzervatív irányzat képviselői fejtették ki. Zelizer szerint ez volt a *New Deal* kulcseleme. Ezt támogatta a Wall

Street, a befektetők és a gazdaság szereplőinek többsége, a legnagyobb akadémikus közgazdászokon át maga a lakosság is.¹² A fiskális konzervativizmus hívei elutasították a költségvetési deficitet és ragaszkodtak az egyensúly fenntartásához. Ők úgy gondolták, hogy a legfontosabb, ha a bevételek fedezik a kiadásokat és az állam pontosan képes fizetni fennálló tartozásait. A keynesi gazdaságpolitika szerint ugyanis a kormányzati költsékezés – fiskális politikában – a multiplikátor-hatáson keresztül élénkíti a gazdaságot.¹³ A jelenből kiindulva: a *New Deal* mindenképpen szignifikáns váltást jelentett a politikai és gazdasági életben, amely az állami szerepvállalás és kontroll növekedését eredményezte a gazdaságban és a szociális szférában. Az állami ellenőrzés kiterjedt a reálgazdasági és pénzügyi piaci területre, mezőgazdasági termelésre, az energiaiparra és az árakra.

A vélemények a válság okaival és kezelésével kapcsolatban nagyon eltérőek. Ennek megfelelően, amikor a jelen környezetben megpróbáljuk bemutatni és a diáksággal megérteni ezeket a folyamatokat, törekednünk kell arra, hogy a lehető legtágabb körből mérítsünk forrásokat vagy példákat. A sokszínűség fontosságát támasztja alá az a tény is, hogy most is hasonló, világméretű krízissel néz szembe a gazdaság. Látnunk kell, hogy nincs egyedül üdvözítő megoldás vagy recept, amelynek segítségével megoldhatjuk a problémákat, hanem a különböző lehetőségeket mérlegelve, külön-külön, vagy elemeket átvéve és új rendszert alkotva vagyunk csak képesek válaszokat adni. Ez a sokszínű válaszadási képesség teszi alkalmassá a társadalmat, a gazdaságot és az egyént is az újbóli felemelkedésre és igazi megoldások megtalálására. Ehhez olyan alapkészség kialakítása szükséges, amely lehetővé teszi a fogalmak és összefüggések megértését. Ez már a szülői házban megkezdődhet, hiszen minden háztartásnak vannak pénzügyei. Magyarország e téren kevésbé fejlett, mint Európa nyugati fele, tehát a gyermekek a családi életben alig találkoznak bankügyekkel (folyószámla-vezetés, betétekötés, kamatok, kölcsönök, hitelek), vagy befektetési lehetőségekkel. Így e műveletekhez kapcsolódó fogalmakkal sem ismerkedhetnek meg.

A következő szint az iskola. A gazdasági ismeretek oktatása a *Nemzeti Alaptantervben* 1995-ben jelent meg először, az általános műveltség részeként, ennek azonban inkább elméleti, mint gyakorlati szerepe volt. A következő lépcső a kerettantervben való rögzítés volt, de egy általános tantervű gimnáziumban nem önálló tantárgyként, hanem jellemzően földrajz- és történelemórákba ágyazva jelennek meg a gazdasági ismeretek. 2004-ben a budapesti gimnáziumok 72%-ára volt jellemző a más órák tananyagában való szerepeltetés, 20%-ában pedig egyáltalán nem oktattak gazdasági ismereteket.¹⁴

Ennek alapján látható, hogy a gyerekeknek a szükséges fogalmakat és összefüggéseket adott esetben a világgazdasági válság tanítása, tanulása közben kell is elsajátítaniuk, a tanároknak pedig megtanítaniuk. A kérdés ugyanis nemcsak a tanulók, hanem a tanárok szemszögéből is vizsgálendő. Vagyis mennyire vannak felkészülve arra, hogy komoly közgazdasági tartalmakat tanítsanak. A kérdés éppen azért nem kerülhető ki, mert ezek a tartalmak, mint láttuk, jórészt más tárgyakba beágyazva jelennek meg.

A bolognai rendszert megelőző, 8-10 féléves felsőoktatási képzési modellben a tanárjelölteknek létezett közgazdasági kurzus, ahol elsősorban gyakorlati közgazdaságtannal foglalkoztak, alapvető fogalmakat ismertek meg, de nem esett szó arról, hogy ez, a tantárgyuk vonatkozásában, milyen összefüggésben alkalmazható. Vagyis a tanárjelölt saját maga számára kapott felkészítést, és nem a leendő szakmája szemszögéből használható információhoz jutott hozzá. Optimális esetben azonban az alapismereteket már

1 tudomány és társadalom

nem az egyetemen kell megtanítani a tanárjelöltnek, mert azokkal az alsóbb szinteken megismerkedett. Az egyetem feladata ennek az előfeltételnek a megléte esetén már csak annyi lenne, hogy rávilágítson a lehetőségekre és módszerekre, amelyekkel a tanár a tanítási folyamat során élhet.

A gazdasági ismereteket a *Nemzeti Alaptanterv*en (NAT) belül az *Ember és társadalom* műveltségi terület foglalja magában. A korszakunkat tartalmazó, 12. évfolyamra érvényes előírások azonban csak a NAT 2007. évi módosításával kerültek be az alaptantervbe.¹⁵ A műveltségi területen belül deklaráltan a *társadalomismeret* célja a mai világban való eligazodás elősegítése, annak megismertetése, hogy a minket körülvevő világban milyen folyamatok játszódnak le. A követelményekben megjelenik az átfogó gazdasági és politikai kategóriák, illetve a gazdálkodási és fogyasztói magatartásformák, a vállalkozói és pénzügyi világ ismerete. Ezen túlmenően cél, hogy a tanulók érzékennyé váljanak a társadalmi problémák iránt, illetve hogy a tananyag segítséget nyújtson a konfliktusok értékelésében és kezelésében. A jogi szabályozás tehát megfelelő ahhoz, hogy a diákság a szükséges ismereteket megszerezze. A NAT-ra épülő kerettantervi követelményekben a *New Deal* kora a 12. évfolyam tananyagának részeként szerepel, a nagy gazdasági világválságtól a második világháború végéig (1929-1945) tartó fejezetben. Ehhez kapcsolódóan kötelezően tanítandó fogalom a tőzsde és a túltermelési válság; tanítandó név Roosevelt; az évszámok pedig: 1929 és 1933. A korszak tanítása tehát kötelező, az azonban erősen kétséges, hogy az előírt követelmények alapján megérthető-e, s teljesíthető-e a végső cél, a mai adaptálhatóság.

Az Alternatív Közgazdasági Gimnázium (AKG) önálló tantervvel és ezt „kiszolgáló” tankönyvvel rendelkezik, a történelem tantárgy helyét és szerepét azonban a standardizált érettségi vizsga szabályai és követelményei határozzák meg. Az AKG-ban a tantárgy legfontosabb célja: a múlt megismerésén át a jelen megértése és a jövő tendenciáinak felismerése, s ebben az összefüggésben a saját szerepünk felismerése. Ez a meghatározás egybeesik a NAT követelményeivel. A világgazdasági válság kora az AKG tantervében a 13. évfolyamban, *Az állam és politika* témakörön belül jelenik meg, ahol az évfolyamra kitűzött fejlesztési követelmények között szerepel a válságot alakító tényezők feltárása és a történelmi események és jelenségek problémaközpontú bemutatása.¹⁶

A válság az AKG tankönyvében három fejezetben kap helyet. A tankönyv az első világháború kitörésétől a második világháború végéig vizsgálja az egyetemes és magyar történelem eseményeit, a tematikus és kronológiai rendezés együttes megvalósításával. A tematikus elrendezés azonban túlzottan felszabdálja a különböző témákat. Esetünkben például, annak a gazdasági környezetnek a bemutatása, amely elvezet bennünket a válság kirobbanásához, *Az ellentmondások évtizedét: a 20-as évek gazdasága* című fejezetben történik, maga a válság leírása pedig kb. száz oldallal később. Az előbbi fejezetben új jelenségekkel találkozhatnak a tanulók (infláció, ipari koncentráció, fogyasztási szerkezet változása), ezeket táblázatok és diagramok elemzésével érthetik meg, így saját maguk juthatnak következtetésekre. A megértés magas szakmai tudást igényel, a fejezet nyelve pedig feltételezi a közgazdasági alapképzettséget, amellyel az AKG diákjai, feltehetően az iskola jellege miatt, rendelkeznek. A következő fejezetben (*A nagy világgazdasági válság*) a válság leírása következik. Ennek során a szerző részletesen bemutatja, hogy mely területeket és milyen mértékben érintette. Sajnálatos hiányosság, hogy nincs összekötve az előzménnyel. Új szempontokat von be, de nem érzékelteti,

hogy ezek a szempontok valójában egyenes következményei a húszas évek gazdaságpolitikájának. Nagy feladat hárul a tanárra, hogy összekösse a két témát. Rengeteg adat szerepel a szövegtörzsben, teljesen feleslegesen, ugyanis a kiegészítő anyagnak szánt oldalszéleken is adatok sokaságát találhatjuk. Viszont előnye a fejezetnek, hogy a válság kialakulásának több értelmezési lehetőségét is bemutatja. A források révén alternatívákat kínál, kiegészíti a törzsanyagot, amely hozzásegíti a tanulókat a probléma összetettebb értelmezéséhez és a saját vélemény kialakításához, megkönnyítve az adaptálhatóságot és az általánosítást. A következő egységben (*Az útkeresés ideje*) a szerző a megoldásokra koncentrálna, és bemutatja az amerikai, a német, a szovjet, a francia és a spanyol válasz lépéseket. Számomra zavaró, hogy míg Németország esetében a társadalmi változások és hatások is sorra kerülnek, addig Amerikánál csak a gazdasági kérdésekre koncentrálna, pedig a válság ott is átalakította a különböző társadalmi csoportok kapcsolatrendszerét. A tankönyv fejezetei kronológiával kezdődnek, amely lényegesen több információt tartalmaz, mint ami a kerettantervben szerepel. Ennek előnye, hogy könnyebb a szinkronitás megvalósítása, a hátránya lehet azonban, hogy a diák elvész a sok évszám között. Mindenképpen javasolt, hogy az óravezetésben hangsúlyozzuk a kronológiából megtanulandó évszámokat. Ez használható differenciáláshoz is, hiszen a különböző képességű, vagy különböző érettségi szintre készülő gyerekek más-más kötelező évszámlistát kaphatnak. Egyébként sem feltétlenül a pontos dátumok megjegyzése ajánlott, hanem annak a tendenciának a követése, hogy a válság milyen irányokban és gyorsasággal terjedt el. Így érzékeltethető a globális hatás.

Ezt követi maga a feldolgozandó anyag, amelynek kifejtése tematikus jellegű, az egyes kérdésköröket (áremelkedés, bankcsődök, munkanélküliség) egy-egy rövid egységben tárgyalja, gyakorlatilag a kulcsfogalmak köré szervezve a rövid, magyarázó szövegtörzset. A fejezetekben nem találunk kérdéseket vagy összefoglalást, amely szabad kezet ad a tanárnak a rendszerezéshez, ugyanakkor többletmunkával is jár. A tanulóknak mindenképpen szükséges struktúrát adni, végigvezetve őket a korokon, kiemeli a lényeges kérdéseket, évszámokat, fogalmakat és összefüggéseket. Ezzel lehetőséggel azonban a gyerekek maguk fogalmazhatják meg azokat, amely elősegíti a megértést és az adaptációt. A tankönyv sok forrást, térképet, képet, ábrát tartalmaz. Számos kérdésről, fejleményről olvasható tárgyszerű, ismertető jellegű szöveg, amelyek nem a tankönyv szövegei, hanem egyéb könyvek tankönyvre átdolgozott szemelvényei. (Az átdolgozás az eredeti szövegek lerövidítését, az idegen szavak magyarázatát jelenti.) Természetesen vannak átdolgozás nélküli szemelvények is. Összességében elmondható, hogy a programban meghirdetett alapelveknek megfelelően felépített tankönyvről beszélhetünk, amely nagy hangsúlyt helyez a diákok önálló munkájára, gondolkodásuk fejlesztésére, egyéni nézőpontjuk kialakítására.

A Kaposi–Száray-féle tankönyv mindössze egyetlen fejezetet szentel a témának, amelyben bemutatja a válság kialakulásának okait, körülményeit, lefolyását és a megoldására tett kísérletet. A feldolgozásra szánt idő nem teszi lehetővé a bővebb tárgyalást, de még ezt figyelembe véve is nagyon leegyszerűsíti a folyamatokat. Olyan fogalmakat használ, amelyhez minimális gazdasági előképzettség itt is. Az AKG tankönyvével ellentétben csak a *New Deal*-re tér ki, s ezen belül is csak a keynesi gazdaságpolitikai javaslatokat tárgyalja. Mivel a tankönyv a történelem források általi bemutatását tűzte ki célul, fontos lenne ezek kiválasztása, de a világgazdasági válság esetében nem a legjobban dön-

1 tudomány és társadalom

töttek a tankönyvírók. Az elemzésre szánt források és szemelvények sem mutatnak be alternatívákat, csak a *New Deaft* támogató oldalról láttatják az eseményeket, elvéve a lehetőséget az események több szemszögből történő vizsgálatától és az ebben az élet-szakaszban kialakuló kritikai gondolkodás fejlesztésétől. Nem jelzik a roosevelti politikát ért erőteljes kritikákat. Kihagyják a lehetőséget, hogy a tanulók vitatkozzanak, vagy saját szempontokat alakítsanak ki, inkább a törzsanyagban foglalt állítások alátámasztására használják a forrásrészleteket. A tanórán nem alakulhat ki a több szempontú vizsgálat képessége, amely komolyan befolyásolja a saját stratégiák kialakításának lehetőségét. Felfedezhető azonban egy másik cél a szemelvények válogatásában, amely Rooseveltet, mint embert helyezi a középpontba azzal, hogy a „kandalló előtti beszélgetések” szövegeiből idéz. Így kiragadja a témát a száraz közgazdaságtan világából és közelebb hozza a hétköznapok emberéhez.

A tankönyv hiányossága a törzsanyagban alkalmazott fogalmak magyarázatának elhagyása és a szakkifejezések néhol erőltetett használata. Fontos lenne, hogy azok a tanárok, akik ebből a tankönyvből tanítanak, pontosan ismerjék a terminológiát, esetünkben nemcsak fogalmi, hanem tartalmi szinten is. Nehéz megmagyarázni egy közgazdaságtant nem tanuló diáknak, milyen összefüggés áll fenn a munkanélküliség, az infláció és a kereslet között, ha a tanár csak definíciókat ismer. A tankönyv hiányosságait esetleg egy olyan vita lefolytatásával lehetne orvosolni, amelyben a tanulók érvelhetnének a roosevelti és a liberális felfogás előnyeiről és hátrányairól.

A tankönyv egyébként a teljes 20. századi történelmet feldolgozza, amelynek következtében a korábbi tankönyvekhez képest csökkenteni kellett a témák számát. Ez pedig a témákon belüli leckék tömörítésével járt együtt. A sorozat jellegéből adódóan nagyszámú forrás található a tankönyvben, a jogtörténet, a gazdaságtörténet és az életmód témakörében. A leckék hármasságúak, az első részben található maga a tényanyag, amely a megtanulandó fogalmakat, évszámokat és összefüggéseket tartalmazza. A második egységben (*Archívum*) található a feldolgozásra szánt források és ábrák. A harmadik rész (*Nézőpont*) vitatott kérdésekkel és személyiségekkel, vagy problémákkal foglalkozik. Ez kiváló lehetőséget biztosít kooperatív technikák alkalmazására, például vitákra, esetleg drámapedagógiai alkalmazásra, amely szemléletessé teheti a feldolgozást. A forrásokhoz kérdéseket és feladatokat rendelnek a szerzők, és javaslatot tesznek a feladatok megoldásához alkalmazandó módszerekre is. Az *Archívum* a megértést, az önálló feldolgozást és önálló véleményalkotást segíti, s nem tartalmaz megtanulandó anyagrészt. A tankönyv szerkezetében és céljaiban alkalmazkodott az új elvárásokhoz és megvalósítja az oktatáspolitikai azon célját, hogy a pedagógusok „élő lexikonok” helyett gondolkodó, a tudást hatékonyan alkalmazni tudó embereket neveljenek.

Jegyzetek

¹ Hosszú Gyula (szerk.): *A század fele (1914-1945)*, Alternatív Közgazdasági Gimnázium Alapítvány, Budapest, 1996.

² Kaposi József – Száray Miklós: *Történelem IV. Középszintű 12. évfolyam (Forrásközpontú történelem sorozat)*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2009.

³ <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2000-05-km-Gyori-Jelen>

⁴ Láng Imre: *Az Egyesült Államok gazdaságpolitikája és külpolitikája 1933-1939*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 9. o.

⁵ Raymond Moley: *The First New Deal*. Harcourt Brace & World, New York, 1966. 53. o.

⁶ Paul K. Conkin: *The New Deal*. Harling Davidson Inc., Illinois, 1975. 25. o.

⁷ Raymond Moley: i.m. 225. o.

⁸ Herbert Stein: *Presidential Economic: The Making of Economic Policy from Roosevelt to Reagan*. Business Economics, San Francisco, 1996. 29. o.

⁹ William. E. Leuchtenburg: *Franklin D. Roosevelt and the New Deal*. Harper & Row, New York, 1963. 1. o.

¹⁰ Adam Smith: *A nemzetek gazdagsága*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992. Az eredeti mű 1776-ban jelent meg.

¹¹ Herbert Stein: i.m. 30. o.

¹² Julian E. Zelizer: *The Forgotten Legacy of New Deal Fiscal Conservatism and the Roosevelt Administration 1933-38* = *Presidential Studies Quarterly*, 30. évf. 2. szám, 338. o.

¹³ W. Elliot Brownlee: *Federal Taxation is America: A Short History*. Cambridge University Press, New York, 2004. 106. o.

¹⁴ <http://epa.niif.hu/00000/00035/00079/2004-02-ta-Tobbek-Gazdasagi.html>

¹⁵ 202/2007. (VII. 31.) Korm. rendelet a Nemzeti Alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet módosításáról.

¹⁶ Az Alternatív Közgazdasági Gimnázium pedagógiai programja (www.akg.hu/program/7_3_difftev.html)

Nyilas Atilla

Kispiri

Édesanyja, apai nagynéném a nagy,
ő azért a kicsi.
És mint kiderült fiam keresztelőjén,
kereszt(fél)testvérem is.
Elveszítettem ő életemmel,
emléke se maradt velem,
ám (kereszt)apánk halála révén,
az (újra)egyesített nagycsaládban
rátaláltam.

S most úgy vagyok vele,
akár azon a megkerült fotón,
talán gyárépület melletti kopár telken,
egy görbe fatörzs előtt,
térdén gyűrődő harisnyanadrággal,
fekete-fehérben állunk,
nyújtom feléd a kezem,
(mintha) valamit adnék neked,
de nem tudom, mi az.
Ha hosszabban nézegetem a képet,
már-már emlékezni vélek.

Panelprogram

Legyen egyetlen hely, ahol rend van.
Egyetlen hely, ahol rend van. Legyen
hely, ahol rend van. Legyen egyetlen
ahol rend van. Legyen egyetlen hely,
rend van. Legyen egyetlen hely, ahol
van. Legyen egyetlen hely, ahol rend
legyen egyetlen hely, ahol rend van.

Balázs Ildikó

Christl Greller Mozart-ciklusáról

Mozart zseniális és ellentmondásos figurája számos művészt ihletett meg, hogy a számtalan biográfia mellett csak két olyan ismert művet említsek – egyet a magyar, egyet a német irodalomból –, mint Szabó Lőrinc *Mozart hallgatása közben* című nagy lélegzetű versét vagy Eduard Mörike *Mozart auf einer Reise nach Prag [Mozart prágai utazása]* című kisregényét.

Christl Greller költőnő *zartART* című, több mint ötven verset tartalmazó lírai életrajza két év alatt készült, Mozart-zene hatására. A versek cím nélkül, keletkezésük sorrendjében sorakoznak a kötetben, ám a költő a kötet szerkesztésekor kronológiai elvet alkalmaz, miközben végigkíséri a művész útját gyermekkorától haláláig, sőt kultuszát is megverseli. Nagy empátiával éli bele magát a klasszikus kor nehezen dobozolható zsenijének életébe, miközben Mozart életének egy-egy állomásáról pillanatfelvételeket készít. A *zartART* címet viselő versek közben felbukkan egy-egy városnév évszámmal: Salzburg 1756, Bécs 1762, London 1765, Párizs 1778, Prága 1784 – ezek európai tartózkodásának helyszínei és évei.

A német cím – *zartART* – szójáték, amely maradéktalanul nem fordítható le: a *zart* szó gyöngédet jelent, ugyanakkor Mozart nevének második szótagja is, az *ART*, mint ismeretes művészetet jelent, de ez a szó is Mozart nevének vége. Mozart „gyöngéd művészté”-re, valamint a már „zsenge gyermekként” is befutott művészre asszociál az egyszerű költői szóalkotás.

Greller pillanatképei, pillanatnyi drámái – ahogy egyik kritikusa, Georg Kövály nevezte – kíméletlenül rántják le a leplet a valóság egy-egy összefüggéséről: hatalmasokról, kisemberekről, a kétpólusú világ feszültségeiről, szegénység és gazdagság ellentmondásáról. Mozart máig tartó kultuszát is megkérdőjelezi: zseniális alakját nem kímélve pellengérré állítja érzéki túlfűtöttségét, ugyanakkor elesettségét is, ami az anyagi világban való forgolódását illeti, ám méltányolja fenyegetés bátorságát, amikor a császári udvar üresfejűivel gúnyolódik és igazságérzetét, amely csupán önsorsrontó cselekvésekre készíti. A mítoszok és pletykák által emberfelettivé magasló zseni alakját lecsupaszított valójában mutatja be: a halandó, gyarló embert, akinek tehetsége, szikrázó génusza kötelez, de elkötelezettsége ijesztően túlmutat családon, emberi kapcsolatokon. Így válik érthetővé, hogy a már gyermekként Európát bejárt művész nem szerez vagyont, az egyszer kopp, máskor hopp állapota jellemző életvezetésére, háztartására, családfői mivoltára, melyben siralmasan fest (akárcsak Amadé és egyetlen életben maradt testvére, Nannerl, ugyanúgy az ő hét gyerekéből is csak kettő marad életben). Európa nagyvárosait végig turnézó és a császárváros, Bécs uralkodójának kegyét élvező művésszel így fordulhat elő, hogy élete utolsó nagy művét, a *Requiem*et megvásárolják tőle a szerzői joggal együtt, sírja jeltelen, földi emlékét pedig villámgyorsan befedi a feledés, s csak kései korok élesztik fel újra.

Christl Grellernek a német nyelv megújítását célzó unikátumai, azaz egyszer költői szóalkotásai, amelyeket egyetlen szótár sem tartalmaz, izgalmas és ugyanakkor nehéz feladat elé állítják a fordítót. A már említett címkötésen kívül hasonló szóalkotások a szövegben: késtekintet, csillagköpönyeg, hangjegy-korsó, ütem-tál, szigetcsönd, szívfül, szikraszinkópa, szívvirágtiszta, szívészétverve, szentlelkesülve, sebnýtott, hangittasan, vakvörösen, billentyű-szökellőn, billentyűperzselőn, világfeledve. Homonímiákat, azaz azonos vagy hasonló alakú szavakat, szóisméltődéseket keres, gondolatritmusokat alkot: „úsznak. elúsznak”, „az ajándék. az adomány. az átadás”, „az egész életet / egyetlen dimenzióból méríteni, / a kimeríthetetlen sokféleség / dimenziójából”; „van / sok viszonya, / soha sincs jó viszonyban a pénzzel”. A törés szóra írt játéka korábbi verseskötetét (*Brüche/Aufbrüche*) idézi: „sírok feltörése. / törekvés saját jövőbe. / és megtört szív itt is, ott is”. Letisztult nyelvében a szójátékok az elgondolkodtatás eszközei.

A templomi szertartás hangulatát idéző latin szavak (*dominus vobiscum, requiem*), valamint a zenei utasítások olasz kifejezései (*tutto molto vivace, da capo al fine, andante con moto, crescendo, furioso fortissimo*) nemcsak hangulatidézők, hanem a szöveget is ellenpontozzák.

Ebben a ciklusában is helyet kap a halál-motívum – „a meghalás brutális intimitása” –, sőt a haláltánc is megjelenül, mint Christl Grellér állandó témája: „négykezeset játszik amadé a halállal”.

További fordítási nehézséget okoznak a határozói igeneves szerkezetek, amelyeket a fordító igyekezett személytelenségükben meghagyni, ám a magyar nyelv jellegéből adódóan több helyen cselekvő alakokat kívánt. Ezek a szerkezetek a német szövegben az igéket helyettesítik, és a befejezettség, de akár a megváltoztathatatlanság érzését közvetítik (beletorkollva, át-kerekezve, meg-rendítve, meg-hódítva, futtatott, űzött).

Nem pusztán formai, hanem gondolkodásra készítő megoldás a sorok megtörése olykor egy-egy névelő kedvéért is. Hasonló célt szolgál a központozás megtartása mellett a kisbetűs mondatkezdés, sőt a németben kötelezően nagybetűs főnevek is kisbetűsök maradnak. A kisbetűs szöveg a folyamatos olvasást megakasztja, és gondolkodásra készítet – racionális líra. Christl Grellér lírai portrészorozata amúgy is férfias mű. Női beleérző képessége lehetővé teszi, hogy mint egy kukucskáló dobozba – amolyan mai voyeur-ként – bepillantsunk Mozart életébe – időt, távolságot félredobva.

Az eredeti, német nyelvű *zartART*-kötet a 2006-os Mozart-év tiszteletére jelent meg három művész közreműködésével: Christl Grellér szövegeit Milu Löff-Löffko képzőművésznő színes festményei, metszetei illusztrálják, ugyanakkor a kötethez mellékelt cd-n Mozart-korabeli hangszereken játszik Richard Fullner zongoraművész Mozart-műveket. A Felsőmagyarország Kiadónál megjelent magyar kiadást szintén Milu Löff-Löffko képzőművésznő képei illusztrálják.

Christl Grellér (Bécs, 1940) további kötetei: 1998 *Der Schmetterlingsfüßler*: elbeszélések; 2002 *Törések (Brüche)*: versek, fordította Balázs Ildikó; 2002 *Nachtvogeltage*: regény; 2002 *Schatten werfen: elbeszélések*; 2004 *veränderung ist*: versek; 2004 *A pillangólábú*: elbeszélések, fordította Balázs Ildikó.

(Lapunk korábban a következő Grellér-műveket közölte, valamennyit Balázs Ildikó fordításában: Az éjszaka fénye = 2002/1. szám, Kifelé = 2002/1. szám, Tökéletes harmónia = 2004/1. szám.)

Christl Greller

zartART

Mozart-inspirációk, -impressziók, -interpretációk

- részletek -

zartART 25

a hangjáték.
amint fellengzősen előgurulnak
kerítésük öt drótja közül,
tornáznak a vonalak
vékony kötelei fölött, látszólag
zabolátlanul, ám mégis
a mester
könnyű kezétől
idomítva.

mint könnyű asszonyi léptek -
oly könnyeden
a hangokat odahelyezni, odatépdetni, a toll
alig győzi.
ez a pillanat az
égbe rugaszkodásé - -

és csend, a zene lánytestvére,
elindul
és szikrázik.

zartART 36

játszd nekem a halál dalát, halál!

táncoló bécs, teli temetővel,
gyászmenettel, pompás temetéssel.
a büszke király aranykoronával
nem a farsangi-, nem: a
gyászmenetben.
embercsont-furulyán
játszik és tovalibben
s a szemüres főt
felém fordítja - -

a fanyar oboahang.
a paripák ijesztő nyerítése.
a kiszabott végzet.
és zene,
színesen és sugárzón, mint templomablak
az örök hallgatás előtt.

zartART 40

négykezeset játszik: amadé -
és ama koronás.
a sötét zeneszerző, az ő rettegett
barátja.
tovaviharzó kezekkel áramlik,
sötéten és szenvedélyesen.
a vágyak még nem múltak el...

az odatapadó testet letépni, a
testet letépni, leszakítani, hogy ne tapadjon a
léthez.
a dóm súlyos harangzúgása, ütemadó
születéstől a sírig
a magányos finálé:
a haldoklás
brutális intimitása.

kukucskálódoboz: london 1765

szemből jövő forgalompokol
és hintók. és
toporzékolva és fújtatva és verődve
a fogatok, mint duettek, kvartettek, szextettek.
megvasalt kerekék
szikraszinkópái. fölöttük
tenorok és basszusok, szoprán
a piacokon és a sikátorokban, tutto
molto vivace. katonaszabályák
mögött
a kastély szürke hűvössége,

szigetcsönd.

(fordította: Balázs Ildikó)

Necz Dániel

Fehér kórus

Nem könnyű dolog.
Az ének már rég a torkukba száradt.
Nehéz dalra fakasztani e tépett tollú
pacsirtákat.
Segít majd a szív félreverése,
segít majd a szike,
s a délutánok beforratlan csontjai,
míg végül önmaguknak lesznek chansonjai:
a köröm párnát kapar, felcsendül
néhány cserepes száj repedt trombitája,
s hozzádobol kísérőként a szervek sújtólégrobbanása.
A fehér köpeny verdes, a szem légüres ütem,
kottaként fonódnak egybe a steril műtőtermeken;
a mankó ráadásért kopog, a kanül már belefáradt,
és elereszti lassan a hosszú érfurulyákat.
Késődélután van. A hajszálak vége már a Másvilágban.
Csak egy-egy ujj dobol még, egy-egy fog kocog,
a szemekből fáradtan csöpög a tekintet,
és lassan kisimulnak az utolsó dallamok.

Alku

Fehér homok forgott a szélben. Csontfehér volt és durva, szemcsés, olyan apró szemű, amitől tüsszent az ember. Mindig az első fénysugárral jött. A legtöbbször nyáron. Egyszer egy geológus kimutatta, hogy a helyi síkságok buckáit morzsolja ilyen apró szeműre, és repíti ide a szél.

- A boltba megyek - mondta anyus. Mindig a boltba ment, ami már régóta bezárt. Bemászott a kitért üvegajtón, álldogált egy kicsit, beszélgetett a többi öregasszonnyal, aztán hazajött. Kellett neki a napi séta. Igazából évről évre kevesebb volt az épület a faluban. Tavalyelőtt zárt be a cukrászda, azelőtt egy évre a fodrászat. Mintha elvándorolnának a házak - gondoltam. Csak a sírkert bővült. Félévente újra kellett verni a kerítést, egy-egy méterrel távolabb.

Ha kinéztem az ablakon, a bedőlt templomot láttam a főutca végében. Állítólag egyszer eltévedt itt egy orosz tank, és az ment át rajta. Azóta a pap mindig otthon misézett, de csak ünnepnapokon, és jelképes összegért. Az templom mellett a kiskocsmá, a Kakasvár (aminek innen csak rikító, piros kakast ábrázoló cégére látszott) állt, ma reggel ki is nyitott, amíg a tulaj megivott néhány felest, utána bezárt. Csak akkor nyitotta ki, ha inni akart, még kérésre, vesztegetésre, fenyegetésre sem engedett, sőt olyankor daczból nem is ivott jó sokáig. A város valamikor a század elején - a folyó kiszáradása előtt - még virágzó folyami település volt. Egy eltévedt hajóskapitány alapította még háromszáz éve, aki csempészett, meg fosztogatta a kisebb halásztelepüléseket. Állítólag ő volt az ősem.

Harmincöt éves voltam, és anyámmal laktam. Nem szégyelltem. A faluban mindenkire jutott egy öreg, de az sem volt ritkaság, hogy egy öregre egy másik öreg jutott, vagy kettő. Fialok már egyáltalán nem voltak.

- Vevő jön! - kiabálta anyus. Egy nagy zsebórával babrált az ablak előtt. Igazából mindig volt nála valamilyen óra, a helyiek adták neki szájalomból, mert tudták, hogy imádja őket. Szétszedte majd összerakta az összes szerkezetet, mintha csak az időt kereste volna bennük. Soha sem találta meg, de mindig nagyon elégedett volt.

Egész délelőtt tárgyaltam. Szívós üzletfél volt. Nem akart megegyezni. A comcédban sokkal olcsóbb - hajtogatta idegen akcentussal. Ezt nem voltam hajlandó elhinni neki, mivel egyáltalán nem volt szomszéd település. Az tíz éve vándorolt el templomostól-fő utcástól.

A koradélután a temetőben töltöttem. Rágyújtottam, és felköhögtem. Nem bírtam már úgy a füstöt, mint régen. Talán nem is a füst, hanem a homok volt az oka - gondoltam. Annyi port lélegzünk itt be egy élet alatt, hogy tényleg csak az marad belőlünk, ha legördül a függöny. Csontfehér, apró szemcsés homok, amit szétsodor a szél, mint egy-egy tépett kiáltást.

A temetkezés errefelé egyébként nem volt divat. Meg kellett is a hely. Csak a régiek közül hantoltak ide egy-kettőt, amikor még nagyon tisztelték egymást az emberek. A falusiak már egy bő évtizede, ha szükségét érezték, egyszerűen csak kivándoroltak a síkságra. Néhány napi szárazélelmet, meg egy kis vizet vittek, búcsúztatta őket az egész falu, és a pap olyankor még jelképes összeg nélkül is misézett egyet röptében. Azok a napok voltak a legszebbek. Miután kikísértük a távozókat a faluból, elbeszélgettünk róluk, akár órák hosszat is. Olyankor a Kakasvér is kinyitott, ittunk-ettünk, jó volt. Még a cigaretta is jobban esett.

Késő délután visszajött a vevő, és megegyeztünk a helyről. Megmutattam neki a sírt, ő pedig mosolygott. Szlávós kiejtése volt. Amolyan balkáni figura volt, napszemüveget viselt, és egy nagy, szénfekete terepjáró várta a sírkert előtt. Olyan volt, mintha csak az alvilág országújtjaira tervezték volna.

- Öccázezer? Olcsóbb comcéd falu - mondta még mindig, pedig ő is tudta, hogy nincs szomszéd falu.

- Négyszáz, de egy éven belül kéne beköltözni. Tudja vállalni? - kérdeztem.

- Ahonnan én jövök, ott ingyen vállalható - mondta büszke mosollyal. Szerencsére egy félreeső helyet sóztam rá, valami úrgazdag alkoholista mellé, akiből alig bírtam kihúzni valamicskét. Az ilyen megérdemli a rossz szomszédot egy örökkévalóságig.

Az üzlet után körbevezettem a telepen. A kihűlt alkoholistát világklasszis operaénekesként mutattam be; halotról vagy semmit vagy jót, akkor meg inkább jót.

A vállalkozásról is kérdezett, én pedig büszkén meséltem. A temetőt csak a külföldi, vagy gazdag környékbeli vendégeknek tartottuk fent. A létesítményhez tartozott egy japánkert kertésszel, egy gyümölcsös lugas, olyan, hogy az elysiumi mezőkön sincs párja, a sírkövek között felállított hangszórókból pedig nyugtató zene sugárzott. Az egész falu ebből élt. Temetőturizmusból, ahogy a környéken hívtuk.

- Egyébként, ha kell, tudunk katonai temetést díszezreddel, siratóasszonyokat, nevetőasszonyokat (állítólag ez valami új divat, hogy örülni kell a halott tiszteletére), asszonyokat, nőket, gyerekeket, emlékkoncertet, emlékeket, sőt még szülőket-testvéreket is. A nagyon régi barátok ingyen, az az akció része - magyaráztam.

A temetőről látni lehetett a kiszáradt folyómedret. Megálltunk, cigarettáztunk, és néztük egy ideig. Századokkal ezelőtti vitorlások álmodtak a föld alatt. Elképzelttem, ahogyan én is finom, szemcsés homok leszek, mint a többiek. Belélegeztem majd, és megtelnek velem az élők - megborzongtam. A mellettem álló férfira néztem, és arra gondoltam, hogy nemsokára, ha már minden ház elvándorolt, az egész falu ilyenekkel lesz majd tele. Mosolygó, napszemüveges hullákkal.

- Legyen inkább háromszáz. Csak hozzon még valakit. Tudja vállalni? - kérdeztem.

- Ahonnan én jövök, ott ingyen vállalható - mondta büszke mosollyal. Éreztem, hogyha rajta múlna, egy nap alatt benépesedne ez a hely.

Só Balázs

Amíg ki nem

Villamoson állok. Az esti bor és a reggeli kávé íze keveredik a számban a délelőtti zápor illatával. A két ajak összeszorul, nem maradhat rés, harapni, rágni, nyelni kell, amíg ki nem tisztul a száj, pont úgy, mint mikor annyira tele van mondatokkal, hogy egymás szorításától egyiket se lehet már kimondani.

A következő pillantás óta

Ahogy kiléptél az ajtón, meg-
láttam valamit a szemedben,
amit tudtomon kívül már rég-
óta kerestem, mondtam neked,
te zavarodban hirtelen lehuny-
tad, a következő pillantás óta az
a valami az, amit nem találunk.

Feladat

Elképzelni vagy álmodni egy tájat, aztán embereket rajzolni belé úgy, hogy minden testrészük meglegyen és közben ne sérüljön a táj.

Lőrincz P. Gabriella

Ha lesz majd vágyad
Vállamhoz érni,
Lesz majd vállam,
Hogy hozzám érj.
Ha lesz majd csókod,
Mi enyém lehetne,
Lesz majd ajkam,
És visszacsókolok.
Ha lesz majd éjjel,
Mit tőlem kérsz,
A delet is feketévé teszem.
De, míg nincs szükséged rám,
Addig nem létezem.

Istentelenül

Ott volt a bábeli toronyban,
A magát magasztaló
Vámszedő hitében,
A megkövezett
Szajha szerelmén,
A meg nemtérő latorkereszten...
Ott volt.
Mindenütt ott volt
Az Isten.

És ott van az
Öngyilkos kézben,
Az áruló szájban
A hazug szerelemben,
A rákos tüdőben,
Májban,
Agyban,
Vérben,
Szemben.
Ott van.
Ott van,
Hogy nincs ott
Az Isten.

Bene Zoltán

Nincs kegyelem

I.

Szentkálnay százados keze hónapok óta remegett. Isaszeg után vette először észre, azon az éjszakán, amikor az a gyerek vért hányt, mielőtt kiszenvedett. A százados hetekig viselte a vérfoltot az egyenruháján. Komoly erőfeszítéssel úrrá lett a kézremegésen, óvatosan újra a szájához emelte, pontosan az ajkai közé illesztette a szivart. Hagyta, hogy az orosz gyűjtsa meg.

– Amerikai – közölte az orosz. Franciául.

Szentkálnay százados bólintott, tudomásul vette, hogy az óceán másik partjáról származó dohányt tart az ujjai között.

– Hallgatom, mon capitaine – szólt ismét az orosz, miközben leült Szentkálnayval szemben.

A százados újra szippantott a szivarból, hosszan fújta ki a füstöt, figyelte, ahogy kavarog a szűkös helyiségben.

– Ön nem elkötelezett a Habsburg császár irányában, mon colonel.

– Én a cár őfelsége irányában vagyok elkötelezett, aki az Ön császáranak barátja.

– A Habsburg császár nekem nem császárom. Királyom sem volt sosem, nem koronázták meg... Ám ha megtennék, sem ismerném el!

– Ön republikánus?

– A Habsburg-házat megfosztottuk a tróntól. Én a független magyar állam hadseregének tisztje vagyok, mon colonel.

– Ilyen állam nem létezik – legyintett az orosz. – Seregeik két héttel ezelőtt letették a fegyvert. Fővezérének hadseregparancsa Önt is erre kötelezte volna. Ön azonban, akár valami hegyi rabló, az erdő rejtekéből lövöldözött ránk. Ez nem vall úriemberre, mon capitaine!

Szentkálnay százados elnyomta a szivart.

– Nem tudom, a fővezéremet mi indította arra, amit tett – mondta halkan. – A becsületem és a lelkiismeretem nem engedte, hogy kövessem a parancsot.

– Abban nem akadályozta meg, hogy lesből, orvul gyilkolja az embereimet! – fakadt ki az ezredes.

– Háborúban állunk, mon colonel.

– Ebben téved. A háborúnak vége. Ön köztörvényes bűnöző, mon capitaine.

– Mégis a rangomon szólít...

Az orosz az asztalra csapott, a szeme szikrázott.

– Ne legyen szemtelen, gróf úr! Úriember vagyok, udvariasságomat ne hánytorgassa föl!

– Udvariassága nem személyemnek szól, mon colonel – felelte nyugodtan Szentkálnay.
– Őszinteséget kíván? – kérdezte élesen az ezredes. – Legyen. A nővére igen kedves asszony. Mondhatnám, vonzó özvegy. Szándékomban áll öt magammal vinni Pétervárra. Ő sem zárkózik el előlem, úgy vélem...

Szentkálnay százados gúnyosan elmosolyodott.

– Nem vagyok gyerek, mon capitaine! Biztosíthatom afelől, tudom, hogy nem szerelemből tart velem a hölgy... Ha velem tart egyáltalán. De ha itt marad, csak megaláztatásban lenne része a testvére és elhunyt férje tettei miatt.

– A sógoromat az Ön dzsidásai gyilkolták meg!

– Háború volt, gróf úr! Ön katona, miként én is az vagyok. A sógora nemkülönben. A háborúban ölnék. Ez a dolgunk.

– Minket nem az ölés vezetett – suttogta a százados. – Hanem a hazaszeretet.

Az orosz élesen, erőltetetten fölnevetett.

– Szibéria tele van a hazájukért küzdő bolondokkal! Ezek csak szavak...

– Esmék...

– Szavak! Semmi több. Mit értek el a franciák a forradalmukkal? Halált, halált, halált! Éhséget, nyomort, árulást! És el ne felejtsem: forradalmuk megszülte Napóleont, a pokolfajzat korzikai fattyút!

Az orosz keze ökölbe szorult, majd elernyed. Önelégült mosoly suhant át az arcán.

– Mi pedig legyőztük Napóleont. Mi mindenkit legyőzünk, mon capitaine! Önöket is. Játszva.

– És most mit kíván tőlem, mon colonel?

– Át kellene adnom az osztrákoknak. Sőt! Agyon kéne lövetnem, hiszen Ön gerillaháborút folytatott, s ezzel megfosztotta önmagát és embereit mindennemű jogaitól. Mégsem teszem. Tudnia kell: a nővére miatt. Őszinteséget kért. Őszinte vagyok. Két katonám visszakíséri Önt az embereihez, de még mielőtt odaérnének, az erdő szélén Ön megszökik. Nincs messze a határ. Törökország befogadja.

– És a századom?

– Átadom őket az osztrák hadseregnek, sorsuk felől törvényes uraik döntenek. Az útonállásról hallgatok.

– Velük tartok magam is.

Az orosz ezúttal valódi nevetésben tört ki.

– Még mindig nem vette észre, hogy vége van, gróf úr? Ennek a hősi póznak már nincs értelme. Ön ennek ellenére színészkedik. Holott tudja jól, hogy nem fogom Önt sem lelővetni, sem hóhérvégre adni. A lehetséges családi boldogságom nem teszem kockára egy bukott forradalom bukott figurája miatt.

– És mit szólna ehhez a cár, ha a fülébe jutna? – okvetetlenkedett Szentkálnay.

Az ezredes ismét szívből kacagott.

– Csak nem gondolja, mon capitaine, hogy őfelségét érdekli, mi lesz Önökkel? Mivel úriember, természetesen, kérni fogja császári barátját, hogy legyen könyörületes. De mint uralkodó tisztában van azzal, hogy a rebelleseknek nyakát kell szegni. Példát kell statuálni. Ez a dolgok rendje. Ez az állam bölcs vezetéséhez hozzátartozik. Ugyanakkor egy uralkodó nem lehet kisszerű. Egyes emberek nem számítanak. Az, hogy Ön él-e, hal-e, nem érdekel senkit rajtam és a nővérén kívül. Az elv a fontos: a lázadóknak lakolniuk kell. Lehetőleg úgy, hogy soha többé senkinek ne legyen kedve a rebellióhoz.

– Ön is elvekről beszél, mon colonel...

– A győztesek elveiről, gróf úr! S mivel a győztesek elvei, értelemszerűen jogosak. A vesztesek elvei nevetségesek és szájalomra méltók... De nem kívánom folytatni Önnel ezt a meddő vitát! Az embereit átadom a hatóságoknak, Önt, ha kell, erőszakkal toloncolom át török területre. Végeztem, leléphet!

Szentkálnay százados sápadt arccal, remegő kézzel kelt föl a székéről, vigyázzba vágta magát, kurta főhajtással nyugtázta az orosz ezredes szavait.

– Ön kifigurázott és megalázott, Monsieur Csilingarov – mondta. – Sajnálom a nővéremet és szégyenkezem miatta.

Az orosz cinikusan elvigyorodott, a vállát vonogatta.

– A legyőzött katona sosem szereti legyőzőjét. Ez természetes. Távozzék! Szentkálnay százados kilépett a szobából.

II.

Mantar bég lassan öntötte ki csészéjébe a tömény, fekete italt. Szerette a méregerős kávé, napjában hatot-hetet is megivott. Szomorú volt, félt becsukni a szemét, nehogy megint a fiatal Ahmed rémült tekintetét lássa maga előtt. Alig néhány napja, hogy meghalt. Mantar bég végignézte a haláltusáját. Némán figyelte, ahogy a csonkolt láb kötése átvérzik. Megszorította a fiú kezét, amikor időről időre magához térve túlvilági rémület ütközött ki az arcán. Alig volt több tizenhét évesnél. Alig volt idősebb annál a másiknál, aki hat évvel korábban ugyanígy az ő a karjai között lehelte ki a lelkét. Mantar bég háta meggörnyedt.

– Túl sok a halál – mormolta szakállába azon a nyelven, amin a csaták hevében üvöltözni szokott.

Kopogtak a szoba ajtaján, Mantar bég mordult egyet. Két katona lépett be, egy ingujjra vetkezett orosz tisztet vezettek.

– Foglaljon helyet, mon colonel – szólt Mantar bég francia nyelven.

Az orosz leült, sötéten nézte a török tisztet. Mantar bég újabb csészét vett elő, teletöltötte kávéval. Az orosz elé tolt a csészét.

– Fogyasszon, mon colonel – kínálta. – Jót tesz. Nyugtat, pihentet.

Az orosz belekortyolt az italba. Keveset kilötykölt belőle. Rémegett a keze.

– Lám, a veszteseknek remeg a kezük – jegyezte meg Mantar bég.

– Már egy ideje remeg – mondta az orosz komoran. – Karsz ostromának második hetében kezdte.

– Ismerem az érzést – mosolygott nyájasan Mantar bég.

Mantar bég leplezetlenül vizslatta foglyát, akit ez láthatóan feszélyezett.

– Ismerem Önt? – kérdezte az orosz bizonytalan hangon.

– Nem – felelte Mantar bég. – Nem ismer. Találkoztunk már, de nem ismer, colonel Csilingarov.

Az ezredes bizalmatlanul, értetlenül pislogott maga körül.

– Önök mindenkit legyűrnek, nemde? – csevegett tovább Mantar bég. – Mivel magyarázza, hogy ezúttal mégis elbuktak?

Csilingarov gyanakodva vizslatta fogva tartója arcát.

– Kitűnő fegyverek voltak – mondta végül. – Nem a török erők kényszerítettek térdre bennünket, hanem az angol és a francia haditechnika.

- Igazságosnak érzi ezt Ön?
– Hogyan tehetném?
– Helyes – Mantar bég elégedetten bólintott. Újra teletöltötte saját csészéjét, élvezettel szűrte a kávé.
– Szabadon fogom engedni, mon colonel. Szeretném, ha töprengene igazságon és igazságtalanságon. Tépeldne túlerőn és erőtlenségen. Esméken, mon ami! A győztesek és a vesztesek elvein.
Csilingarov szinte szoborrá vált. Csak a keze reszketett, s benne a csésze. A kávé az ingére csöpögött.
– Tegye le azt a csészét, colonel Csilingarov. Kár a finom nedűért.
Az orosz óvatosan visszahelyezte az asztalra a finom porcelánt.
– Ön az, capitain Szentkálnay?
– A nevem Mantar bég – mosolygott a másik. – Azt jelenti: gomba. De a gyorsan feltörő ember megnevezésére is használják. Ezredes vagyok, miként Ön. A szultán hadseregében. Korábban százados voltam egy másik ármádiában, akkoriban még a nevem is más volt... Hogy van a kedves felesége önagysága, mon colonel?
Csilingarov lehajtotta a fejét.
– Meghalt. Gyermekegységben. A fiunkkal együtt.
– Sajnálom – a török tiszt arca meg se rezdült. – A katona élete folyamatos veszteség, mon ami.
Az orosz újra fölemelte a fejét, a bég tekintetét kereste. Mikor megtalálta, hosszan farkaszemet néztek. Végül Mantar bég törte meg a csöndet:
– Kmetty tábornok többször megverte az Ön bajtársait Karsznál. Mikor a gyáva Williams föladta az erődöt, ő és Kohlmann ezredes úr átvágták magukat a kozákokon, és nagy pusztítást vittek véghez a soraikban. Jómagam szabadcsapataimmal oroszokra vadásztam a Kaukázusban, ahogyan hajdan tettem a Kárpátok hegyei között. Így esett fogságba Ön is a legényeivel. Sok oroszot megöltünk. Erre vártunk évek óta.
– Szép életcél.
– Gondolja?
Mantar bég újra a csészéjével foglalatzkodott.
– Gondolja? – ismételte meg.
Lassan kevergette a fekete italt.
– Gúnyt űz belőlem, mon colonel – mondta melankolikus mosollyal, megadóan. – Ismét gúnyolódik... Rádadásul igaza van. Nem szép életcél és nem nyújtott vigaszt... Gúnyolódik, és igaza van. Egyformák vagyunk, mon colonel. Katonák, semmi többek. Számunkra nem létezik valódi megváltás. Pokolra fogunk jutni... Mert végső soron nekem is igazam van. És az én igazságom most igazabb igazság, mert hatalmam van Ön fölött. Nem Önnek fölöttem, ezúttal nem! Tehát hiábavalóak az ironikus szavak, mon colonel..
A bég tekintete a semmibe révedt.
– A győztesek megengedhetik maguknak, hogy közhelyesek és banálisak legyenek – mondta végül.
Utolsó szavai közben intett a két katonának, akik az ajtó két oldalán álltak, mióta bekísérték a foglyot. Most megragadták Csilingarovot, durván felrántották ültő helyéből.
– A katonáim elviszik a határra, ott elengedik. Végeztem!

Az orosz nem ellenkezett. Meg se nyikkant. Engedelmesen követte a két török katonát. Mantar bég egyedül maradt. Behunyta szemét. Ahmed rémületét látta megint. És a gyereket, aki hat évvel azelőtt lehányta vérrel. Orrába kúszott a vér szaga. Ivott a kávéból. Tor-ka összerándult, vasas ízt érzett a szájában. Lecsapta a csészét az asztalra, a porcelán darabokra tört. Előkotorta a zsebéből a kis, barnás színű tömböt. Kicsiny darabot vágott belőle, összetörte, másik zsebéből apró pipát halászott elő, megtömte a porrá zúzott barna anyaggal. Rágyújtott. Nemsokára könnyebb lett minden. Az orosz már bizonynyal átvergődött a határon.

Bónis Ferenc

Előhang az Erkel-emlékéhez

Erkel sokoldalú, sok műfajú alkotóként mindvégig jelen volt a 19. században, a 20. században pedig alkotásaival és teremtő példájával. Kodály Zoltán, akihez alakját oly sok szál fűzte, joggal mondhatta róla 1960-ban, születésének százötvenedik évfordulóján, hogy Erkelt „nem kell exhumálni (...) máig él, mert maradt olyan műve, amely nélkül nem teljes az Opera műsora. Hunyadi 1844 óta, Bánkot 1861 óta játsszák állandóan. Ha nem volt jó tenorista, átírták a Bánk főszerepét baritonra, csak hogy játszani lehessen. Úgy is hatott, talán még jobban. Most felnövekedő új közönségünk érdeklődése még tovább, beláthatatlan időre meghosszabbíthatja e művek életét.”

Gyulán, e többnyelvű alföldi mezővárosban született, 1810. november 7-én, meghalt Budapesten, 1893. június 5-én. A család gyökerei a 16. századi Németalföldre követhetők; 1540 táján Pozsonyban és környékén telepedtek le. Kézműves, borász, tanító, muzsikusként egyaránt akadt közöttük. A zeneszerző nagypapját, idősebb Erkel Józsefet, a pozsonyi palotával és gyulai kastéllyal rendelkező gazdag földbirtokos, gróf Wenckheim Ferenc hívta Gyulára. Idősebb Erkel a kastélyban lakott gondnokként, ahol a gróf engedélyével nyilvános zeneiskolát is működtetett. Fia, ifjabb Erkel József, Németgyula tanítója és Magyargyula belvárosi templomának karnagya, utóbb a Wenckheim uradalom számtartója lett. Tíz gyermeke közül Ferenc volt a másodszületett, s a legidősebb fiú. Középiskolai és zenei tanulmányait a pozsonyi bencéseknel, illetve Heinrich Klein ottani zeneszerzőnél végezte. Klein professzor személyes kapcsolatban áll Beethovenel; egyik művében, elbűjtatva, felidézte a francia forradalom indulóját, a *Marseillaise*-t is. Beethoven zenéjét és szabadságvágyát szinte a közvetlen forrásánál ismerte meg az ifjú Erkel. Aki Pozsony után, grófi zenemesterként Kolozsvárra került; s a klasszikus bécsi zeneművészet remekei után itt az 1820 táján kibontakozó magyar történelmi opera úttörő alkotásaival találkozott.

1835 tavaszától élt Pest-Budán, hányatott sorsú magyar színtársulatok karmestereként. 1836-ban a német nyelven játszó, korszerű technikai berendezéssel és korszerű repertórral rendelkező Városi Színház szerződtette másodkarnagyának. Amikor azonban 1837 augusztusában, nagy küzdelmek után, megnyílt a Pesti Magyar Színház, tagjai között már az első naptól kezdve ott volt Erkel Ferenc. Kezdetben, mint ügyelő, 1838 januárjától azonban mint a színház első karmestere. Ez utóbbi minőségében már közvetlen hatással lehetett a város zenei fejlődésére.

Első nagy tette a színház operaegyüttesének megerősítése és modernizálása volt. Növelte a zenekar és a kórus létszámát, műsorában lépést tartott a korabeli nemzetközi operaművészet fejlődésével. Donizetti, Bellini, Rossini több műve az ő betanításában és vezényletével érte meg az első magyar nyelvű előadását – de Beethoven *Fidelio*ja,

Weber *A bűvös vadásza* is. Ő maga 1840-ben jelentkezett először operaszerzőként, *Bátori Mária* című két felvonásos művével; e mű bemutatójának napjától hívják a teátrumot Nemzeti Színháznak. Már ezzel felhívta magára a közönség figyelmét, egy úton járva a történelmi múltja iránt művészetben és tudományban erőteljesen érdeklődő közvéleménnyel. Sz szenvedélyes történet historiai környezetben, virtuóz áriák és együttesek, az olasz mintát egyéni módon színező magyar zenei jelenetek: csírájában már itt fellelhető későbbi remekműveinek minden titka. Magyarország, a török hódoltság és pusztítás, a kuruc háború és a labanc megtorlás miatt, három évszázadra elmaradt a muzsika a nemzetközi fejlődésében. Erkel zseniális felfedezése volt, hogy kora közönségét nem a legfejlettebb európai technika mesterfogásai csábítják egy-egy történelmi operatéma megismerésére, épp ellenkezőleg: önnön történelmi érdeklődése hozhatja közel az opera műfajához. E felismerés jegyében születtek legtökéletesebb remekei: a *Hunyadi László* (1844) és a *Bánk bán* (1861). De ezen az úton haladt többi operájával is: (*Sarolta*, 1862; *Dózsa György*, 1867; *Brankovics György*, 1874; *Névtelen hősök*, 1880; *István király*, 1885). Stílusában egyre távolabb jutott fiatalkori műveitől: tanult Verditől (a hazai Verdi-kultusz története elválaszthatatlan Erkel nevével), a színmagyar népies operát kedvelő Mosonyitól, az 1870 táján népszerűvé vált orientalizmustól (Saint-Saëns, Goldmark), kései műveiben Wagnertől is (bár itt nem hagyható figyelmen kívül négy muzsikusi-fiának, Gyulának, Eleknek, Lászlónak és Sándornak zeneszerzői asszisztenciája és stílusmódosító hatása sem).

Erkel, a zeneszerző, nemcsak az opera műfaját gazdagította. Kodály hívta fel rá a figyelmet, hogy „*már Erkel Ferenc elindult azon az úton, amelyen a zenét a nép felé, a népet a zene felé közelíteni lehet. Egész sor népszínmű zenéjét írta meg, népdalok felhasználásával.*” Majd hozzátette: „*Kár, hogy nem ment tovább. Talán túlságosan nagynak látta a távolságot a népdal és az opera között, hogyszem áthidalására döntő kísérletet tett volna.*” Ez az „áthidalás” a 20. század magyar zeneszerzőire maradt. Tény azonban, hogy Erkel népszínmű-zenéi sokban hozzájárultak Pest-Buda és Budapest magyarosodásához.

Kiváló, virtuóz képességű zongoraművész volt. Ő mutatta be Magyarországon Chopin *f-moll zongoraversenyét*, Beethoven *Esz-dúr koncertjét* (a zongora mellől vezényelve). Nyolcvanadik születésnapján Mozart *d-moll zongoraversenyének* tökéletes előadásával ejtette ámulatba a filharmonikusok közönségét. Oly kitűnő zongorista volt, hogy 1875-ben, a Zeneakadémia alapításakor, Liszt Ferenc mellett ő lehetett az intézet másik zongoratanára. 1853-ban ő alapította a Filharmóniai Társaságot, amelynek élén ötvennél több koncertet adott, polgárjogot szerezve a fővárosban a rendszeres zenekari koncert műfajának. Műsorrendjét a mindenkinél jobban tisztelt Beethoven műveire alapozta, de ő volt a kezdeményezője hazai kortársai – Liszt, Mosonyi, Volkmann – kultuszának is. Ő vezényelte 1865-ben Beethoven *IX. szimfóniájának* első magyarországi előadását. Zenén kívüli tett volt a hazai sakkélet fejlesztése. Elnöke volt a Pesti Sakk Körnek, játszmái iránt a nemzetközi szakajtó is érdeklődött.

A Hunyadi László és a legnépszerűbb népszínművek évében, 1844-ben komponálta a magyar *Himnusz* zenéjét. E műve pályázatra készült, és elnyerte annak első díját – néphimnusszá azonban, a szó igazi értelmében maga a nép tette. Az 1903-as törvénybe iktatás már csak a nép korábbi döntését erősítette meg. Ezt 1949-ben meg akarták változtatni, de ismét Kodály volt az, aki – ismerve a nép ragaszkodását jelképeikhez – biztosította a

mű életének folyamatosságát. Történelmi szimbólumként idézte a *Himnusz*t Liszt Ferenc, Dohnányi Ernő és Lajtha László egy-egy műve.

Erkel műveinek kritikai kiadása egy évszázaddal a zeneszerző halála után, az elmúlt években kezdődött. Kottáinak megjelenése minden bizonnyal új fejezetet nyit e kompozíciók recepció-történetében. Mert meglepetés, felfedeznivaló a harmadik évszázad muzsikusainak és zenebarátainak is maradt e páratlanul gazdag életműben.

Borsi Antal

Művészetről, az alkotás és nevelés vonzásában

Életutam, szorosán véve, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékre terjed ki. 1942. december elején születtem Hajdúnánáson, ám hajdúdorogi vagyok, azaz voltam gyermek- és egy ideig ifjúkoromban. Ott végeztem az általános iskolát, Debrecenben a tanítóképzőt. Sok kitűnő tanárom volt. A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán magyar-országi, majd rajz szakos diplomát szereztem. Azután a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végeztem magyar nyelv és irodalom szakon. Gimnáziumi tanári pályám évtizedekig Kisvárdához és Sárospatakhoz kötött, de szeretem otthon érezni magam kis hazánkban mindenhol, ahol családommal vagy tanítványaimmal megfordultam; vagy még nem jártam, de ismerősök vagy barátok révén, vagy csak kíváncsiságom miatt szereztem ismereteket. Jó emberek között otthon vagyok Felvidéken, Kárpátalján, Erdélyben vagy bárhol túl a jelenlegi országhatárokon. Túlzás nélkül mondhatom: magyar vagyok és európai. Mindig a kíváncsiság, az érdeklődés vezényli megfigyeléseim, tapasztalatszerzésem. Nem tudom egyiket másik elé, vagy fölé helyezni. A hajdú elszántság, a szabolcsi alkalmazkodás, a zempléni reménykedés a jövőben mind-mind mértékadó.

A művészet és a tanítás nálam szoros szimbiózisban érvényesül, de nem gyengítik egymást, bár a tanítás lényegében folyamatos harc volt a méltó életért. Kevesebb idő maradt a művészi alkotó munkára, de sohasem maradtam a vasárnapi hobbi-alkotó szintjén. Nem rajzolni, hanem megfigyelni, látni, kreatívan gondolkodni, gyönyörködni próbáltam serkenteni tanítványaimat tanórákon, kiállítás látogatásokon, osztálykirándulások alkalmával. A mindenkor ember alkotó tehetségének megnyilvánulásaira próbáltam ráirányítani a tekintetüket az irodalom, zene, építészet, szobrászat, festészet terén. Ha nem is mindenkivel, de sokakkal sikerült megértetnem az emberi társadalom tudományos és művészeti alakulását. Azt, hogy nem volt ókori vagy középkori ember, hanem csak gyermek – ifjú – felnőtt vagy vénülő volt, aki rácsodálkozott az őt körülvevő világra, ölelt, nevelt, alkotott. Istenadta tehetségének magasságára igyekezett jutni. Nézte a világot akkor is, ha a világ nem nézett vissza rá. A szerencsésebbekre visszánézett a világ, a kevésbé szerencsésekre csak az utókor hálája, de van, aki még ma sincs méltó helyére emelve. Van tehát tennivalója a jelenkor és a jövő tanítóinak, alkotóinak, művészettörténészeinek. Valamelyest én is ezen fáradoztam.

Tisztelettel emlékezem jeles tanárelődeimre. Sárospatakon már a 18. század végén megkezdődött a rajzoktatás, Nyíri István volt az első, aki fontosnak tartotta. Tehetségesebb felsős diákok pallérozták a kisebbek megfigyeléseit, szemléletét a rajz tanítása folyamán. 1847-től már őriz diákrajzokat az iskola múzeuma. Felméri Lajos 1871-ben nyugat-európai körútjáról sok szemléltető eszközt, gipsz szobormásolatokat, modelleket hozott

haza. Az én tanítványaim is érdeklődéssel rajzolták, figyelték ezeket. Palágyi Deák Geyza szemléletes módszertani munkát is kiadott és néprajzi anyaggal gazdagította a Kollégiumot, a Tisza, Bodrog, Latorca, Ung vidékén gyűjtött. Bálint József 1920-as évektől az 50-es évekig tanított, később Nagy Dezső, majd Bertha Zoltán festőművész tanárok voltak kitűnő elődeim. Közvetlenül előttem Gregor András tanította a rajzot. Én az 1984-85-ös tanévtől tanítottam Sárospatakon 26 éven át, és kitűnő mestereket találtam az iskolakerti szobrok alkotóiban is.

Tanítványaimat nem én választottam. Engem rendelt a sors hozzájuk (vagy őket hozzám?) Ki mondja meg? De majd félezer diákom mini portréját megrajzoltam. Vázlatfüzeteim tanúskodnak róla. Azt sem tudom, mi motiválta őket, hogy akarják, hogy firkáljak róluk. Néhány perces portré krockik ezek. Örömmel írták a nevüket is hozzá, s én nekik ajándékoztam. Szeretettel gondolok azokra, akik szinte minden évben országos élvonalba jutottak a Lyka Károly nevével fémjelzett országos művészettörténeti versenyen, akik rajztanárok, festőművészek, szobrászok, építészek lettek, vagy akár orvosok, mérnökök, jogászok, közgazdászok: becsületes, tiszta emberek, s életük végéig várdai, pataki diákok.

Mi lehet a művészet hivatása ma? Erről hosszú dolgozatban lehetne beszámolni. Az sem lenne elegendő, ha a művészet funkcióit felsorolnám. Azért néhányat megemlítek: gyönyörködtet, leköti figyelmünket, nemesít, jobbá tesz (etikai funkció, katarzis-elmélet), kifejező funkció, ábrázoló tükröző funkció, szublimációs funkció, minden időben felrázó erővel hat a társadalomra (provokatív funkció). De a művészet sokkal több, mint egyes funkciók összessége. A művészet hivatása ma ugyanaz, ami mindig is volt. Meg kell tudnia szólítani a kortárs közönséget. Nem járhat annyival előrébb, hogy a kortárs közönség befogadni ne tudja, csak bámulni. A megbámulás ugyanis nem azonos a befogadással. És hiába szerveznek be néhány művészeti író, művészt, hogy megtapsoltassák magukat az effélék. Akkor majd az utókor fogja kirostálni, mint zsákcán semmibe menekülőt. Az értékest azonban a kortársak is méltányolják, még akkor is, ha esetleg nem szeretik.

Az egyházzal kapcsolatos gondolatom: a reformáció nem kedvezett a magasabb képzőművészetnek (festészet – szobrászat) de meg sem kerülhetett végképp. Irodalomnak, zenének, építészetnek befogadójává vált a barokk korban is. De 20. századunk végén is találok egyházi méltósággal, aki úgy reagált egy szép portré-plakettre: „ne csinálj faragott bálványt!” Költői kérdés: egy értékes ötvös műkincs árán a reformáció még három szegény legényt kitaníttatott. Akkor hárommal több kiművelt fő nyugodna a temetőben, de vajon műkincsekben gazdagabbak lennének-e?

Művészetem nemzeti értékrendet képvisel. Hadd soroljak fel néhányat plaketteim, domborműveim, köztéri szobraim közül. Portré plakettek: Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, Bocskai István, I. Rákóczi György, II. Rákóczi Ferenc, Lorántffy Zsuzsanna, Comenius, Balassi Bálint, Perényi Péter, Sütő András, Esterházy János, Margócsi József, Herman Ottó, II. János Pál. Köztéri szobraim többek között: Balassi Bálint, Bocskai István, Perényi Péter, Kazinczy Ferenc, Kazinczy Ferencné gróf Török Zsófia, Kossuth Lajos, Mécs László, Czine Mihály. Még sok szép tervem van. Most éppen Arany Jánost készülök megmintázni. Ha a sors lehetőséggel megkínál s az Úr erőt ad hozzá, meg is fogom valósítani.

(Az interjút készítette: Bolvári-Takács Gábor)

Czirne Mihály szobra Hodászon

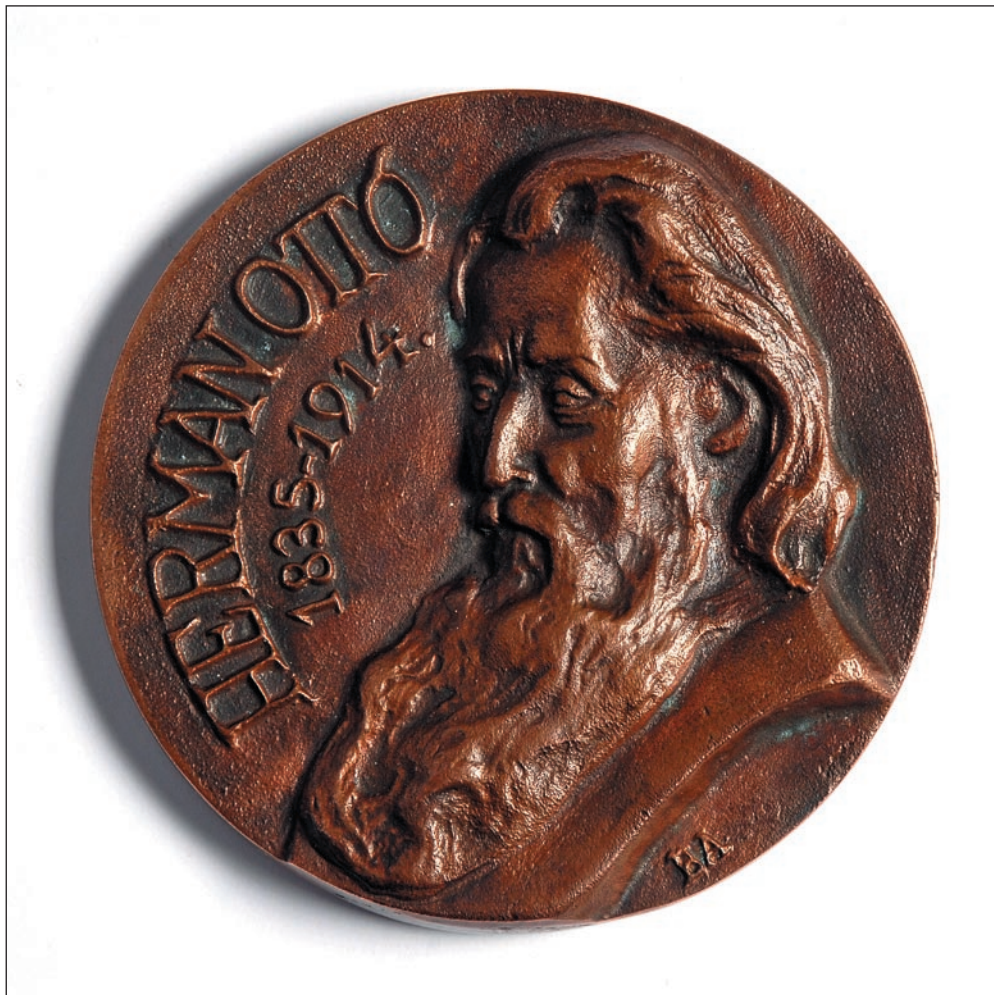
Perényi Péter koronaőr szobra Füzéren

Mécs László szobra Királyhelmecen

Bolvári-Takács Gábor

Balett a hatalom árnyékában

Maja Pliszeckaja emlékiratai

Maja Pliszeckaja a 20. századi egyetemes, de különösen a szovjet balettművészet megkerülhetetlen alakja. A 85 éves prímabalerina 1945-88 között volt a moszkvai Bolsoj Balett első szólistája, utóbb koreográfusként és európai balettegyüttesek igazgatójaként is működött. Öntörvényű személyisége, megalkuvást nem tűrő művészetfelfogása sok ellenséget szerzett neki az egykori Szovjetunió határain belül és kívül egyaránt. Ugyanakkor barátai is szép számmal akadtak, hiszen Moszkvától Madridon át Hollywoodig mindenütt otthonosan mozgott. Hazájában – éppen a balettművészet privilegizált politikai helyzete miatt – közvetlen kapcsolatban állt a meghatározó jelentőségű szovjet politikusokkal, Hruscsovtól Gorbacsovig. Memoárjai 1994-ben jelentek meg, és nagy feltűnést keltettek. E mű magyar változata látott most napvilágot a Magyar Táncművészeti Főiskola *Táncművészet és tudomány* című kiadványsorozatában. Pliszeckaja ugyanis 2008 óta az intézmény címzetes főiskolai tanára, s e minőségében felajánlotta a magyarországi megjelenítés lehetőségét.

Vajon tudományos igényű művel állunk-e szemben? A jeles balettművész személyes vonatkozásokkal telített visszatekintése főleg publicisztikai, zsurnalisztikai elemekben gazdag, noha számos markáns jellemzést és leírást tartalmaz. Olykor keresi a történeti, okozati összefüggéseket, máskor pedig nyilvánvalóan elfogult vagy szubjektív. Mindez aligha róható fel egy memoár szerzőjének. Ám ha befejeztük az utolsó oldalt, ha letettük a kötetet, már másként látjuk a szovjet balett, a világhírű orosz táncművészet világát. Pliszeckaja könyve nem tudományos mű, de hatásában mégis az: pótolhatatlan tánc-tudományi adalék a balettművészet és a pártállam szovjetunióbeli viszonyrendszerének, ha úgy tetszik társadalomtörténetének ábrázolásához. A szerző személyes emlékeit és családjának sorsát ugyanis át- meg átszövik a szovjet történelem fordulatai, benne számtalan tragédiával és megalkuvással, lehetőségekkel és korlátokkal. Véleményünk szerint ez tekinthető a memoár legfőbb értékének, még akkor is, ha közben részletes leírást kapunk a művész pályájáról, partnereiről, alkotásairól, gondolatairól, érzelmeiről.

A szovjet állam létrejöttét követően a művészetek szerepéről vallott felfogás alapvetően megváltozott. Ez sajátos paradoxonban csúcspontot ért el. Míg egyfelől – a kulturális forradalom jegyében – korábban sosem látott mértékben szélesedett ki a kulturális javak fogyasztói piaca, addig a művészet lényegéből fakadó alkotói szabadság gyakorlatilag megszűnt. Az ún. szocialista realizmus monopóliuma a művészetben maga alá rendelt minden más megközelítési módot, s a művészet alapfunkciója az esztétikai kategóriából a propagandisztikus-mozgósító kategória felé tolódott el. A művészet a pártállam működési mechanizmusának részévé, hatalomgyakorlási formájává vált, úgy is fogalmazhatjuk: eszköze lett a politikai döntések végrehajtásának. A marxista-leninista esztétika

szerint a szovjet típusú társadalmakban a művészetnek, mint felépítménynek, társadalmi rendeltetése, funkciója, osztálytartalma volt.

E gondolat felismerése és alkalmazása a Szovjetunióban már az 1920-as években megkezdődött. A lenini művelődéspolitiká legmeghatározóbb alakja, Anatolij Lunacsarszkij közoktatásügyi népbiztos először 1919 decemberében tette közzé *A szovjethatalom művészeti feladatai* c. cikkét, amelyet, újabb témakörökkel kiegészítve, 1923-ban *A szovjet állam és a művészet* címmel ismét sajtó alá rendezett. A kultúrpolitikus feltette a kérdést: „Vajon a párt és a szovjethatalom egésze akár egy percig is kételkedhet abban, milyen óriási agitatív ereje van a helyesen végzett művészi agitációnak?” Majd kifejtette nézeteit az elmúlt korok művészetéről (a balettre is értendően): „Tartalmát tekintve a művészet az egyénen keresztül az emberiség társadalmi életét tükrözi. (...) A múlt egész művészete a munkásoké és a parasztké kell, hogy legyen. (...) Amikor pedig áttérünk azokra a művészeti alkotásokra, amelyekben kifejeződött az ember törekvése a boldogságra, a szocialista igazságra (...), akkor szinte máglyatüzeket és csillagokat látunk, amelyek művészeti vonatkozásban bevilágítják a dolgozó tömegek útját.” Lunacsarszkij elemezte a teendőket a zene, a képzőművészet, az iparművészet és a színművészet vonatkozásában, végül kijelentette: „Csak az olyan művészek tudnak igazán agitatív erejű művészetet produkálni, akiket a mi világnézetünk hat át.” Ami pedig a Szovjetunió legjelentősebb színházait illeti, a népbiztos 1925-ben kijelentette: „Vaknak kell lenni ahhoz, hogy valaki ne lássa: a szovjet hatalom színházi politikáját teljes siker koronázza. Nézzék meg a moszkvai és leningrádi színházak ez évi műsorát. Megláthatják, hogy a régi színdarabok mellett nagy helyet foglalnak el az új, forradalmi művek.” S az elvárások e színházak balett-együtteseit sem kerülték el.

A Lunacsarszkij által lefektetett alapelvek a Szovjetunió fennállása alatt végig meghatározták a művészetek és a művészek mozgásterét, legfeljebb a gyeplő szorossága változott, a mindenkor első számú pártvezető személyétől és a nemzetközi helyzettől függően. Ehhez igazodott a memoárban említett kultúrpolitikusok (helyesebben a kultúra irányítására kijelölt pártmunkások, Andrej Zsdanovtól Jekatyerina Furceván át Pjotr Gyemicsevig) véleménye, s jelentett kötelező direktívát, miközben az igazi hatalom – még a kultúra területén is – az állambiztonsági szervezet kezében volt.

A Szovjetunió, illetve a szovjet típusú kelet-európai államok művészetpolitikájáról ma már számos kiadvány hozzáférhető. Csak példaképpen és csak az utóbbi évek terméséből tallózva a több művészeti ágat érintő *A művészet katonái. Sztálinizmus és kultúra* c. tanulmánykötet (szerkesztette: György Péter és Turai Hedvig, Corvina Kiadó, Budapest, 1992), az irodalmi életről Gereben Ágnes munkája (*Művészet és hatalom. Orosz írók a XX. században. Új források*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998), a zeneművészetről Szolomon Volkov könyve (*Sosztakovics és Sztálin*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006), a képzőművészetéről Rieder Gábor összeállítása (*Szocreál. Festészet a Rákosi-korban*. MODEM, Debrecen, 2008) érdemel említést. Szemléletes című és tanulságos tartalmú Standeisky Éva tanulmánykötete (*Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005), amely jelzi, hogy a viszonyok a 20. század második felében Magyarországon sem alakultak másként. Pliszeckaja memoárja annyiban színesíti e művek tudományos elemzéseit, hogy a szemtanú hitelességével ábrázolja a szovjet típusú pártállami modell működését, amelyben a politikai vezetők folyamatosan változtak – felemelkedtek, regnáltak, megbuktak –, míg a

művészek végezték a dolgukat, alkottak, előadtak – de mindenekelőtt alkalmazkodtak. A sztálinizmus és a kommunizmus hatásmechanizmusának lényegét elsősorban ilyen és ehhez hasonló, érzelmekkel és gondolatokkal telített, emberközeli művekből lehet hitelesen megismerni.

Maja Pliszeckaja a hatalom árnyékában táncolt. Tette ezt a szó szoros értelmében, de tette átvitt értelemben is, amennyiben élete és munkássága során, céljai elérése és lehetőségei érvényesítése érdekében folyamatosan „a hatalom árnyékában” mozgott, kihasználva kapcsolatait, ismeretségeit, akárcsak a többi művészek, akik – bizonyos értelemben – „kiváltságosnak” mondhatták magukat. Persze, ezek a „kiváltságok” csak addig tartottak, ameddig nem zavarták a párt kultúrpolitikájának szigorú ideológiai dogmákon nyugvó alapjait.

Maja Pliszeckaja memoárjai nemcsak tánc történeti, de politikai történeti szempontból is sok tanulságot rejtenek. Amit legfőképpen illusztrálnak, az a művészek kiszolgáltatottsága, hiszen a totalitáriánus rendszerekben, ahol a művészet mindig eszköz, a hatalom által kihelyezett csapdákat csak kivételes bölcsességgel lehet elkerülni. Hogy a szerzőnek mennyire sikerült megőriznie erkölcsi tartását és szakmai identitását, a kötet sorozatszerkesztője az olvasó ítéletére bízta.

(Én, Maja Pliszeckaja. Fordította: Pólya Katalin. Magyar Táncművészeti Főiskola – Planétás Kiadó, Budapest, 2009, Táncművészet és tudomány II.)

Kiss Endre József

Kazinczy-breviárium

„Híven szeretni a jót...” – e címmel jelent meg Kazinczy Ferenc válogatott írásainak közel háromszáz oldalas gyűjteménye. Hasonló összeállítás utoljára az 1970-es években látott napvilágot, azóta rendre kikapott a könyvtárakból és a legtöbb olvasó számára gyakorlatilag hozzáférhetetlenné vált. Ezért amikor Kazinczy szóba kerül, sokan iskolai emlékeikre hagyatkoznak, mert ahhoz, hogy kézbe vegyék önéleírásának, levelezésének, útleírásainak, fordításainak, verseinek, tanulmányainak egy-egy kötetét, elmélyült könyvtári tanulmányokra lenne szükség. Most azonban a teljes Kazinczy-életmű kis tükrét vehetjük kezünkbe. Az olvasóknak szánt, akár zsebben is hordható kötet a Magyar Nyelv Évének és a nyelvújítónk születésének 250. évfordulójára meghirdetett Kazinczy-évnek köszönheti megjelenését. Az ötletgazda Fehér József, a Kazinczy Ferenc Társaság elnöke, a megvalósítását pedig Tőkés László püspök, európai parlamenti képviselő támogatta. Alkalmat kínált erre, hogy Kazinczy szülőföldjéről, Partiumból, Biharból, Érmellékről – megfogadva Petőfi Sándor tanácsát, amely szerint minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében egyszer legalább el kell zárando-kolnia a széphalmi mester sírkövéhez – a püspök úr vezetésével fölkerelkedtek és bejárták Kazinczy életének főbb helyszíneit a bölcsőtől a sírig: Érsemjéntől Széphalomig, s a Magyar Nyelv Múzeumáig. A szövegeket Fehér József és Kováts Dániel válogatta és szerkesztette nagy gondgal. Az

archaizáló és idegen nyelvű kifejezéseket négyszáznál több jegyzet magyarázza a mai olvasónak, nem egyszer magának Kazinczy-nak a megfogalmazásában. A borítón az érett Kazinczy portréját találjuk (Stunder János Jakab, 1797), s a kötet anyagát életrajzi kronológia és 23 színes kép egészíti ki. A kiadásban az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanácsért Alapítvány, a Polgári Magyarországért Alapítvány, a Partium Magyar Művelődési Céh, a Partitipatio Alapítvány és a Balassi Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága vállalt közreműködést.

A könyv Tőkés László előszavával indul és Kováts Dániel végszavával zárul. Ez utóbbi magyarázza az összeállítás címadását, idézve a verstöredéket, amelyből vétetett: „Híven szeretni a jót, / Gyűlölni vesztig a gonoszt... / Eszköze lenni az isteni kéznek, / Egy nem haszontalan tagja az Egésznek, / Férfiak! ez gyönyörű jutalom.” Ugyanakkor utal a kötet szándékára, amely be kívánja mutatni, hogy Kazinczy miként jeleskedett a különböző irodalmi műfajokban, s hogyan „...bizonyítják az életmű gondolati tartalmasságát, nyelvi erejét...a Kazinczy stílusfordulatait híven őrző szövegek...”

Kazinczy írásaiból a mostanihoz hasonló válogatás eddig még nem született. A korábbi próbálkozásokra rányomta bélyegét az ideológia, pl. a vallásosság vagy a hazafiság tekintetében, s ennek elmúltával már nincs akadálya, hogy megismerkedjünk „a szív szép religiójának” költőjével, vagy azzal, akiben „nemzete szeretete lángol.” Új Kazin-

czy-portrét kapnak tehát mindazon olvasók, akik eddig nem ismerték közelebbről, de azok is újszerű vonásait fedezhetik fel, akik korábban más források alapján rajzolhatták meg a maguk Kazinczy-képét. Bizonyos, hogy az irodalom iránt valamelyest érdeklődők és a Kazinczyval először találkozók számára érdekes és lebilincselő olvasmány, mint ahogy az életművében otthon lévők átélhetik a kedvelt részek újraolvasásának gyönyörűségét, s ők is fölfedezhetnek olyan részleteket, amelyekre az eddigiekben nem fordítottak megfelelő figyelmet.

A kötet első negyede a lírikust mutatja be, saját verseivel, nyelvújítást provokáló epigrammáival. Továbbá fordításaival, amelyekben „magyarrá teszi” a görög (Anakreon) és római (Horatius) klasszikusok, vagy a kortárs német romantika jeleseinek (Goethe, Klopstock, Lessing, Bürger, Kleist, Metastasio) általa megszeretett, rajongott munkáit, valamint angol (Shakespeare, Sterne) és francia (La Rochefoucauld, Molière) szerzők aforizmáit és drámáit. A szépprózai részben megismerjük az útleírások mesterét, amint hazai és erdélyi tájakon járva, korszak, művelődéstörténeti áttekintést nyújt. Megláthatjuk, hogy az önéletírás műfajában sem alkot kisebbet, kevesebbet, sőt, bizonyára akadnak olvasók, akiket ez ragad meg leginkább. Tanulmányaiból és leveleiből csak ízelítőt kapunk, publicisztikájából is keveset, de akik az életművet ismerik, pontosan tudják, milyen nehéz lehetett a 23 kötetes levelezéséből összeválogatni, s a valamenyinyi kortárs folyóiratban megjelent, vegyes írásaiból kiválasztani néhányat, számolva a teljesség igényének kizárásával, s cselekedve abban a reményben, hogy az igazi keresők jó nyomon járhatnak, hogy tovább

kutatva, fölfedezzék a bemutatásra nem került szellemi kincseket is.

A breviárium olyan összeállítás, amely – kb. egy évezrede – röviden összefoglalja az istentiszteleti alkalmakra készített, terjedelmes könyvek anyagait, s a mindennapi használatát a papság számára kötelezővé teszi. A kifejezés az egyházi szóhasználatból került az irodalomba, s egy-egy teljes életmű összegző kivonatát ígéri. Fehér József és Kováts Dániel válogatása röviden, mindenki számára elolvashatóan áttekinti az irodalmi életművet és megmutatja azt a Kazinczy Ferencet, aki elevenebben áll előttünk, mint bármikor. Nem múzeumi anyag, nem irodalomtörténeti relikvia, nem jubileumi emlékezések tárgya csupán, hanem európai szellem a magyar világban, akit becsülhetünk, akire büszkék lehetünk. Akivel jó ismeretséget kötni, akit meg lehet szeretni, akivel érdemes megbarátkozni, mert meglátásai figyelemre méltóak, üzenetei időszerűek, gondolkodásával, erkölcsi tartásával, döntéseivel azonosulhatunk, esztétikai nevelését, stílusztikáját, ízlésformálását iránymutatónak tekinthetjük a maga korában, de jórészt napjainkban is. A Kazinczy-kutatás a legkomolyabb szakmai testületek és tudósok feladata. Az irodalmi egyesület, mint amilyen a Kazinczy Ferenc Társaság, a szakmai eredményeket használja fel a Kazinczy-kultusz ápolásához, több oldalról kiegészítve, s az olvasóközönséghez közelítve. Egy-egy ilyen kötetel azonban – mint ez a Kazinczy-breviárium – hosszú évekre módosíthatja, felfrissítheti, meghatározhatja a köztudatban élő Kazinczy-képet, igazolva azt, hogy nem kevésbé jelentős tényezője az irodalomtörténetet feldolgozó, s az irodalmat népszerűsítő bűvárlatoknak.

(Kazinczy Ferenc: Híven szeretni a jót... Válogatott írások. Válogatta és szerkesztette: Fehér József és Kováts Dániel, Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely–Nagyvárad, 2009)

Máriás József

Tormay Cécile redivivus

Az 1990-es évek óta sorra jelennek meg azok az irodalmi művek, amelyeket addig – jobb esetben legalább – könyvtáraink zárt állományában őriztek. Kiadásukra évtizedekig gondolni sem lehetett, különösen, ha az érintett írók és művek polgári, nemzeti, keresztény, netán jobboldali beállítottságú ideológiák, szellemi irányzatok vonzáskörébe tartoztak. A megnyílt zsilipeknek köszönhetően kiadóink műhelyeiből valóságos áradatként kerültek az olvasók elé a második világháború előtti magyar irodalom indexre ítélt életművei. Így támadt új reneszánsza Márai Sándor, Bánffy Miklós, Wass Albert és sok más író életművének. A méltatlanul „elfeledettek” sorába tartozik Tormay Cécile is. Az írónő, akit 1930-ban Corvin-koszorúval tüntettek ki, aki a harmincas évek közepén Európaszerte is az egyik legismertebb magyar írónak számított. Műveit német, francia, angol és olasz kiadók jelentették meg, s az irodalmi Nobel-díj várományosai között tartották számon. Szépirodalmi munkáit az elmúlt húsz év alatt több kiadó, köztük a szegedi Lazi Kft. segítette újra a nyilvánosságra.

Ki is volt ő? Válasszunk kiindulópontnak néhány kiragadott idézetet kortársai, az életművét megítélő kortárs irodalomtörténészek sorából. Horváth János: „*Nem afféle közönséges, szórakoztató, vagy művészkedésre alkalmas nyújtó regénytárgyak az övéi: az életben adva levő nagy kérdések azok, magyarságunkat is érdek-*

lők...” (Budapesti Szemle, 1916); Szerb Antal: „*Elbeszélő művészetének legszebb vonása, hogy nála a lélek és a környezet teljesen egyek, a lélek a környezet által alakul ki, a környezet a lélekben tükröződik, abban a ködös atmoszférikus egységben, ami Tormay nagy regényeinek az alapja és legfőbb értéke.*” (Magyar irodalomtörténet, 1934); Bánhegyi Jób: „*Egyéniségén és írásművészetén világirodalmi kultúrájának ellenére is félreismerhetetlenül kidomborodik a sajátosan magyar jelleg.*” (Magyar nőírók, 1939); Reményik Sándor: „*...fegyelmezett, maga-összeszedett, nagy-élményű, sokáig hallgatni tudó, súlyos beszédű, döntő szóra készülő, kínos önkritikájú, terméketlen író volt. De amit alkotott, az önmaga nemében tökéletes.*” (Erdélyi Helikon, 1937). Hankiss János: „*Emberi és írói nagyságát bizonyos értelemben föl kell fedezni, jelentőségét a magyar történelem és a magyar irodalom folyamatában kell megvilágítani; a magyar olvasó számára ki kell keresni azokat a kilátókat, ahonnan legkönnyebben és legteljesebben birtokába veheti a mélységekben és magasságokban az ő számára feltárt kincseket.*” (Tormay Cécile, 1939).

Az alapok adottak. Azáltal is, hogy Hankiss János kiváló könyvét 2009-ben, a Kairosz Kiadó jóvoltából újra kezünkbe vehettük; s azáltal is, hogy ha számítógépünk keresőjébe beírjuk Tormay Cécile nevét: másfél-százezernél több információ segít abban, hogy valóban mélységében és magassá-

gában megismerhessük a 20. századi magyar szellemi élet „különös és csodálatos jelensége” (Ravasz László szavai) életútját és életművét. A megismerés legközvetlenebb és legjobb útját azonban mégis a MŰ kínálja, amely a legtöbbet mondja el önmagáról, amelynek értéke, esztétikai szépsége feltárul előttünk az olvasás során. Tekintsük tehát szellemi impulzusnak a fenti idézeteket!

Az életmű kibontakozásának időrendjét követve az első állomás: novellái és elbeszélései. Az *Apródszerelem* (1899), *Apró bűnök* (1905), *Viaszfigurák* (1918), *Megállt az óra* (1923) című kötetéből készült válogatás *Örök Magyarország – Aeterna Hungaria* címmel jelent meg. Mitológiai ihletésű, valós és romantikus történetek. A kenyérért könyörgő hajléktalan katona (*Imádság*), a madarainak fütyülő kereskedő (*Te csak dolgozzál*), a szép vitorlás hajóról ábrándozó halász (*Márió*), a meggazdagodásról álmodozó vén boltos (*A vén zsiszárus szerencséje*), a megalázott, meg nem értett szobrász tragédiája (*Viaszfigurák*), a Trianont követően szülőföldjükről elűzött, a hontalanság országútián kétségbeesetten sodródó menekültek (*Kis vándorok*) megrendítő élményt keltenek. A kötet írásaiban „komor sors- és történelemszemlélet ötvöződik az impresszionista, lírai színezetű szó- és hangulatművészettel” – olvasható a kötet ajánló soraiban. Bennük csiszolódik, alakul ki Tormay Cécile írásművészte: fokozott érzékenység az esetekkel szemben, a lélektani megközelítés és ábrázolásmód, a párbeszédet szinte kerülő alakformálás és jellemzés.

Az igazi írói áttörést első regénye – *Emberrek a kövek között* (1911) – hozta meg számára. Mai kiadása is varázslatos élmény. Főhőse Jella, a kecskepásztorlány, anyjával él a karsztvidéki horvát falu szélén álló házban. Tetejét „a szél mélyen benyomta a vályogfalak nyakába, és az öreg falak úgy

megsüppedtek a súly alatt, hogy az ereszt még egy gyerek is elérhette a kezével. (...) Ha odabenn tüzet raktak, pipált az egész ház, és a füst kékes fonalakban gomolygott ki, amerre épp utat talál”. Rosszféle anyjáról órá is a megvetés, a kiközösítés árnyéka vetült. Ezért inkább a hegyekben kódorgott, ott „hol oly végtelen volt a csend, hogy hallotta mikor a fenyőszurok halk nessel lecsurgott a fák kérgén”. A magányban „az övé volt a hegyeknek minden titka”, ahol „a vihar gurítva hajtotta maga előtt a fellegeket”. Anyja halála után a nálánál jóval idősebb vasúti munkás, Péter jelent számára menekvést. De Jella továbbra is a sziklák világában érzi jól magát. Látszólagos nyugalmát felborítja a szomszédos pályaoár, az alföldről származó fiatalember, András iránti, viharos lendületű szerelem. Csalódása – a férfi a betegszabadságról házas emberként tér vissza – oly súlyos sebet ejt rajta, hogy kétségbeesésében ki akarja siklatni az őket hozó vonatot, de az őt zúzza halálra.

Csupán egy tragikus kimenetelű szerelmi történet játszódik le a regény lapjain? Horváth János a „köves hegyek e szép sziklavirága” és az Alföld nyugalmát megtestesítő férfiak közt a természeti erők nagy küzdelmét látja, melyben „Jella egy szegény megsiratandó áldozata a másik faj győzelmének”. Bánhegyi Jób lélektani regénynek nevezi a művet. A „tragikus tónusú, drámai feszültségekkel telített atmoszférában plasztikusan egyénített alakok jelennek meg előttünk”. Az írói szándék – „be akartam népesíteni a vad Karsztot egy szimbólummal: egy vad erdei asszonnyal, egy vasúti őrral, egy alföldi legénnyel” – nem valósulhatott meg. A tűz a vízzel nem elegyedhet. A történet elkerülhetetlenül sodródott a tragédia felé. „Az Alföld emberei – Hankiss János értelmezésében – sohasem érthetik meg a Karszt szakadékos, végletes lelkét.”

A Tormay Cécile írói világának következő állomása *A régi ház* (1915) című családregény, amely megjelenésekor elnyerte az MTA Pétzely-díját. A regény – Horváth János értékelése szerint – az előbbi alkotás témáját, az asszimilációt tárgyalja újra „*más társadalmi körben, más történelmi miliőben, más megoldással*”. Cselekménye az Ulwing-család három nemzedékének sorsát tárja elénk. A nagypapa, Ulwing Kristóf németországi favágók, pozsonyi ötvösök leszármazottjaként került a reformkori Pestre, a Lipótvárosba, ahol sikeres vállalkozóként szerzett nevet és elismertséget magának, családjának. Telve önbizalommal, erős akarattal építi birodalmát, alapozza meg a család jövőjét. Fia – János Hubert – már csak megőrizni tudja az örökséget, továbbépíteni képtelen. Az unoka – Kristóf – még arra sem. A nagy vagyont felemészti a kártya, a léha életmód, a tőzsdei hazardírozás. „*A nagyatya a harciosa volt a pénznek, az atya az öre volt, ő talán a kalandora.*” Az általuk „megszemélyesített” folyamatban Tormay Cécile regénye a reformkorban feltörekvő, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején csúcsra jutott álmok erodálását szimbolizálja. Magában hordozza a 20. század elején bekövetkezett összeomlás elkerülhetetlenségét, ami korántsem a fatális sors csapása – a fatelep leégése –, hanem a küzdésképtelenség elkerülhetetlen következménye. Az olvasóban önkéntelenül is Bánffy Miklós regénytrilógiájának üzenete jut eszébe: bukásunk legfőbb okát önmagunkban, osztályunk romlásában kell keresnünk!

A regény igazi hőse a másik unoka: Ulwing Anna. Gyermekként teljes védettségben éli meg a felemelkedés, a szinten maradás éveit, asszonyként a hanyatlás következményeit. Nőként kiszolgáltatott, kora csupán a feleség szerepét osztja rá: „*őt csak zongorázni, énekelni, hímezni és táncolni*

tanították.” Az Illey Tamással kötött házasság szép álmok foglalatként indult, de Tamás, a vagyona-vesztett dzsentri idegenül mozog a polgáriasodó, kapitalizálódó Pest világában. Az ő álma: a birtok visszavásárlása, ezt szerette volna a pénzzel kötött házassággal is elérni. Hite szerint „*csak az a család marad meg, amelynek a gyökere a földben van. A városi kövezetre hiába hinti a fa a magvát, ott nem teremhet tartós élet.*” Anna megadóan teljesíti a halálos beteg férj óhaját. Utolsó vagyona, fészke és óvó menedéke – a régi ház – eladásával visszaváltja az illel birtokot, de oda, fiával, csak halott férjével juthat el. Tormay Cécile, osztálya illúziója: nem a tőle oly idegen Pest, hanem a magyar föld lehet a megváltás, a jövő záloga.

A regény igen kedvező fogadtatásban részesült. A „*gondosan szerkesztett remekmű*” sikerének titka: „*a lélek legmélyéről jött a lelkek legizgatóbb kérdéseire adott választ.*” A regény végkicsengése: „*a két szép fiú hozza magával a vigaszt adó jövőt, ők az ígéret földje, melyért szenvedni, áldozatot hozni, az önmegtagadás gyötrelmeit vállalni érdemes volt*” (Hankiss János). Nemeskürty István az író legjobbjának nevezi: „*Krúdy hangulataira emlékeztető, de mesevezetésében nála következetesebb stílusban*”; íróját „*a regény folyamán nemcsak a hősök lelkét, lelkiállapotát, hanem mindig a jövőt is bejósoló tájjá változtatja: mégiscsak eredeti hang.*”

A háborút követő őszirózsás forradalomban és a proletárdiktatúra hónapjaiban átélt élmények irodalmi lenyomata a *Bűjdöső könyv* (1921–22). Írója a magyar összeomláshoz, Trianonhoz vezető eseményeket megörökítő „fájdalom könyvé”-nek nevezi. (Az 1966-os akadémiai irodalomtörténet szerint „*a forradalomról rajzolt torz kép, útszéli módon rágalmazó*” munka.) Tormay tollát a nemzet sorsáért való aggodalom

vezette, egyéni és osztálya sérelmein átszűrve kutatta annak okait, hogy mi vezethetett a Mohácsnál is súlyosabb nemzeti tragédiához. A könyv lapjain az elutasítás, a gyűlölet hangja mellett jelen van önnön vétkünk felismerése is, jelesen az, hogy az események sodrában „megbabonázott alvajárók vagyunk”, „mi nem tudunk többé semmit sem akarni”. Sőt ennél is meszszebb tekint: „IV. Károly nemcsak magáért fizet, de megfizet dinasztíája négyszáz éves tévedéséért. Hontalansággal fizet az unoka, mert őseinek Magyarország sohasem volt hazája (...) A likvidálás nem most kezdődött el. Évtizedek óta likvidálták a magyar urak Széchenyi ideáljait. (...) alkotása, a Nemzeti Kaszinó politikai bosszorkánykonyha, táncterem és kártyaszoba lett (...) hazaszeretetét és látnoki kínját nem itta ki a kehelyből senki se. (...) És a főurak nem vették észre, hogy körükből évről évre távolodik Széchenyi István szelleme.” E napló megjelentetésével szembenézhetünk az akkori eseményekkel, tudva, hogy annak írói értelmezése, feldolgozása nem a mai politikai és szellemi alapján, hanem a maga helyén és idején, a mű korába beágyazva, az események irodalmi kivetüléseként kezelendő.

A közélet sűrűjében szerepet vállaló, a *Napkelet* című folyóirat szerkesztését irányító szerepkör háttérbe szorítja Tormay Cécile irodalmi munkásságát. De nem teljesen! A *Viaszfigurák* (1918) című kötet elbeszéléseit, az *Álmok* (1920) és a *Megállt az óra* (1923) novelláit közli. A latinból fordított *Magyar Legendárium* (1930) című kötetéről Móricz Zsigmond ír meleg szavakkal a *Nyugatban*. A szeretett Itália iránti rajongásának a Firenzéről szóló *Virágok városa* (1935), valamint a szicíliai utazásának élményeit leíró kötetben – *Szirének zenéje* (1935) – ad hangot. Szépirodalmi munkásságának utolsó nagy felfedezése *Az ősi küldött* című „nagy koncepciójú re-

génytrilógia”, amelyben az író *„nem az élet felszíne érdekl, hanem minden történésnek mélyebb értelme és rejtett összefüggése”* (Bánhegyi Jób). Nemeskürty István „*stílusművészeti remeklés*”-ként tartja számon. A *Csallóközi hatyú* 1933-ban, *A túlsó parton* 1934-ben jelent meg. A harmadik – *A fehér barát* – résznek, 1937-ben bekövetkezett halála miatt, csak a felét írta meg. (A művet az író feljegyzései és a baráti körében elhangzottak alapján Kállay Miklós fejezte be s jelentette meg 1939-ben.)

A múlt eseményeinek irodalmi feldolgozása kedvelt írói gyakorlat volt a harmincas években. Gondoljunk csak Móricz Zsigmond, Kodolányi János, Bánffy Miklós, Kós Károly, P. Gulácsy Irén nagyszerű regényeire – hogy csak a legkiemelkedőbeket említsük. Az útkeresés, a nemzet sorsa fölötti aggodalom hangja szólal meg bennünk, oly eszmék és ideálok, amelyekből tanulságot és erőt meríthetünk jövőnk alakításához, a fennmaradásáért vívott küzdelemhez. Tormay trilógiájának cselekménye és hősei történelmünk egyik legválságosabb idejét, tatárjárás gyászos korszakát idézi elénk. Szerb Antal a *Nyugatban* közölt méltatásában írja róla: „*A kor és a tér nem jelenik meg ebben a regényben, de van benne valami, amit hiába keresünk történelmi regényeinkben: atmoszféra, titok, félelem, az elmúlt századok sötét, ködös iszonyata. Nem egy bizonyos kor történelmi levegője van benne, hanem a Történelem levegője.*” A történelemé, amely a regény főhőse – Ung úr, a Tomor nemzetségbeli Benk fia – sorsa, hanyattatása, útkeresése révén tárul elénk. Azzal egy időben vissza-visszatér a megkerülhetetlen, kínzó kérdés: mi vezetett a szörnyű nemzeti tragédiához? Az egyik lehetséges válasz az országot eluraló anarchia, széthúzás: „*Erdősített hely pediglen kevés vagy, ami ellent álljon. A főemberek nem akarták! Az ő váraik csak*

a király ellen voltak.” A másik teológiai, erkölcsi fogantatású: „Vétkeztünk! Vétkeztünk, és ímé, bűnhődniünk kell!” A családját, szerelmét elvesztett vitéz elindul, hogy keresse azt az erőt, „aki bennünket megsegít”. Előbb Kelet felé fordul, a régi pogány hitvilág még élő nyomait keresi, amely, reményei szerint, visszaadhatja a nemzet önbizalmát, önnön legyőzhetetlenségébe vetett hitét. De az utolsó sáman néma, képtelen átadni neki a titkot, amely céljaihoz elvezetheti, kiteljesítheti. Adott a másik út: a Nyugatról jött kereszténység nyújtotta hit és remény tanítása, hirdetése. Pál testvérként – ama damaszkuszi út példájára és analógiájára –, névtelen fehér barátként, világító szövétnekként a gyásztól elsötétült világban viszi szét az országban a tatár veszély elmúltának hírére, adja vissza az emberek életreményét, szólítja cselekvésre az elbujdosottakat. Hosszú és kínokkal, gyötrelmekkel teli út volt az övé, benne ama felismeréssel, hogy „az ember a legnagyobb utat nem az utakon járja be”, hanem önmagában – az egyéni boldogság keresésétől a nemzet szolgálatára való elkötelezettség vállalásáig. Tormay Cécile műveinek olvasását, befogadását és megszeretését segíti a regényeinek szinte minden lapján jelen levő líraiság, valamint az a belső azonosulás, amellyel hőseit életre kelti. Életművének

méltatói, regényeinek elemzői különös elismeréssel szólnak alkotásainak artistikumáról, vonzó stílusáról. A Tormayval rokon érzelmű Reményik Sándor az írónő halálakor az *Erdélyi Helikon*ban közölt nekrológiájában (1937) hangsúlyozza: „... nemcsak művei egészében, de úgyszólván minden mondatában túlmutatott azon, amit éppen ábrázolt. Mondatai, azok a külön, csodálatos helyzeti energiával való, csiszolt márvány-tömbök regényeinek acélszerkezetén belül – szinte mind szimbólumok, lírai jelentést és lírai kisugárzást hordoznak, de mind valami túlra vonatkoznak. Azért találtam az ő írásaiban nagy művészetet, mert a humánus nem volt elég neki, a maga módján, művészi eszközökkel a divinumot, mindennek a rejtett lelkét kutatta.” Ugyancsak művészetének erejét jelzi a megállapítás, miszerint „meg-elevenedett benne a világ – ő kelt életre a világban (...) mondatai éltek: tele voltak zenével, látással, erővel és összhanggal” (Ravasz László).

Műveinek újrakiadása, újraolvasása ezzel az élménnyel ajándékozta meg mai olvasóit is. Remélhetőleg mihamar elkészül életművének új, esztétikai szempontokat érvényesítő, objektív monografikus feldolgozása, amely valós értékeinek megfelelően helyezi el az író és műveit szellemi életünk csillagképében.

(A szegedi Lazi Kiadó gondozásában megjelent Tormay-művek: *Örök Magyarország – Aeterna Hungaria [novellák]*, 2006; *Emberek a kövek között*, 2006; *A régi ház*, 2008; *Bujdosó könyv [képmelléklettel]*, 2009; *Az ősi küldött [A csallóközi hattyú – A túlsó parton – A fehér barát]*, 2009)

Bereti Gábor

Egy Álmoskönyvről, derűvel ajánlva

Ha Casanova a kaland rabszolgája, akkor Nyilas Atilla az álmoské. De milyen is lehet egy álmoskönyv, teszi fel a kérdést a gyanútlan olvasó, aki, midőn kezébe veszi a dekoratív küllemű kötetet, hogy korábbi élményei alapján tájékozódjon benne, azonnál meg is lepődik. Mert ez a borítóján *Álmoskönyv Nyilas Atillától* címet viselő kötet a belső címlapján már *Az Egynek álmai* néven ajánlja magát. (Hátul a kolofónban pedig *Az Egynek álmai, avagy Álmoskönyv* címen jegyzik). Majd újabb talányként ott a húsz ciklust ígérő tartalomjegyzék, amely formabontó módon nem az oldalszámok sorrendjében tartalmazza az opusokat. Mi több, a ciklusoknak a kötetben nyoma sincs, bár annak a harmincnégy személynek a hivatkozásokban elejtett felbukkanása, akiknek a szerző, hogy megosztottak vele valamit álmaikból, köszönetet mond, mégis, mintha kvázi ciklusokra osztanák a kötetet. E kezdeti „figyelmeztetés” némi óvatosságra inti az olvasót, akit a versek aztán a maguk sorrendjét követő hullámokban végül is meggyőzik értékeikről.

A sallangmentes prózaversek egyike az *Álomtorzítás*. „Nemrég szakítottam a pasimmal, később megint / összejöttünk, ugyanakkor a kapcsolatam intenzív / maradt az előzővel... is, így / mentem veled kétnapos kirándulásra.” Három pasival intenzív kapcsolatban lenni, ez bizony akár egy szép álom is lehetne, vagy ha mégsem az, akkor a megtévesztés kényszere, a felejtés vágya, vagy menekülés a sze-

relem elől. Mindenesetre a versbeli történeések szerint egy kellemetesnek ígérkező liaisonnak, hirtelen romlásba fordulása. „*már kísértetiesen / hasonlítottál az exre, mintha a te képed és az övét // egymásra montírozták volna.*” (*Álomtorzítás*). És, ahogy az egy másik versből kiolvasható, az álmokban mindig ott bujkál az énünket is megkérdőjelezni kész, keserűségbe torkolló bizonytalanság. „*A nagyrendezvényen megjelent egykori / történelemtanárom.*” „*Berci, kivel / a nevét adtuk... / állította, az az ember ott már nem Néger.*” Mi ez, ha nem a változásoknak emlékcserével, személyiségcserével, lélekcserével fenyegető hatása, vélheti az érzékeny álomlátó. Ám a lélektani mélységek felett lebegő érzület azért pontosításra szorul: „*Magamból kikelve magyaráztam: bizony / hogy ő. Hiába telt el huszonöt év, ami a / lényege, semmit se változott.*” Itt a szerző és bizonyára az olvasó által is gyakran átélt élmény bukkan elő, amit az idő múlása, kontra a változatlan képzelet dilemmájaként tartunk számon. „*Olyan ez, / mintha azt mondanád, hogy én már nem / én vagyok*», *zártam le méltatlankodva a / disputát, s utána rázott, rázott a zokogás.*” (*Néger*). De az álomittas versekből nem csupán a magánélet paradoxonjaira utaló jeleket, nem csupán filozófiai anti-nómiákat, sőt, anélkül, hogy túllontúl elrugaszkodnánk a szerzői szándéktól, figyelmes szemmel még szociológiai, vagy akár politológiai tanulságokat is kiolvashatunk.

„Köztársasági elnök vagyok, / jog doktora, / környezetvédelem lovagja, / kemény tárgyalófél, / legfőbb hadúr.” De hiszen, ismerünk rá, mi lenne ez más, mint a mi szeretett, modern világunk. Amelyben, mivel „*Bolondulok a családomért, / egy hadosztállal őriztetem*”, stb. Merthogy ebben a világban „*Bérgyilkosok vadásznak rám, / halálom casus belli, / bunkerben lakom,*” stb., stb. (Egynyári jegyzet).

Ekkorra sejtésünk bebizonyosodik. Valóban, *Álmoskönyvet* meggyőző módon csak álmokhoz illő, csak álomszerű szakszerűséggel lehet komolyan méltatni. Mintha köztavak hullámzó fellegeibe merülnénk, a mélyből hozva fel a gondolatokat, hogy aztán fent, szabadon engedve őket, gyönyörködhesünk végtelent hasító röptükben. Formai kötöttséget, kereszt-rímet, daktilust vagy trocheust, stb. kár volna keresni ezekben a versekben. A szakma illetén kritériumaival nem érdemes közelíteni hozzájuk. Hiszen az álmok több mint szabadok, s már azt is jó néven vehetjük, ha strófákba tördelten sorjáznak előttünk. Ennek dacára a fűlszövegíró szerint a strukturalista befogadók előnyt élvezhetnek, ami viszont az igazságérzetünket teszi próbára. A dekonstruktivisták, a realisták, vagy a hermeneutikusok vajh miért nem? Hiszen az itt kinyíló tropikus terek mind a beszédmód szituációról szituációra feltört kódjának instrumentális és/vagy fundamentális alakzatai, mind a feltételes szubjektum és a virtuális objektum között kibontakozó immanens időhorizont számára, tulajdonképpen végtelen lehetőséget nyújtanak. De, valljuk be, álmokról lévén szó, az elemzés e fajta útjai is járhatatlanok.

Alapos a gyanúnk, az álmoknak is van fejlődéstörténete. Az álmok ihlette, s egymással láthatatlan kapcsolatban lévő verseknek azonban egészen bizonyosan. Erre ebben a kötetben is találhatunk pél-

dát. Mindjárt *A cápa* című verset, amely első pillantásra szimpla, lakonikus sorral kezdődik: „*Elköteleződtem a cápák iránt.*” Ez az egyszerű kijelentő mondat a maga rétegzett tömörségében azonban, ahogy azt a corpus feltáruló részletei vissza is igazolják, borzongató mélységekbe enged bepillantást. „*Pontosan tudom róla, hogy gyilkos.*” „*Amint siklik mellettem-fölöttem, / a hasa alá csúszom, / lehet-vékonyan összeér a bőrünk. / Egymásra simulunk, forgolódnak, / s közben arra összpontosítok, / mi volna az ideális szög és pillanat, / ahonnan és amikor belédöfhetném a pengét.*” Miközben azt is érezzük, hogy a részletek a visszafojtott lélegzet ellenére sem állnak össze egy mindent elsöprő, nagy verset involváló egésszé. Ennek okát keresve gyanúnk a számmisztikára terelődik. Mert a cápa szó négyszer fordul elő a szövegben, holt, mint tudjuk, csak háromszor volna szabad. Ám lehet, csupán arról van szó, hogy az emlékezetben az álmok, ahogy az egzotikumot, úgy az átélt lehetetlenséget is autentikus szöveggé változtatják. Az ily módon felépülő opus legfőbb hitelesítő jegyévé pedig a stílus válik. A stiláris önértékre viszont az idegen szövegekkel való összevetés során derülhet tisztázó fény. Egy ilyen lehetőséget maga a szerző kínál fel, amikor *A homályból* c. munkája elé egy Krúdy idézetet biggyeszti: [„*Az álmok mindig vámmentesen, szabadon közlekedtek az országban, a kocsis, amely őket ide-oda szállította, orgonavirágos keréken gurult.*”] Etalonnak tekintve az idézetet, bemérhetjük a kötet stiláris értékét. Nyilas Atilla teljesítményét pedig már a Krúdyval történt összehasonlítással is nagyra becsültük.

De folytassuk a számmisztikára alapozott elemzésünket. Roppantul sajnáljuk, hogy *Az utazás* című vers nem az alábbi sorral kezdődik: *Elköteleződtem a krokodilok*

iránt. Mert akkor a szövegben háromszor fordulna elő a krokodil szó, szemben a jelenlegi két alkalommal. Így viszont, hogy csak kétszer találkozhatunk a lényeggel, az opus a befejezetlenség érzetét kelti. Persze az adott expozícióban ennek ellenére sem találhatunk semmi kivetni valót: „Smaragd-ragyogású luxusvonaton / egymással szemközt, bensőségesen / társalgunk egy kifogástalan / eleganciájú, aranyzöld selyem- / zsakettet viselő krokodillal. / A zöldet erősíti, hogy ő maga is zöld.” A vers egy krokodilról szól, aki elmeséli álomlátó szerzőnknek, hogy a luxusvonat bordó ülészetéről egy harminc évvel korábbi öreg lift jut az eszébe „amit annak idején / egyik napról a másikra lecseréltek”. A krokodil álombeli megjelenítése a szerző, feltehetően ébrenlétben írt költői bravúrja: „Sötétzöld mintás / aranyzöld csillagerővel / nyugtatja a mélyvörös bársonyon. / Lába lazán keresztbe téve, / nem decens módon, inkább // mint dúsgazdag emberé. / Tisztában vagyok veled, / hogy azért ül ebben a pozícióban, / mert krokodil, és így a végtagjait / nem tudja másképp elhelyezni. / Koronként szivarra gyújt.” S ha már álmoskönyv, néhány oldallal arrébb íme a megélt csoda. Egy

abszolút hibátlan, igaz, távirati stílusban megírt vers egy (lakodalmi?) vendégeskedésről: „Palástolt // izgalomban kimelegszem. Friss / damaszt. Axolotl. Sárgán nagyít / az áttetsző leves, fényébe révül / kiterjesztett figyelmem. Jut-e majd // neked hely? Kőszáli távlat, lassan / elforduló mezőkerék, vissza- / fogottan síkló sátor-tető, sebzetlen / őzláb, sütkérező, álomittas // axolotl, felérző füvek. Megint / a hegyek közelsége? Ólomkristály / tudomás. Axolotl.” Íme, a beteljesült csoda. Amit az imént még kifogásoltunk, itt megvalósul. A kulcsszó, az axolotl háromszor fordul elő a szövegben. Avagy a tökély bizonyossága. (Lázbeszéd).

A szerző néhány versével korábbi kötetei valamelyikében már találkozhattunk. De hát álomokról lévén szó, amelyek, mint tudjuk, időről időre visszajárnak, ezen nincs mit csodálkozni. S végül: nem tudhatjuk, hogy Freud mester miként vélekedne e munkáról, mi, amatőr álomfejtők azonban úgy érezzük, hogy Nyilas mester révén színvonalas verskötet barátainvá váltunk. Hogy aki átlapozza Nyilas Atilla Álmoskönyvét, az a szerzőtől irodalmi színvonalon nyújtott néhány kellemes órát kap ajándékba. Korhatár nélkül ajánlott.

(Álmoskönyv Nyilas Atillától, Szoba Kiadó, Miskolc, 2008)

Tusnádyl László

Lélek-lények

Különös és egyedüli kalandra indul Nyiri Péter gyermekregényének a főszereplője. Olyan utat tesz meg, amelyen a lelkében megélt idő nagyon erősen eltér a földi órák egyhangú ketyegésétől, az óramutatók ütemes és lankadatlan araszolásától: kilép a mindennapi menetéből, rendből – a szabadság nevében, a lélek boldog szárnyalása alapján, de célja nem a fegyelmezetlenség, a feladatok elkerülése, hanem az, hogy a titkok titkát, a mindenség végső üzenetét, a Záradékot megismerje. Ily módon tudja helyrehozni, mindazt, ami az emberi létezésben kizökkent. Megtisztulás, erkölcsi felemelkedés a célja, mert így képes az emberhez méltó legszebb feladatot teljesíteni.

„Fejlődésregény” – mondhatná bárki a besorolás, az osztályozás magabiztos lendületével, de több is annál, mert ha a szellemi út, harc, felemelkedés menetét sorjázza az ember – egyéb tényezők nélkül, könnyen úgy jár, hogy épp a lényegről feledkezik el, magáról az élményről, amely oly egyedüli, egyéni és szép, épp ezért könnyen rabul ejti az olvasót a képzelet, a szavak sugallta élmény. Az ismeretlen tájon megtett utazás boldog öröme sodorja magával.

Üdeség, tisztaság, igazi mesélőkedv jellemzi Nyiri Péter gyermekregényét. Maga az esemény is fölöttébb izgalmas, de igazi élménnyé az elmondás, az előadás révén válik. Szép és tökéletes íve van a munkának: valahonnan elindul, és egy ne-

mes kiteljesedés után eljut egy magasabb szellemi emeletre – az irodalomtudomány nyelvén szólva: a magasabb minőségbe. Karácsonyi hangulattal, feledhetetlen tájleírással kezdődik. Maga a természet mutatja meg titkait, káprázatos szépségét. Áhítatot, boldogságot harmatoznak az égi havasok. A nyitókép összessége és kicsi elemei is oly tündökletesek, mint amilyen a világ lehetett a teremtés hajnalán. Még nem szennyezi be a Gonosz, de utalás-szerűen már megjelenik. Minden olyan, mint amikor az ember a legcsodálatosabb karácsonya előtt éli meg az adventi várakozást.

Miért ez a repesés, nagy felbuzdulás a természetben? Egyszerűen azért, mert van remény: a jövő igazi nagy biztosítóka az, hogy a természet és az ember meghasonlása véget ér. A világ új rendje érkezett el. A Mindent Mozzgató a cselekvést, a tettet az emberre bízta, ráruházta, hogy a teremtés műve általa folytatódjék, de az ember a Gonosz rabja lett. Hosszú ideig nem volt, aki az élet menetét visszaterelné, visszavezérelné a helyes útra. Az ember boldogtalan, mert felbontotta azt a szövetséget, amely közte, a növények, az állatok és a különféle anyagok között valaha létezett, a kizökkent világban végre rendet kell teremteni, mert immáron a pusztulás jelei mutatkoznak.

Maga a természet is vajúdik, mert szükséges egy olyan lény, amelyik majd a látó embert elvezeti a Titkok Birodalmába,

abba a világba, amelyben nagy utazást kell megtenni, és amelyben segítségre lesz szüksége, olyan vezetőre, aki a mi számunkra láthatatlan lényeket is érzékeli, ezek beszédét megérti. Ezt a képességet a főhős is megszerzi idővel, de ez a körülmény a kíséző jelenlétét nem csökkenti, mivel az előrehaladással arányosan nőnek a nehézségek is. A nyitóképből még nem sejlik fel a sok baj, az emberi világ nagy meghasonlása. Ujjong az ember nélküli világ, mert megszületett egy kicsi kutya. Ez a kis puli lesz alkalmas a kijelölt szerepre.

Nyíri Péter itt, ebben a környezetben idézi elénk Ferenc atyát. Az a szent, aki megszéplítette a vérengző gubbioi farkast, aki beszédet mondott a madaraknak, joggal aggódik és aggódhat megsebzett bolygónk miatt. Szerzetesrendjét nyolcszáz évvel ezelőtt alapította. Szellemi örökségét követői tartják életben. Jelen van ő jelenlegi vergődésünkben is. Az oly gyakran eltévelyedő emberiség elé tükröt tart, és mindnyájunkat figyelmeztet arra, hogy saját érdekünkben is a helyes úton kell haladnunk, ragaszkodjunk az isteni természet rendjéhez, mert ha nem ezt tesszük, a vesztünkbe rohanunk.

Alakja többször is megjelenik a regényben, mindig kiemelten fontos helyeken. Ő indította útjára Benedeket: „Benedek! Küldetésed most kezdődik. El kell menned a Hermelin-forráshoz...” Ott van a szívű. Már nagyon beteg, Benedek tudja meggyógyítani. Ferenc atya jelen van a végső nagy tárgyaláson is. Majd, amikor Benedek, a főhős végigjárja az útját, akkor édesapja mondja neki, hogy Ferenc atya akar vele beszélgetni, foglakozni fog vele. Így a mesés, a mindennapi keretek között elképzelhetetlen utazás végén, visszatérve a hétköznapi világba, az ünnep folytatódik, mert Benedek részesült a legfontosabb kegyelemben: egy zavaros, áttekinthetetlen világban meglátta az igazit, az örököt,

a dolgok mélyén szunnyadó lényeket, azt, amelyhez hideg ésszel, a Lélektelen hatalma alatt sohasem lehet eljutni, azt csak a szívvel lehet igazán meglátni.

Nehéz a jövőbe ájtutni – ugyanúgy, mint a tevének a tű fokán. Pedig ez a szép evangéliumi kép a szívtelen gazdagokra vonatkozik. Feje tetejére fordult a világ, mert most a szellemi gazdagság várományosai, a legszebb isteni értékek örökösei kerültek ilyen kínos helyzetbe. Dante poklában nincsenek gyermekek. Korunk szörnyűségei őket sem kímélik. Szép és felemelő leírások mellett épp ezért van indokoltan helye a regényben minden iszonyatos alak megjelenítésének. Fájó szívvel gondol az ember a jövő nemzedékek tagjaira, hiszen ők, a még meg nem született várományosok máris a múlt és a jelen hazugságainak az adósai. Homlokuk már születésük előtt ráncosodhatna, ha ez nem volna természetellenes jelenség. Pedig az, és Nyíri Péter felnőtteknek és gyermekeknek szánt szép könyvében egy igazi, nagy szellemi újjászületésnek vagyunk a tanúi – a fenti körülmények közvetlen emlegetése nélkül. Jóllehet azok is jelen vannak, hiszen a nagyon színes képzelettel megidézett szörnyek nem csupán egy látomás részei, hanem valóságos megfelelői, hétköznapijaink elkerülhetetlen alakjai.

Lélek – lélegzik (spirito = szellem, lélek; spira = lehel), az olasz megfelelővel a szemléletbeli egyezést akarom bizonyítani. A levegő és a lélek egybecsengése a szellemi és az anyagi világ szerves kapcsolatára utal. Az egyik megromlása, pusztulás magával hozza a másik hanyatlását, szennyeződését is.

Egy tízéves gyermek jó társra talál – Tapancs nevű kutyájára. Vele együtt indul világot felfedező útjára. Egy szép történet kapcsán is érdemes megjegyezni, hogy Nagy László szerint épp ez az a kor (vagy a valamivel későbbi, a tizenkettedik élet-

év), amikor a gyermek rájön arra, hogy a sokféle képessége közül mihez van igazán tehetsége. Ám azt is tudnia a kell, hogy éppen azt hogyan fogadja környezete. Ugyanakkor ez a lényeges lelki vízváltató azt is megmutatja, illetve még őrzi, ami a gyermekben eszmélése hajnalán jelen volt, abban az időben, amikor az én tudata kialakult, amikor „észrevette magát”. Ebben az ősi állapotban a létezés, a mindenség még egységes hatalmas óceán. Ebből dugja ki túl hamar sok szomorúvá hervadó tekintetű gyermek a fejét. Egyéniségként néz szét a világban, mint valamilyen újszülött tündér, és boldog, ha nem azt kell éreznie, hogy virágléte nem szükséges a világnak. Ujjongania kell, ha arról győződik meg, hogy egy nagy szeretetlakoma részese; arra lett hivatalos. Ezért természetes az, hogy az emberiség összimbólumai szabadon veszik körül Benedeket. Őbenne élénkebben maradt meg mindez, mint nagyon sok más gyermekben. Nincs még teljes elkülönülés, az élőlények és az élettelenek egyetlen Mozgató Erő részei. Minden egyetlen rendbe olvad össze.

A „képzelet sebes szárnyú sas”, de mire a végső titkokhoz elér a főhős, belefárad a repülésbe. Nagyon mély lényeglátást árul el a szerző ennek az útnak a leírásával. A modern lélektannak vannak olyan képviselői, akik minden elfáradás, kimerülés alapját lelki tényezőkben látják. A testi erő elfogyását, csökkenését a szervezet biológiai (fizikai, kémiai) törvények alapján pótolja, de a lelkierő kopását, fogyását nehezebb megállítani. Benedek küldetéséhez emberfeletti erő szükséges. Ezt az erények megszerzésével, gyakorlásával tudja megszerezni. Valójában isteni kegyelemben van része. Hiszen ő is kifárad, de van akarata, mert érzi a lélek erejét, nemcsak esze van, hanem szíve is. Így lesz képes önfeláldozó tette is – Tappancsért. Így gyűjti hosszú útja során az erénytallérokat.

A „Benedek” név azt jelenti, hogy „áldott”. „Nomen est omen” – mondták a latinok, és ezzel azt fejezték ki, hogy a név „előjel” – minősítője és jellemzője magának a viselőjének. A főszereplő, a tízéves kisfiú tiszta, szereti a növényeket, állatokat – magát a tökéletesnek megteremtett világot. Egyedüli utat tesz meg. Könnyen felvetődhet a kérdés, hogy másnak miért nem adatott meg az a nagy kaland, amelyben neki része volt.

A véleményem szerint erre a kérdésre maga a regény is többféle választ ad. Benedek legfőbb jellemzője az, hogy hűség maradt önmagához, ahhoz a földhöz, amelyből a teste vétetett. Különös utazása során úgy találkozik a veszéllyel, hogy nincs egyedül. Mellette van egy kislány és szolgálatkész kísérője, Tappancs. Utazásának megvannak a mesés tájai, lényei. Mindez oly elevenen áll előttünk, hogy érezzük és átéljük: a képzelet valamilyen erőteret hoz létre maga körül. Ily módon lesz világos előttünk, hogy a belső látás és a valóság nem tér el túlságosan egymástól. Sőt egy mélyebb, nagyobb, a mindennapinál gazdagabb igazság jelenik meg előttünk.

Az idő viszonylagosságát maga az író is hangsúlyozza, hiszen nem egy hosszú eseménysor után megjegyzi, hogy közben a mi világunkban csak pár perc telt el. Minden viszonylagos. Épp a ritka élmény hatására érzi azt az ember, hogy szinte megállt az idő. Ebből persze az is következhet, hogy közben évek roghatnak el, de a gyermeki képzeletben minden sólyomszárnyon repül, és itt éppen az a lényeges, hogy az idő viszonylagos, mert így nagyobb az élmény. Szűk korlátú létünk ablakán így tudunk kitekinteni a végtelenbe.

A velünk hozott fényt kell felragyogtatni. Ezt éli át Benedek. Ennek a tudata költözik annak a szívébe, aki megértően közeledik hozzá. Ez a fény sugárzik a regény min-

den tisztességes szereplőjének az arcán, minden ártatlan létező külső formáján, mert a világ nem hullhat szét darabokra. A Mindent Mozgató az életet úgy hozta létre, hogy akár kicsi, akár nagy lényei a teremtett világ örömét éljék meg. Ne legyen szétszórás, meghasonlás, pusztulás, rabság.

A divatos és hamis emberképet hirdető filmek vásári harsányságukkal tagadják a félelmet, „mert az embernek úgymint több élete van”, és ez az ostobaság igazi méreg; a vele megégetett gyermekek ugrottak már ki a magasban, a sokadik emeleten lévő otthonukból a halál-mélységbe. A félelem Nyíri Péter regényében indokoltan jelenik meg: a gyermek megtanulja azt, hogy miképpen küzdjön ellene.

A gonosz emberek mesterséges világot akarnak létrehozni. „Önműködő babák és ketrecbe zárt élőlények: ez az ő jövőképük. A Lélektelen egy gonosz tudós gondolataiból és akaratóból született. Ő emberként nem tud bejutni a földlelkek világába. Gondolatfantomja azonban közöttük él. A szívkönek oly erős a szeretetsugárzása, hogy egyetlen gonosz sem képes a közelébe férkőzni. Most a szívkö beteg, ezért lehet a Lélektelen a közelében. A fő „célja a rombolás: minden jó természetes és minden érzélem elpusztítása” A Záradékot is meg akarja semmisíteni. Volt már olyan tudós, aki felismerte a veszélyt, és felhívta rá az emberek figyelmét, de lelkiismeretlen társai megtámadták, oly durván, hogy elme-gyógyintézetben halt meg. Azt az újságíró, aki a tanulmányát közölte, nyugdíjazták.

Az ember már hetvenezer évvel ezelőtt virágot tett szeretetei sírjára, és ez a lélekhit meglétét bizonyítja. Manók, koboldok, tündérek, az emberi képzelet legfurcsább lényei jelennek meg Benedek előtt. Mire

felismeri a titkokat, megtudja a Záradék lényegét, különös utazásának, első látásra képtelen lényei, elemei is renddéválnak. Megsejti a lélek magasabb minőségét, igazi kiválasztottságát, küldetését, azt a minőségi különbséget, amely az emberi szeretetben van. A nagy sereglés, a nagy kavargás a Rossz hatalma miatt van. Minden, ami egykor lényeges volt, életért küzd, vagy épp ellene. A Gonosz nagyon biztos a dolgában, hiszen nagyon sok minden az ő győzelmét igazolja. Így tehát minden tündérré, titokzatos lényre, virágra, magára az emberre is egy óriási és feneketlen sötét lyuk vár. Az elmerülés, a mélybe hanyatlás szinte már elkerülhetetlen, de mégis hiba csúszott a Gonosz számításába, megfélemedezett arról, hogy a teremtett világnak ura és védője is van, és az ő szándékát egy tízéves gyermek is tudja teljesíteni. „A Záradék nem csupán egy történet, hanem maga a valóság. Az igazság a természet-ről: amit az emberek mára elfelejtettek, pedig valahol mélyen mindnyájunk szívében ott él.” Benedek ennek a tudatában érezheti magát kiválaszottnak. Ezüstronál ő: az égi erő rajta át árad a szívköbe.

A regény tökéletes érzelmi íve, derűs, kedves hangvétele teszi könnyeddé mindazt, ami egy rövid összegezésben látszólag túl elvont és talán nehezen követhető lenne. A nyelv varázsáról hosszan lehetne írni. Legyen itt egyetlen gyönyörű mondata: „Abból a házból, melynek tiszta a tűzhelye, nem száll mérgező füst.”

Az egész alkotást áthatja annak a tételnek szép és bátor hite, amely hirdeti, hogy a tiszta lelkű, becsületes ember számára nincs lehetetlen. A pokol rémeit is le tudja győzni. A legnemesebb tanításról van szó, olyanról, amely igazán csak a művészet eszközeivel lehetséges.

(Nyíri Péter: Záradék. Az Ezüstronál legendája. Edition Nove, Sopron, 2009)

Nyiri Péter

A Széphalom évkönyv új kötete

A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Társaság megalakulása, 1984 óta alapszabályának megfelelően, lelkiismeretesen és kitartó munkálkodással teljesíti vállalt feladatait: anyanyelvünk féltő gondozását, anyanyelvi hagyományaink és általában a nemzeti kultúránk megőrzését-közvetítését, valamint Kazinczy Ferenc emlékének ápolását, a széphalmi mester tanításának minél szélesebb körű terjesztését. Ez utóbbi tevékenységről írta Kovács Sándor irodalomtörténész 1999-ben: „... kétségbevonhatatlan, hogy a legértelmesebb és legtartalmasabb írókultuszt Magyarországon Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Sátoraljaújhelyen űzik: a Kovács Dániel leghozzáértőbb szerkesztésében megjelenő Széphalom évkönyv nem kultikus tömjénezéssel, hanem szakpublikációkkal ápolja s teszi elevenné Kazinczy emléké”. 2009-ben a 19. évkönyv jelent meg, most is Kovács Dániel ny. főiskolai tanár, a Társaság első elnöke szerkesztésében. A legújabb Széphalom 680 oldalon, 85 szerző – ismert kutatók és fiatal alkotók – írásával várja az érdeklődő olvasókat, szakmabelieket és nem szakmabelieket egyaránt. Kérdés persze, hogy ebben a vonatkozásban mit értünk szakmabeliségen. Hiszen az évkönyvre éppen a tudományos gazdagság, a műfaji sokszínűség jellemző: a benne szereplő dolgozatok a társadalomtudományok egész sorát képviselik. Nyelvészeti, irodalmi, néprajzi, helytörténeti, művelődéstörténeti és teológiai tanulmá-

nyok és esszék sorakoznak, s nem hiányzik a kötetből a szépirodalom sem. Tizenöt költő verseit olvashatjuk, emellett számos fényképben gyönyörködhetünk, s a kötetet a közleményekhez kapcsolódó illusztrációk mellett Égerházy László erdőbényei faszobrász alkotásainak fotói díszítik.

Az írások tematikus felosztása, rovatok alá rendezése immár hagyományosnak mondható. A legterjedelmesebb a *Kazinczy és kora* című tartalmi egység. Tisztelet ez a Társaság névadójának, s ez – az egyébként örök érvényű – tisztelet különösen időszerű volt 2009-ben, a Kazinczy-évkönyvben (és a magyar nyelv évében), a nagy nyelvújító születésének 250. évfordulójára emlékezve. A Kazinczy-tanulmányok sok érdekes kutatási eredménnyel gazdagítják a Kazinczy-szakirodalmat. Folytatódik Váczy János kiadatlan munkájának, a *Kazinczy Ferenc és kora* című monográfia második kötetének közlése, ezúttal a *Kazinczy legkiválóbb fordításai (1801-1816)* résszel. Érdekes és tanulságos, példamutató elhivatottságról tanúskodik az úti beszámoló, amely a Kazinczy Társaság kis csoportjának (Kovács Dániel vezetésével) a fogságot szenvedő Kazinczy nyomában (Alsóregmectől Munkácsig – Magyarország mellett Szlovákiában, Csehországban, Németországban, Ausztriában és Ukrajnában) tett zárandoklatát írja le. A *Nyelv és nyelvhasználat* fejezetben nyelvészeti kérdésekről olvashatunk: egyebek mellett Geleji Katona István nyelvvédő munkájá-

ról; a magyar nyelv 21. századi életteréről; „páros szárnyunk”: az anyanyelv és a zenei anyanyelv titkairól. *Mesterekről és művekről* mesél a harmadik egység. Itt több teológiai írás is szerepel: Kálvin életpályájáról, a teológia és irodalom kapcsolatáról; de emellett nemzeti himnuszunkról, Wass Albert erdélyi korszakáról (1923-1944) is olvashatunk, vagy egészen modern témákról is, pl. a konceptuális művészetéről Papp Tibor életművében. A *História és hagyomány* című rész tanulmányai népismereti, helytörténeti és családtörténeti kérdéseket tárgyalnak, alapos betekintést nyújtanak a régió (Abaúj és Zemplén) történelmébe. A *Tükrök és tanúk* egység történelmi visszaemlékezéseket és útirajzokat kínál, most csupán egyet említünk meg: Kazinczy Ferenc, a széphalmi mester Svédországban élő ükunokája vallomásos írásában arról szól, hogy miként jutott el 16 évesen, 1944 decemberében indulva Magyarországról Németországon át Dánia felé. A *Számadás és szemle* fejezetben a kötet a könyvismertetőket, illetve a Kazinczy Társaság tevékenységéhez kapcsolódó tudó-

mányos konferenciák és egyéb kulturális rendezvények beszámolóit közli. A kötet hetedik egységének tekinthető a Társaság költőinek vers-csokra, amely a prózai, értekező-tudományos stílusú írások mellett a lélekhúrokat pengető költészet hangját-üzenetét közvetíti.

A *Széphalom* évkönyv a Kazinczy-emlékév fontos dokumentuma, amely egyszerre a Kazinczy Ferenc Társaság szakmai rangját, a szervezetben évek óta folyó minőségi munkát is bemutatja és igazolja. S már gyűlnek a tanulmányok, esszék és versek a jubileumi kötetbe, a 20. évkönyvhöz. Amelyre minden bizonnyal igazak lesznek Szathmári István nyelvészprofesszornak a most ismertetett kötetről írott elismerő szavai: „... megkaptam a *Széphalom* 19. kötetét, és egyszerűen nem tudom megállni, hogy ne gratuláljak. Ez a gazdag kötet azt bizonyítja, hogy évkönyvetekkel – mint több tudományág reprezentánsával – a tudományosságunk feltétlen számolnia kell. Igen jó az, hogy kutatási területként megmaradt Zemplén és Abaúj. És az is nagyon jó, hogy sokrétű és olvasható.”

(*Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 19. kötet.*
Szerkesztette: Kováts Dániel, Sátoraljaújhely, 2009)

Számunk szerzői

Balázs Ildikó PhD 1965-ben született Marosvásárhelyen. Tanár, irodalomtörténész, műfordító.

Bene Zoltán 1973-ban született Kecskeméten. Író, művelődésszervező.

Bereti Gábor 1948-ban született Miskolcon. Költő.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Magyar Táncművészeti Főiskola habilitált főiskolai tanára, lapunk főszerkesztője.

Bónis Ferenc 1932-ben született Miskolcon. Erkel Ferenc-díjas és Széchenyi-díjas zene-történész, az MTA doktora.

Borsi Antal 1942-ben született Hajdúnánáson. Szobrász- és grafikusművész, ny. gimnáziumi tanár.

Botlik József PhD 1949-ben született Szőnyben. Történész, újságíró, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi docense.

Gasparin Zsuzsanna 1973-ban született Salgótarjánban. Közgazdász, tanár, a Magyar Posta Zrt. működésfejlesztési munkatársa.

Kiss Endre József 1951-ben született Jászárokszálláson. Református lelkész, könyvtáros, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának igazgatója.

Lőrincz P. Gabriella 1982-ben született Beregszászon. Költő.

Máriás József 1940-ben született Felsőbányán (Románia). Ny. újságíró, a romániai *Szatmári Hírlap* volt főszerkesztője.

Necz Dániel 1989-ben született Budapesten. Író, költő, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának hallgatója.

Nyilas Atilla 1965-ben született Budapesten. Író, költő.

Nyiri Péter 1980-ban született Fehérgyarmaton. A Magyar Nyelv Múzeuma muzeológusa (Széphalom), a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Pócsik Anett 1982-ben született Kisvárdán. Irodalomtörténész, a hajdúbagosi Irinyi József Általános Iskola tanára, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Seres Zsuzsanna 1954-ben született Budapesten. Szociológus, művelődéskutató, a Magyar Kultúra Alapítvány (Budapest) igazgatóhelyettese.

Só Balázs 1981-ben született Budapesten. Költő.

Szalay László Pál 1976-ban született Fehérgyarmaton. Református lelkész, újságíró (Telkibánya).

Tusnádny László 1940-ben született Mátészalkán. Költő, műfordító, irodalomtörténész, az irodalomtudomány kandidátusa, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar (Sárospatak) főiskolai tanára.

